

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANASANAT DALI
SANAT VE TASARIM DOKTORA PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**POSTYAPISALCI ARGÜMANLAR EKSENİNDE
ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
BİR KİMLİK OLARAK SANATÇI**

**EBRU DEDE
12721202**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. RIFAT ŞAHİNER**

**İSTANBUL
2018**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANASANAT DALI
SANAT VE TASARIM DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

POSTYAPISALCI ARGÜMANLAR EKSENİNDE
ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
BİR KİMLİK OLARAK SANATÇI

EBRU DEDE
12721202

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 24.10.2018

Tezin Savunulduğu Tarih: 22.11.2018

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri

: PROF. RIFAT ŞAHİNER

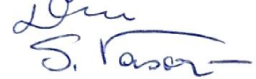
: DOÇ. HÜLYA ŞAHİNER

DOÇ. DİLEK TÜRKMENOĞLU

PROF. DR. SÜNDÜZ KASAR

PROF. DR. NEDRET TANYOLAÇ ÖZTOKAT

İmza

İSTANBUL
KASIM 2018

ÖZ

POSTYAPISALCI ARGÜMANLAR EKSENİNDE ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BİR KİMLİK OLARAK SANATÇI

Ebru Dede

Kasım, 2018

Bu tez, toplumsal cinsiyet mefhumu bağlamında öznellik tartışmalarının kuramsal alanda ve çağdaş sanat pratiklerinde ne şekilde evrildiğini incelemektedir. Çağdaş sanatta öne çıkan sanatçılar tarafından üretilen eserlerde ve performanslarda yaratılan yeni öznellik ve kimlik arayışlarını postyapısalcı argümanlar ekseninde ele almak hedeflenmiştir. Bu kapsamda, heteronormatif sistem tarafından kodlanan cinsel kimlik anlayışına karşın, cinsellik, öznellik ve kimlik meselesini farklı yönlerden gösteren çağdaş sanatçıların eserlerine ve performanslarına odaklanılmıştır. Özneliğin dilin içinde nasıl kurgulandığı ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkla bastırılan öznenin bir direnç unsuru olarak bu göstergelerle nasıl mücadele ettiği, postyapısalcı felsefenin önde gelen teorisyenlerinin kuramları bağlamında irdelenmiştir. Beden, cinsiyet ve öznellik ile ilgili söylemlerin ve dilin göstergeler sisteminin yapıbozuma uğratıldığı bu süreçte çağdaş sanatçılar, yeni stratejiler ve önermelerle yeni anlamlandırmalar yaratmaktadırlar. Çoklu, akışkan bir kimlik ve beden olgusuna yönelik eğilimler artarken, Foucault ve Butler gibi kuramcılarının argümanları, queer kuramı tartışmalarının oluşturduğu bakış açıları ve insan sonrasına dair yepyeni olgular göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim gelişen nanoteknoloji, bilgisayar teknikleri, robotlar ve yeni üretim sistemleriyle gündeme gelen “insan sonrası” ve “hibrit beden” kavramlarıyla türler ve cinsiyetler arasındaki ayrımların giderek belirsizleştiğine tanık olunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik, kadın, gey, kimlik, özne, öznellik, iktidar, feminizm, postyapısalcılık, postfeminizm, çağdaş sanat, performans sanatı, queer, post-queer, posthümanizm, hibrit beden.

ABSTRACT

ARTIST AS AN IDENTITY IN THE CONTEXT OF SUBJECT AND POWER RELATIONS ON THE AXIS OF POSTSTRUCTURALIST ARGUMENTS

**Ebru Dede
November, 2018**

This thesis examines the ways in which the argumentation of subjectivity (being subject) evolves in the theoretical field and practices of contemporary art in the context of gender concept. The target of this thesis is to discuss the search for new subjectivity and identity in contemporary art created by the leading artists on the axis of poststructuralist arguments. Within this context, the focus has been oriented towards the artworks and performances of contemporary artists who has varying perspectives of gender, subjectivity and identity issues in contrast with the perception of sexual identity that has been constructed by the heteronormative system. The ways in which subjectivity is constructed inside language and how the subject as an element of resistance, restrained through discrimination on the basis of gender, struggles with these signs have been investigated in the context of theories of leading theoreticians of poststructuralist philosophy. In this process, in which the system of linguistic signs and the discourses of body, gender and subjectivity are deconstructed, contemporary artists have been creating new interpretations with new strategies and new theorems. While the tendencies towards a case for plural, fluid identity and body are increasing, the arguments of theoreticians such as Foucault and Butler, the perspectives of queer theory discussions and completely new cases of post human are being considered. Thus, it is observed that the differences between sexes and species are getting increasingly blurred with the concepts of “post human” and “hybrid body” emerging as a result of developing nanotechnology, computer technologies, robots and new reproductive systems.

Key Words : Gender, sexual identity, woman, gay, homosexual, hermaphrodite, identity, subject, subjectivity (being subject), power, feminism, poststructuralism, postfeminism, contemporary art, performing arts, queer, post-queer, posthumanism, hybrid body.

ÖN SÖZ

Çağdaş sanatta özne, kimlik ve beden temalarına ilgim dolayısıyla beni bu araştırmaya yönlendiren ve çalışmamın her aşamasını takip ederek tezimi güçlendirmemi sağlayan tez danışmanım Prof. Rıfat Şahiner'e çok teşekkür ederim. Tezin izleme aşamalarında süreçlerimi büyük bir anlayışla destekleyen jüri üyeleri Doç. Hülya Şahiner'e ve Doç. Dilek Türkmenoğlu'na çok teşekkür ederim. Temel alanım güzel sanatlar iken, psikanaliz, felsefe ve dilbilim alanlarını kapsayan disiplinlerarası bir çalışma yaparken çok zorlayıcı bir süreç geçirdim. Bu sürecimde danışmanımın desteğinin ve tez izlemelerinin yanı sıra, tezden üretmem gereken yayınların Kadın Araştırmaları Dergisi hakemleri tarafından değerlendirilmesi aşaması da geliştirici oldu. Dilbilim alanıyla ilgili katkılarından dolayı jüri üyeleri Prof. Dr. Sündüz Kasar'a ve Prof. Dr. Nedret Tanyolaç Öztokat'a çok teşekkür ederim. Kaynakçanın temininde bana sabırla yardımcı olan tüm Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi çalışanlarına ve Öğr. Gör. Dr. Beşir Topaloğlu'na çok teşekkür ederim. Dört yılı aşkın bir süre emek harcadığım tezime maddi ve manevi katkı sağlayan burada isimlerini sayamayacağım kadar çok sayıda sessiz kahramanım oldu. Kısaca Kadir Has Üniversitesi akademik ve idari personeline, öğrencilerime, arkadaşlarıma ve aileme gösterdikleri sabır ve anlayıştan dolayı çok teşekkür ederim.

İstanbul; Kasım, 2018

Ebru Dede

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. ÇAĞDAŞ SANATTA TOPLUMSAL CİNSİYET, ÖZNELİK VE KİMLİK SORUNSAĞI	5
2.1. Toplumsal Cinsiyet Mefhumu.....	5
2.2. Toplumsal Cinsiyetin Yapılanışı ve Söylem Düzeni	11
2.3. Postyapısalcı Argümanlar Ekseninde Öznellik ve İktidar İlişkisi.....	14
2.4. Çağdaş Sanatta Öznellik ve Toplumsal Cinsiyet Sorgulamaları.....	20
3. ÇAĞDAŞ SANATTA FEMİNİZM, POSTFEMİNİZM VE KADIN	48
3.1. Söylem ve Temsil Düzeninde Kadın.....	48
3.2. Kadın Olmak ya da İkinci Cins ve Feminizm Evreleri	50
3.3. Postfeminizm Sürecinde Öznellik Tartışmaları	59
3.4. Çağdaş Sanat Pratiğinde Kadın ve Temsilîyet	63
4. PERFORMATİVİTE VE QUEER OLGUSU	93
4.1. Performativite Olgusu	93
4.2. Bir Gösteren Olarak Cinsiyet ve Cinsel Müphemiyet.....	105
4.3. Queer Olgusu	122
4.4. Çağdaş Sanat Pratiğinde Bir Bedensel Tahayyül ve Kimlik Olarak Queerlik	124
4.5. Post-Queer Üzerine	133
5. SANATTA POSTHÜMANİZM (İNSAN SONRASI) OLGUSU	137

5.1. Siborg Manifestodan Göçebe Özneye.....	138
5.2. Posthümanizm (İnsan Sonrası) Olgusu	142
5.3. Hibrit Bir Bedene Doğru.....	149
5.4. Çağdaş Sanatta Posthümanizm ve Hibrit Beden.....	152
6. SONUÇ.....	172
KAYNAKÇA	174
Elektronik Kitaplar.....	186
Ulusal Makaleler	187
Uluslararası Makaleler	190
İnternet Kaynakları.....	193
EKLER.....	197
Ek 1. Terimce	197
ÖZ GEÇMİŞ.....	209

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Man Ray, <i>Rose Sélavy Olarak Duchamp</i> , 1920.....	21
Şekil 2: Claude Cahun ve Marcel Moore, <i>Claude Cahun Portresi</i> , 1928	22
Şekil 3: Andy Warhol, <i>Otoportre (drag) / Self-Portrait (in drag)</i> , 1981	23
Şekil 4: David Hockney, <i>Ev Hayatından Bir Sahne</i> , 1963.....	25
Şekil 5: Robert Mapplethorpe, <i>Dans Eden İki Adam / Two Men Dancing</i> , 1984.....	26
Şekil 6: Gran Fury, <i>Öpüşmek Öldürmez: Açgözlülük ve Kayıtsızlık Öldürür</i> , 1989 .	27
Şekil 7: Gilbert ve George, <i>Uyanış / Waking</i> , 1984	28
Şekil 8: Oleg Kulik (Mila Bredikhina ile), <i>Ben Amerika 'yı ısırırım ve Amerika beni ısırır / I Bite America and America Bites Me</i> , 1997.....	29
Şekil 9: Nan Goldin, <i>Clemens ve Jens Salonumda Kucaklaşırken</i> , 2001.....	30
Şekil 10: Maurício Dias ve Walter Riedweg, <i>Maksimum Doyumsuzluk</i> , 2003.....	31
Şekil 11: Camilo Guevara March, <i>Kırılma / Difraccion</i> , 2016	32
Şekil 12: Alexa Vachon, <i>Zu Zweit serisinden</i> , 2014-2015	34
Şekil 13: Damien Hirst, <i>Hermaafrodit / Hermaphrodite</i> , 2009	36
Şekil 14: Marc Quinn, <i>Buch ve Allannah</i> , 2009	36
Şekil 15: Kutluğ Ataman, <i>Evlere Şenlik Çürük Raporu</i> , 2011	38
Şekil 16: Sinan Tuncay, <i>Görünüşümüz İçin Pardon Our Appearance</i> , 2017	39
Şekil 17: Rıfat Şahiner, <i>50/50</i> , 2009.....	41
Şekil 18: Nan Goldin, <i>Dövüldükten Bir Ay Sonra Nan</i> , 1984	42
Şekil 19: Taner Ceylan, <i>Ay Masalı / Moon Tale</i> , 2014	43
Şekil 20: Ahmet Elhan, <i>Mürekkep II</i> , 2013	44
Şekil 21: Hayal Pavyonu (Leman Seveda Darıcıoğlu, Murat Alat, Yekhan Pınarlıgil), <i>İsimsiz</i> , 2016.....	46
Şekil 22: Yoko Ono, <i>Kesip Biçme İşi</i> , 1964	64
Şekil 23: Shigeko Kubota, <i>Vajina Resmi Performansı</i> , 1965.....	65
Şekil 24: Niki de Saint-Phalle (ve Jean Tinguely, Per-Olof Ultvedt), <i>Dişi</i> , 1966	66
Şekil 25: Valerie Export, <i>Dokunmatik Sinema/Tap and Touch Cinema</i> , 1968	67
Şekil 26: Louise Bourgeois, <i>Kadın Bıçak/Femme Couteau</i> , 1969-70.....	68
Şekil 27: Rebecca Horn, <i>Bereket, İki Göğüs Üzerine Yerleştirme / Cornucopia, Séance for Two Breasts</i> , 1970.....	68
Şekil 28: Faith Wilding, <i>Bekleyiş</i> , 1971	69

Şekil 29: Ana Mendieta, <i>İsimsiz</i> , 1972	70
Şekil 30: Mary Beth Edelson, Ataerkil İşeme: Rüzgârda Sallama / Patriarchal Piss: Swing In The Wind (Yükselen Kadın Serisi / Woman Rising Series), 1973	71
Şekil 31: Louise Bourgeois, <i>Babanın İmhası/Destruction of the Father</i> , 1974	72
Şekil 32: Marina Abramovic, <i>Ritm 0</i> , 1974.....	73
Şekil 33: Carolee Schneemann, <i>İç Tomar/Interior Scroll</i> , 1975	74
Şekil 34: Judy Chicago, <i>Akşam Yemeği Partisi / The Dinner Party</i> , 1979	75
Şekil 35: Hannah Wilke, <i>Starification Object Series</i> , 1974-82	76
Şekil 36: Cindy Sherman, <i>İsimsiz #146 (Peri Masalı / Fairy Tales)</i> , 1985	77
Şekil 37: Guerilla Girls, <i>Kadınlar Met. Müzesine Girebilmek İçin Çıplak Olmak Zorundalar mı? / Do Women Have To Be Naked To Get Into the Met. Museum?</i> , 1989	78
Şekil 38: Ryoko Suzuki, <i>Bağlı / Bind</i> , 2001.....	79
Şekil 39: Cees Krijnen (Freudenthal/Verhagen, Jason Wallis-Johnson ve Oscar Süleyman ile), <i>Engelli Koşu / Steeplechase</i> , 2004.....	80
Şekil 40: Li Wei, <i>Yüksek Mekânda Aşk</i> , 2004.....	81
Şekil 41: Carolee Schneemann, <i>Schneemann Kronolojisi</i> , 2005.....	82
Şekil 42: Mary Kelly, <i>Ayrılık Sonrası Belgesi</i> , 1978-79	85
Şekil 43: Marina Abramovic, <i>Remix Biyografi</i> , 2005	86
Şekil 44: Monica Bonvicini, <i>Beni Tatmin Et Yüzeyi / Satisfy Me Flat</i> , 2009.....	87
Şekil 45: Füsün Onur, <i>Nü</i> , 1974	89
Şekil 46: Özlem Şimşek, <i>Ağlayan Kadınlar</i> , 2013.....	90
Şekil 47: Shirin Neshat, <i>Şehvet / Fervor</i> , 2000	91
Şekil 48: Anastasia Klose, <i>Nanna için film (halen) / Film for my nanna (still)</i> , 2006	99
Şekil 49: Diana Blok, <i>Toplumsal Cinsiyet Monologları/Gender Monologues</i> , 2016	101
Şekil 50: Kutluğ Ataman, <i>Türk Lokumu</i> , 2007	102
Şekil 51: Michael Costello, <i>Erkek Piliç / Boychick</i> , 2018.....	103
Şekil 52: Ed Paschke, <i>Harbi / Ramrod</i> , 1969.....	104
Şekil 53: Alessandra Sanguinetti, <i>Guille ve Belinda'nın Maceraları</i> , 2009	107
Şekil 54: Michael Elmgreen ve Ingar Dragset, <i>Deney / The Experiment</i> , 2011.....	108
Şekil 55: Zachary Drucker ve Rhys Ernst, <i>İlişki</i> , 2008	112
Şekil 56: David la Chapelle, <i>Bir Zamanlar Bahçede / Once In The Garden</i> , 2014	113
Şekil 57: K8 Hardy, Emily Roysdon, Ginger Brooks Takahashi, <i>Lezbiyenlere Yardım</i> , 2002.....	114
Şekil 58: Ulrike Ottinger, <i>Narsistik Hermafrodit</i> , 1981	116

Şekil 59: Sean Fader, <i>Seni Raini'nin üzerine giydirmek istiyorum</i> , 2008	117
Şekil 60: Marc Quinn, <i>Thomas Beatie</i> , 2009.....	118
Şekil 61: Heather Cassils, <i>Benglis'e Saygı / Homage to Benglis</i> , 2011	119
Şekil 61 (Detay 1): Heather Cassils, “ <i>Kadın Yüz, Erkek Beden / Lady Face, Man Body</i> ” <i>Magazin Reklamından Kareler</i>	120
Şekil 61 (Detay 2): Heather Cassils, <i>Performansından Kareler</i>	121
Şekil 62: Eleanor Antin, <i>Oymacılık: Geleneksel Bir Heykel</i> , 1972.....	121
Şekil 63: Cezary Bodzianowski, <i>Gökkuşağı, Banyo</i> , 1995	124
Şekil 64: Karolina Bregula, <i>Bana Saray Gibi Görünüyor</i> , 2005.....	125
Şekil 65: Lazlo Pearlman (fotoğraf Dyler Plummer), <i>İsimsiz</i> , 2000	126
Şekil 66: Nina Arsenault (Alejandro Santiago ile), <i>İsimsiz</i> , 2012.....	127
Şekil 67: Melanie Bonajo, <i>Night Soil, Economy of Love</i> , 2015	128
Şekil 68: Del LaGrace Volcano, <i>Şehri Queerleştirmek</i> , 2013.....	129
Şekil 69: L.J. Roberts, <i>Brooklyn'in Queer Evleri</i> , 2011.....	131
Şekil 70: Angie Wilson, <i>Sorgu Dolu / Questioning</i> , 2013	131
Şekil 71: Istanbul Queer Art Collective (Tuna Erdem, Seda Ergul, Leman Seveda Darıcıoğlu, Onur Gökhan Gökçek), <i>Koltuk Sevdası</i> , 2016.....	132
Şekil 72: Robin Hammond, <i>Aşkın Yasadışı Olduğu Yer / Where Love is Illegal</i> , 2018	136
Şekil 73: Ed Kienholz, <i>Roxy'nin</i> , 1961	153
Şekil 74: Edward ve Nancy Reddin Kienholz, <i>Sanat Şovu/The Art Show</i> , 1963-77 (2017 Berlinische Galeri'deki sergisinden)	154
Şekil 75: Nam June Paik, <i>Robot K-456</i> , 1964	155
Şekil 76: Nam June Paik (Charlotte Moorman ile), <i>Canlı Heykel İçin TV Sütyen /TV Bra for Living Sculpture</i> , 1969	156
Şekil 77: Paul McCarthy, <i>Sosisli Sandviç / Hot Dog</i> , 1974	156
Şekil 78: Bob Flanagan, <i>Sheree Rose ile Ziyaret Saatleri</i> , 1992.....	157
Şekil 79: Cindy Sherman, <i>İsimsiz #305 ve #307 (Korku ve Sürreal Görüntüler Serisi / Horror and Surrealist Pictures)</i> , 1994.....	159
Şekil 80: Urs Lüthi, <i>Otoportre</i> , 1976	159
Şekil 81: Orlan, <i>Azize Orlan'ın Yeniden Bedenlenmesi / The Reincarnation of Saint Orlan</i> , 1990-93.....	160
Şekil 82: Matthew Barney, <i>Cremaster 4: The Loughton Candidate</i> . 1994.....	161
Şekil 83: Tetsuya Ishida, <i>Geri Çağrılan / Recalled</i> , 1998.....	162
Şekil 84: Orlan, <i>Kendini Hibritleştirme / Self-Hybridations précolombiennes</i> , 1999	163
Şekil 85: Nathaniel Mellors, <i>Hippi Diyaloglar (Bizim Ev)</i> , 2010	164
Şekil 86: Patricia Piccini, <i>Çaylak / The Rookie</i> , 2015	165

Şekil 87: Catherine Ikam ve Louis Fléri, <i>Dijital Yüz 2</i> , 2016	166
Şekil 88: Tony Oursler, <i>b0t / fl0w - ch@rt</i> , 2017	167
Şekil 89: Orlan. <i>L'ORLANoïde, Yaraticısına benzeyen hibrit bir robot / un robot hybride à l'image de sa créatrice</i> , 2018	168
Şekil 90: Server Demirtaş, <i>Dedikodu</i> , 2015	169
Şekil 91: Özgür Ballı, <i>Amorf</i> , 2014	170

KISALTMALAR

ACT-UP	: (AIDS Coalition to Unleash Power: Gücün Açığa Çıkması İçin AIDS Koalisyonu)
KASAUM	: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (Ankara Üniversitesi)
KAOS GL	: Gey Lezbiyen Biseksüel Trans Eşcinsel Haber Portalı. 2005 Yılında kurulan ve bir insan hakları örgütü olan Kaos GL Derneği, Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği ayrımcılığına karşı mücadele eder.
LGBTI	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve Interseks
LGBTQI	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, Queer ve Interseks
SUGENDER	: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, özne ve kimlik meselesi özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sorgulanagelmekte ve günümüzde güncel sanat pratiğinde giderek önemli bir yer kaplamaktadır. Bunun sebebi, postmodernizm ve postyapısalcı yaklaşımların yeni bir öznellik soruşturması getirmesi ve modernizmin “birey” kurgusu yerine, postyapısalcı anlayışla çoklu bir kimliksel arayışın ön plana çıkmasıdır.

Farklılıkları, geçişkenlikleri ve dönüşümleri kapsayan postmodern süreçte, beyaz erkek egemenliğindeki patriyarkal düzenin dışında kalanların görünür kılınmasının mümkün hale geleceği ve sanatın demokratik ortamında dilde yer almayan cinsel kimliklerin kültüre dâhil edilebileceği görüşünden yola çıkan feminist ve queer sanatçılar, bedeni, kimliği ve insanı nasıl daha iyi anlayabileceğimizi araştırmaktadırlar.

Bu tez, yüzyıllardır zorunlu olarak heteroseksüel sistem içinde oluşan cinsiyet mefhumuna dair postyapısalcı düşünürlerce gündeme getirilen eleştiriler, feminist ve postfeminist çıkışlar, queer ya da post-queer olgular ve posthümanizm kapsamında özneliğin tartışıldığı ve çağdaş sanat pratiğinde farklı ifadelerle görünür kılındığı eserlere ve performanslara odaklanmaktadır.

Bu çalışmada yayın taraması yöntemi kullanılarak, psikanaliz ve felsefe alanlarında feminizm, postfeminizm, özne, öznellik¹, toplumsal cinsiyet, queer, posthümanizm ve hibrit kavramları araştırılmış, bu kavramlarla ilgili yaklaşık son yüz yıllık süreçten seçilen çağdaş sanat örnekleri dört bölümde ele alınmıştır.

“Çağdaş Sanatta Toplumsal Cinsiyet, Öznellik ve Kimlik Sorunsalı” bölümünde, toplumsal cinsiyet mefhumunun tıp ve psikanaliz alanlarında nasıl sorunsallaştırıldığına, kadın ve erkek şeklinde ikili formda kurgulanan toplumsal cinsiyetin ve özneliğin tarih boyunca hangi iktidar ilişkileri tarafından ve nasıl

¹ “Öznellik” terimi, “özel olma durumu” anlamına gelen öznelikten farklı olarak, “özne olma, özneleşme, özne olarak ortaya çıkma” anlamındadır. “Öznellik” terimi, Jean-Claude Coquet’nin Émile Benveniste’den yola çıkarak geliştirdiği ve Prof. Dr. Sündüz Öztürk Kasar’ın Fransızca’dan Türkçe’ye çevirdiği bir terim olup, 2017 yılında yayınlanan “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı” başlıklı makalesinden alınmıştır (bkz. Kaynakça ve Ek 1).

yapılandırıldığına ve postyapısalcı argümanların dilin yapısının tutarsız yönlerini ortaya koyarak, öznellik tartışmalarına nasıl katkıda bulunduğuna yer verilecektir. Bu bölümde, Sigmund Freud ve Jacques Lacan'ın cinsel kimliğin oluşum süreçleriyle ilgili psikanaliz kuramları, Michel Foucault'nun cinselliğin ve özneliğin tarih içinde hangi iktidar ilişkileriyle şekillendirildiğine dair araştırmaları ve Jacques Derrida'nın dilin yapısındaki farklılıklara ve ayrımlara dikkat çekerek postyapısalcı süreçlere ve öznellik tartışmalarına katkısı ele alınacaktır. Sanatçı kimliğinin ve özneliğinin birer alter ego olarak sunulduğu Andy Warhol'un Drella olarak otoportresi ile Duchamp'ın Rrose Sélavy olarak Man Ray tarafından çekilen fotoğrafı ve Claude Cahun'un ayna karşısındaki portresi örneklendirilecektir. Ayrıca aralarında Gilbert ve George ikilisi, Robert Mapplethorpe, Marc Quinn ve Nan Goldin'in bulunduğu bir dizi sanatçının heteroseksüel formun dışında kalan ilişki türleri örneklerine, Damien Hirst hermafroditizm heykeline, Oleg Kulik'in iktidarı sorgulayarak özneliğini farklı biçimlendirişine ve Türkiye'de toplumsal cinsiyet mefhumunu konu alan Kutluğ Ataman, Taner Ceylan, Ahmet Elhan gibi belli başlı sanatçıların çalışmalarına bakılacaktır. Toplumsal cinsiyet, özne ve kimlik meselesini konu alan bu çağdaş sanat örneklerini vermekteki hedef, cinsel kimliğin ve ilişkilerin alışılmışın dışındaki formlarını ve öznellik bakımından kısıtlananların ve ötekileştirilenlerin karşı koyuş biçimlerini ve önermelerini ortaya koyabilmektir.

Toplumsal cinsiyetin bu ikili yapılanışında erkeğin yanında ikincil konumda bırakılan kadınların başlattığı feminizm evreleri ve feminist sanat örnekleri “Çağdaş Sanatta Feminizm, Postfeminizm ve Kadın” bölümünde anlatılacaktır. Kadının söylem ve temsil düzeninde ikinci bir cins konumunda biyolojik olarak değerlendirilmesine ve kültürel alanda yok sayılmasına karşı geliştirilen feminist metinlerin yanı sıra, postfeminizm sürecinde sisteme ‘kadın’ diye bir kategori eklemenin risklerini öngören kuramcıların öznellik tartışmalarına bu bölümde yer verilecektir. Freud'un “penis kıskançlığı” yorumu ile Lacan'ın (K)adın'ın simgesel dilde yer almadığına dair sözlerini tartışan Julia Kristeva, Luce Irigaray, Simone de Beauvoir ve Judith Butler başta olmak üzere Elizabeth Wright, Hélène Cixous, Elizabeth Grosz ve Monique Wittig gibi feminist kuramcıların kadının bugünkü toplumda ulaştığı konuma katkıları özetlenecektir. 1960'lardan günümüze kadar çağdaş sanatta etkili olan feminist sanat hareketlerinde öne çıkan Shigeko Kubota, Louise Bourgeois, Rebecca Horn, Ana Mendieta, Marina Abramovic, Carolee

Schneemann, Judy Chicago, Hannah Wilke, Guerilla Girls ve Cindy Sherman'ın performansları ve eserleri başta olmak üzere, feminist kuramlarla ilişkilendirilebilecek toplam 26 örnek ele alınacaktır. Bu örnekleri ele almakla amaçlanan, kadını biyolojik özellikleri bakımından sadece doğurganlıkla ve annelikle sınırlı gören bakış açısına yanıt bulmak ve kadının çoğul özelliklerinin ona katacağı gücü vurgulamaktır.

Postfeminist kuramcılarının önde gelen isimlerinden Judith Butler'ın zorunlu heteroseksüel sistemi eleştirirken kullandığı “performativite” kavramı ile tüm cinsel kimliklerin bir çatı altında birleştirilmesi için önerilen, ancak kullanımının risklerinin tartışıldığı queer terimi “Performativite ve Queer Olgusu” bölümünde ele alınacaktır. Husserl'in “özü görüntüleme yöntemi” olan fenomenolojisinden ve Austin'in eylemselliği vurguladığı “performativite (edimsellik)” önermesinden yola çıkan Judith Butler'ın, tüm cinsel kimlikleri kapsamayan toplumsal cinsiyetin yapılanışına tabi olabilmek için bireyin kendisine ait olmayan özneliği performatif olarak zoraki temsil etmek durumunda kaldığına yönelik açıklamalarına yer verilecektir. Bu zoraki temsilin sınırlarını zorlayan Anastasia Klose, Diana Blok, Kutluğ Ataman, Marc Quinn, Heather Cassils, Elmgreen ve Dragset ikilisi başta olmak üzere bir dizi sanatçı performanslarına ve eserlerine bakılacaktır. Buna ilaveten başlangıçta eşcinselleri aşağılamak için ortaya atılan queer teriminin, kategorileşmek yerine kapsayıcı olması yönünde olumlu anlam yüklenerek kullanılmasının faydaları ve riskleri üzerinde kısaca durulacak ve bu tartışmalara cevaben David V. Ruffolo'nun post-queer terimi önermesine değinilecektir. Çağdaş sanat kapsamında toplumsal cinsiyetin sorgulandığı pek çok çalışma, queer sanat olarak ayrı bir akım gibi de değerlendirilmektedir. Karolina Bregula, Melanie Bonajo, Del LaGrace Volcano gibi isimlerin yanı sıra, Türkiye'de ve dünyada queer olgusuna katkıda bulunan çeşitli sanatçılardan örnekler değerlendirilecektir. Bu bölümde ele alınacak olan çağdaş sanat performanslarında ve yapıtlarında amaçlanan, cinsel kimliğin sabitlenemez yapıda ve akışkan formda olduğunu ve cinsel kimlik geçişlerine olanak sağlayacak yeni bir kültürel düzen talep edildiğini göstermektir.

Postfeminist ve queer tartışmaları kendi içindeki farklı görüşlerle çıkmaza uğrarken, küreselleşmenin ve teknolojik yeniliklerin sonucu gelişen hibritleşmenin öznelik tartışmalarına nasıl farklı bir boyut kazandıracağı “Sanatta Posthümanizm (İnsan Sonrası) Olgusu” bölümünde ele alınacaktır. Bu bölümde Donna Haraway'in siborg

manifestosunun feminizme katkısına, Rosi Braidotti'nin “göçebe özne” ve “moleküler zoe” önermelerine, posthümanizme katkı sağlayan Foucault, Deleuze ve Guattari gibi belli başlı kuramcılarının görüşlerine bakılacaktır. Parçalanarak, organ yerine makine ile bedenleşerek ve farklı üreme sistemlerine tabi olarak hibritleşmenin kontrol edilemezliğini gösteren çağdaş sanatçılardan Nam June Paik, Edward ve Nancy Kienholz, Bob Flanagan, Matthew Barney, Cindy Sherman, Urs Lüthi ve Tony Oursler başta olmak üzere dünyadan ve Türkiye'den çeşitli eserler ve performanslar bu bölümde yorumlanacaktır.

Dört bölüme ayrıştırılan kuramlarla ve çağdaş sanat çalışmalarıyla amaçlanan, öznelğin toplumsal cinsiyet ilişkisi bağlamında hem bireyin kendi hakikatleri dolayısıyla iktidar tarafından sınırlandırılmaz ve kategorileştirilemez olduğunu hem de küresel sanal dünyada nasıl belirsizleşip ya da şekil değiştirip gerçekliğini yitirdiğini göstermektir.

2. ÇAĞDAŞ SANATTA TOPLUMSAL CİNSİYET, ÖZNELİK VE KİMLİK SORUNSALI

Postmodernist ve postyapısalcı anlayışın getirdiği çoğulluğun, özne ve kimlik meselesini çeşitli yönlerden etkilediği düşünülmektedir. İkili karşıtlıkların yerine farklılıkların ve ayrımların gözetildiği bu süreçte, kadın ve erkekten oluşan ikili cinsel kimlik sistemi de sorgulanagelmekte ve toplumsal cinsiyet mefhumu tartışmaları giderek yaygınlaşmaktadır.

Bu bölümde, cinsel kimliğin tıbbi ve psikanaliz açılarından nasıl oluştuğuna ve söylem² düzeninde nasıl yapılandırıldığına kısaca bakılacaktır. Ayrıca postyapısalcı argümanlar ekseninde özneliği kurgulayan sistemin ve dilin tutarsızlığının ortaya konulmasına değinilecektir. Bu kuramsal çalışmalar çerçevesinde, çağdaş sanatta öznellik ve toplumsal cinsiyet sorunsalının nasıl ele alındığını gösteren bir dizi örneğe odaklanılacaktır.

2.1. Toplumsal Cinsiyet Mefhumu

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak ikili cinsel kimlik formuyla kurgulanmış ve bu ikili formun dışında kalan lezbiyen³, gey⁴ gibi cinsel kimlikler yok sayılarak ötekileştirilmiştir. İkili toplumsal cinsiyet yapısına uymayan bedenlerdeki beklenmedik farklılıklar, tıbbi açıdan düzeltilmek üzere ele alınan olgular olmuştur. Söz konusu düzeltmeler, bedenleri ikili cinsiyet kurgusuna uydurmak amaçlıdır. Nitekim Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı'nda Doktor Sema Erdoğan'ın uzmanlık tezinde, Lawson Wilkins Pediatrik Endokrin Grubu (LWPES) ile Avrupa Pediatrik Endokrin Grubu (ESPE) tarafından “hermafrodit”⁵ ya da “interseks”⁶ terimlerinin yerine “cinsel gelişim

² Öznenin tarihsel ve kültürel alanda hangi iktidar ilişkileriyle dile yansıtıldığı (bkz. Ek 1).

³ Kadınlar arasındaki cinsellik (bkz. Ek 1).

⁴ Erkekler arasındaki cinsellik

⁵ Yeni doğan bebeklerde eril ve dişi biyolojik özelliklerin bir arada bulunması (bkz. Ek 1).

⁶ Biyolojik özelliklerin ne tam olarak eril ve ne de tam olarak dişi olması durumu.

bozukluğu” ifadesi önerildiği belirtilmiştir.⁷ Doktor Sema Erdoğan incelediği hastaların 36’sının kız, 22’sinin erkek, 37’sinin belirsiz cinsiyette olduğunu ve başlangıçta belirsiz olan cinsiyetin çalışmanın sonucunda kız ya da erkek olarak seçime yöneldiklerini anlatmıştır. Hastaların bir bölümünün yenidoğan döneminde bir bölümünün ise yenidoğan sonrasında olduğunu açıklamıştır.⁸ Bu çalışmadan anlaşılacağı üzere, cinsiyetin kız ya da erkek olarak seçime yönelmesinde sağlık kurumlarının ve ailelerin bakış açısı etkili olmuştur. Çünkü yenidoğan ve sonrası dönemde bebekler henüz cinsiyet seçimi için yeterli gelişime sahip olmamakla birlikte, bunu dile getirecek durumda değildirler. Ailelerin ve sağlık kurumlarının bu ikili cinsel kimlik formuna tabi olmalarını sağlayan ise içinde yaşadığımız sosyal hukuk düzenidir.

İkili toplumsal cinsiyet yapısının dışında kalanlarla ilgili dışlanma ya da yargılanma ile ilgili yasal düzenlemeler tarih boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde değişiklik göstermiştir. Tarihten günümüze yakın döneme bakılacak olursa, yirminci yüzyılın son yarısında bazı gelişmelerden söz edilebilir. Örneğin Birleşik Krallık’ta eşcinsellik⁹ 1967 yılında suç olmaktan çıkarılmış olup, benzer gelişmeler başka ülkelerde de görülmüştür. Türk Ceza yasalarında ise böyle bir madde bulunmamasına karşın, eşcinsellik ahlaka aykırı olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

2013’ten itibaren Alman “Sivil Statü Hukuku”nda (§ Bölüm 22, No.3) cinsiyetin eril ya da dişi olup olmadığının belirlenemediği durumlarda doğum sertifikasında boş bırakılması talep edilmiştir. Fakat böyle durumlarda ebeveynler bu boşluğun bir an önce doldurulması için çocuk yaşta hormon tedavisine yönlendirilmiştir. Çünkü bu boşluk interseks durumlar için geçerli olmuştur ve okula vb. yerlere kayıt aşamasında açıklama yapılması gerekmektedir.¹¹

⁷ Sema Erdoğan (Dr.), “Cinsel Gelişim Bozukluğu Olan Çocuk ve Adolesanların Sınıflandırılması ve Klinik Özelliklerinin Değerlendirilmesi” (Uzmanlık Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Samsun 2009), 1.

⁸ age, 68.

⁹ Kadın ve erkeğin birbirine karşı aşk duymasının normal karşılandığı sistemde, farklı ilişki durumlarını kapsar (bkz. Ek 1).

¹⁰ Selçuk Candansayar, “Tıbbın (eş)cinselliğe Bakışı İçin Bir Arkeoloji Denemesi”, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011): 157.

¹¹ Sarah Bornhorst, Noemi Molitor, Klaus Mueller, Kristine Schmidh, **Homosexuality_ies. English Booklet**, çev. Carrie C. Roseland, Christina Wheeler, ed. Birgit Bosold, Dorothee Brill, Detlef Weitz (Dresden: Deutsches Historisches Museum, 2015), 13.

Toplumsal siyasal yapılaşmasında insanlar nüfus kayıtlarında cinsel kimliklerine göre kategorize edilerek kontrol altına alınmaktadırlar. Bu siyasal düzenlemede cinsel kimlikler kadın ve erkek şeklinde iki türlü olarak belirlenmiş, diğer türler sistemin dışında bırakılmıştır. B.S. Turner, bu sorunu beden içi ve dışı olarak iki bölümde açıklar.¹² Beden dışı, sosyolojik açıdan birtakım düzenlemelere, standartlaşmaya ve kontrole tabi tutularak siyasallaştırılan bir temsiliyet içerir. Beden içi ise cinsel kimliğin ilişkiler aracılığıyla sürecini ve bireyin arzularını kapsar. Eğer cinsel ilişki süreçleri ve arzular bu siyasal düzenin dışında tutuluyorsa sorun teşkil eder.¹³

Siyasal düzenlemeyle ve hukuk sistemiyle kontrol altına alınan cinsel kimliğin türleri, tıp alanında olduğu kadar psikanalizin de araştırdığı konulardan birisi olmuştur. Psikanalist kuramcı Sigmund Freud’a göre, çocuğun cinsel araştırmaları bir öğrenme dürtüsüyle üç-beş yaş aralığında gerçekleşir. Bu öğrenme dürtüsü sadece cinsellikle değil, duygusal süreçlerle de bağlantılıdır. Çocuğun öğrenme gereksinimleri çeşitlidir, önemli olan nelerle bağ kurduğudur.¹⁴

Freud, toplumun doğumdan itibaren heteroseksüel¹⁵ ikilik düzen içinde sınıflandığı cinsel kimliğin oluşumunu fallik dönemden itibaren Oedipus Kompleksi¹⁶ ile ele alırken, eşcinselliği penisin varlığı ile eksikliği merkezinde açıklar. Freud, kız çocuğunun basit bir biçimde “penis kıskançlığı” içinde bulunduğunu, oğlan çocuğun ise biseksüel¹⁷ yapı içinde hem anne hem de baba sevgisi kazanmak adına, her ikisinin de yerine geçme arzusuyla, içinde feminen bir yapı bulundurduğunu belirtir. Yine de hiçbir bireyde saf dişi ya da saf eril özelliklerin bulunmadığını ifade eden Freud,¹⁸ kadın ya da erkek cinsel kimliklerin dışında kalanların eski uygarlıklardan itibaren çok sık görüldüğünün de altını çizer. Ancak bunları üçüncü bir cinsel kimlik adıyla ifade etmek yerine, kadın ya da erkekten dönmenin çeşitleri şeklinde maddeleştirir. Eril ya da dişi olmamanın

¹² B.S. Turner, **Religion And Social Theory** (London: Sage Publications, 1994), 117’den aktaran: İ. Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 142-143.

¹³ B.S. Turner, **The Body And Society** (London: Sage Publications, 1996), 61-67’den aktaran: İ. Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 145-146.

¹⁴ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 50-51.

¹⁵ Tarih boyunca cinsel kimliğin kadın ve erkek olarak ikiye ayrıştırıldığı ve aşkın bu ikili kurgu içinde olabileceğinin belirlendiği kültürel düzen (bkz. Ek 1).

¹⁶ Cinsel kimliğin farkındalığının ve oluşum evresindeki bastırılma dönemi (bkz. Ek 1).

¹⁷ Dişi ve eril özelliklerin çapraz bileşimine sahip olmak (bkz. Ek 1).

¹⁸ Sigmund Freud, **Sevgi ve Cinsellik Üzerine**, çev. Akın Kanat, 19.Bs. (İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi, Haziran 2014), 200-201.

doğuştan gelme durumunu, sonradan edinme durumu kadar ele alan Freud, bilimsel araştırmalarının neticesini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bilim bize bütün cinsel karakterlerin birbirine karıştığı, bundan dolayı kesin bir cinsel belirleme yapmanın özellikle anatomi bakımından güçleştiği haller göstermiştir. Bu kişilerde üreme organları hem dişi, hem erildir (hermafrodizm). Kimi durumlarda her iki cinsin üreme organları yan yana, birlikte bulunurlar (hakiki hermafrodizm); en sık olarak birinin ya da öbürünün dumura uğraması görülür. Normal anatomi üzerine ışık serpmek bakımından bu anormallikler ilgi çekicidir. Hermafrodizmin (hüsnalık-erdişilik) belli bir derecesi normaldir. Erkek olsun, dişi olsun, her kişide karşıt cinsin üreme organlarının izleri bulunur. Bunlar ya ilkel durumda ve her işlevden yoksundurlar, ya da değişik bir işleve uymuşlardır.”

Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Freud, konuyu geniş bir çerçevede ele almış, ancak elindeki verilerin yetersizliği ile kesin sonuçlara varamadığını belirtmiştir.¹⁹

Freud, kadının eşcinsel nesne seçimine yol açan etmenleri araştırırken, vajina ve erkek organına benzeyen klitoristen²⁰ yola çıkar. Klitorisin işlevinin biyolojik olarak hangi özelliklere sahip olduğunu ve amacının ne olduğunu söylemek gibi bir iddiaya girişmediğini açıkça belirtir. Oedipus gelişim sürecini penisin varlığı ya da yokluğuyla ilişkilendirir. Erkek çocuk hadım edilmekten korkarken, kız çocuk zaten hadım edilmiş olduğunun farkına varınca birbirinden farklı tutumlar sergileyebilir. Bunlardan ilki, kendisinin daha az değerli olduğunu kabul etmesidir. Eğer bunu kabul etmeye karşı direnç gösterirse, cinsellikten uzaklaşabilir ya da kendisini ispatlamaya çalışabilir. Böylece bir erkeklik kompleksi oluşacaktır ve bunun sonucunda eşcinsel nesne seçimine yönelebilecektir.²¹

Diğer yandan Freud’a göre her insan biseksüel olarak doğar ve kişisel gelişim süreci içinde cinsel kimliğini kazanır.²² Freud, eşcinselliğin kökenini erken çocukluk dönemlerinde araştırmış ve yeterli bir çözümleme yapılamadığını belirtmiştir. Araştırmalarının sonuçlarını, sonraki araştırmalara faydalı olabilecek veriler ya da yeni araştırma noktaları olarak sunan Freud, eşcinselliğin oluşumunu, çocuğun anne ve babasıyla olan ilişkileriyle, doyuma ulaşamayan kıskançlık itkileriyle bağlantılı olarak, hangi cinsi kendisine rakip gördüğüyle ve daha sonra bu rakibi sevgi nesnesine dönüştürmesiyle ilişkilendirmiştir.²³ Dolayısıyla, Freud her ne kadar

¹⁹ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 4-12.

²⁰ Freud’un kız çocuğun kadın olmaya geçiş evreleri için araştırmaya değer gördüğü, erojen bölgeye yakın idrar yapmakla ilişkili bölge (bkz. Ek 1).

²¹ Sigmund Freud, **Sevgi ve Cinsellik Üzerine**, çev. Akın Kanat, 19.Bs. (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, Haziran 2014), 201-203.

²² **age**, 189.

²³ Sigmund Freud, **Psikopatoloji**, çev. Hakan Atalay (İstanbul: Payel, 1999), 191-192.

biseksüelliğin doğuştan geldiğini düşünse de, cinsel kimliğin seçim evresindeki eşcinselliği anne ve baba sevgisini almada eksiklik ya da bozukluk olmasıyla bağdaştırarak döneminin bakış açısına uygun bir yorum yapmış olmaktadır.

Bununla birlikte Freud, aşağıdaki sözleriyle cinsel kimliğin türlerinin doğuştan gelen özelliklerle sınırlanamayacağı gibi, doğuştan gelen özellikler ve sonradan edinilen deneyimler şeklinde kesin olarak kategorileşme yapılamayacağını açıklar:

“Açıkça oldukça akla yakın görünen bu sav, kontrolü kolay şu olgu önünde ayakta duramaz: İlk gençlikte bu cinsel deneyleri (ayartılma, karşılıklı onanizm)²⁴ tanımış olan kimseler çoktur, ama bu yüzden dönükleşmemişler ya da hiç değilse dönük kalmamışlardır. Bu da bizi, doğuştan gelme karakterle, edinilmiş karakter arasındaki alternatifi, olguların tamamını yok etmediğini ya da dönüklüğün çeşitli tarzlarına uymadığını kabule götürür.”²⁵

Freud’un bu sözlerinden, ‘dönüklük’ olarak tabir ettiği durumun hangi şekillerde meydana geldiğinin psikanaliz alanında henüz netleştirilemediği anlaşılmaktadır. Bu kategorilerin netleştirilememesine karşın, Freud cinsel kimliğin oluşum evrelerini elindeki verilere göre kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutmuş görünmektedir.

Cinsel kimlik, kültürel yapılaşmanın heteroseksüelliğe dayandırıldığı sistemde, basit bir şekilde eril ve dişil olarak ayrılırken, Lacan’ın bilinçdışı²⁶ kuramında imgesel olarak bölünmeye uğrar. Lacan, bilinçdışı kuramına giriş yaparken, özne ile ötekinin²⁷ birbirleriyle karşıt konumlanarak bölünmenin gerçekleştiğini vurgular.²⁸ Butler’a göre, toplumsal yasaların yarattığı baskı nedeniyle içsel olarak yaşanan bölünme, kimliğin kültürel alanda bireyden önce tanımlanmasının gerçekçi olmadığını gösterir. Yasaların ve yasakların toplumsal yapı içinde kurgulanmış olması, Lacan’ın ifadesiyle bölünme yarattığına göre, ruhsal alanda bu bölünmeye karşı direnen içsel biseksüellik söz konusudur.²⁹

²⁴ Mastürbasyon (bkz. Ek 1).

²⁵ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 8.

²⁶ Lacan’ın bilinçdışı kuramı, tarih boyunca dilbiliminde gösterenler tarafından örgütlenmiş ve öznenin yer edinmesi gereken alandır (bkz. Ek 1).

²⁷ Bilinçdışında öznenin oluşum aşamasında, özneye karşıt olan, hem özne ile bölünlenen hem de öznenin mevcudiyetini sağlayan gösterenler alanı (bkz. Ek 1).

²⁸ Jacques Lacan, **Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap**, çev. Nilüfer Erdem (İstanbul: Metis, Eylül 2013), 215-216.

²⁹ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 118.

Ancak Lacan, seminerlerinde açıkça, aşkın iki farklı cins (kadın ile erkek) arasında olabileceğini anlatmıştır.³⁰ Lacan, kadın açısından bakmaya çalıştığında, aşkın bir erkeğe bağlı olmakla gösterilebileceğini, bu bağlılığı göstermeme durumuna girerse bunun ancak “penis kıskançlığı” ile açıklanabileceğini belirtir.³¹ Lacan, erkeği sembolize eden penisin varlığını yok sayan kadının, erkeğe ait narsistik rolü üstlendiğini düşünür.³² Kadın homoseksüelliğinin³³, bir erkeğe duyulan aşktaki hayal kırıklığıyla oluşabileceğini gözlemleriyle tespit ettiğini ileri süren Lacan, erkek homoseksüelliğinin fallik dönemdeki arzuların yönlendirilmesi sonucu oluşabileceğini belirtir.³⁴

Tıp ve psikoloji alanlarında yapılan araştırmalara göre, cinsel kimliğin türlerinin kadın ve erkek dışında farklı olasılıkları bulunur. Bu araştırma sonuçlarına rağmen halen kadın ile erkek olarak ikili heteroseksüel sisteme tabi tutulmaktayız. Bu zorunlu heteroseksüel sistem içinde bireyin çocukluk ve ergenlik dönemine rastlayan cinsel kimlik keşfinde eğitim kurumlarının da tutumu çok önemlidir.

Okul öncesi eğitimin çocukların cinsel kimlik rolleri üzerine etkisini tespit etmek amacıyla, Didem Şalgam Ankara’nın orta sınıf bir semtinde özel bir kreşte 2,5 ay süren etnografik bir saha araştırması yapmıştır. Şalgam, bu araştırmasının sonucunda, çocuklara heteroseksüelliğin empoze edildiğini ve çocukların buna direndiklerini gözlemlediğini belirtmiştir.³⁵ Şalgam’ın bu araştırması, eğitim kurumlarının toplumsal cinsiyet düzenine tabi olmakla ilgili tutumuna bir örnek teşkil eder.

Gerek eğitim gerekse sosyal kurumların bakış açısını ve tutumunu şekillendiren toplumsal cinsiyetin nasıl yapılandırıldığını kısaca özetlemek faydalı olacaktır.

³⁰ Jacques Lacan, **The Seminar of Jacques Lacan On Feminine Sexuality The Limits of Love and Knowledge Boox XX Encore 1972-1973**, çev. Bruce Fink, ed. Jacques-Alain Miller (New York: W.W. Norton&Company, 1975), 6-7.

³¹ Jacques Lacan, **The Seminar of Jacques Lacan The Ego in Freud’s Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954-1955**, çev. Sylvana Tomaselli, ed. Jacques-Alain Miller (New York: W.W. Norton&Company, 1991), 260.

³² **age**, 272.

³³ Eşcinselliğin hastalık olarak nitelendirilmesi amacıyla kullanılan terim (bkz. Ek 1).

³⁴ Jacques Lacan, **Ecrits A Selection**, çev. Bruce Fink (New York: W.W.Norton&Company Inc., 2002), 280.

³⁵ Didem Şalgam, “Gender and Sexual Identity Construction In Early Childhood Education: The Case of A Private Kindergarten In Ankara” (The Thesis For The Degree of Master Science, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University. The Department of Sociology, 2014), 158-159.

2.2. Toplumsal Cinsiyetin Yapılanışı ve Söylem Düzeni

Claude Lévi-Strauss, akrabalık ilişkilerini ve evliliğin hangi ilişkiler sonucu gerçekleştiğini araştırmış ve yakın akrabalarla evliliğin yasak olmasını karşılıklılık kuralıyla ilişkilendirmiştir. Evrensel olan karşılıklılık kuralına göre anne, kız ve kızkardeş ile evlilik yasak olup, bunların başkalarına sunulması gerekmekte ve başkalarının annesi, kızı veya kızkardeşiyle evlenmek mümkün olabilmektedir. Bu karşılıklılık kuralının neticesinde, toplumsal iletişimde kadın ile erkek evlenmek durumundadır.³⁶ Lévi-Strauss’a göre evlilik bir “kadın değişimi” olup, iki insanın ilişkisinden ziyade topluluklar arasındaki ilişkinin sonucudur.³⁷ Bu evlilikle oluşan aile, Lévi-Strauss’un ifadesiyle doğal olmayan “ekinsel” bir toplumsal bağdır. Lacan ise bu çözümlemeden yola çıkarak, ekinsel bir evlilik ilişkisi olan aileyi temel yasa olarak görür ve doğal ilişkilerle çiftleşmeyi bu temel yasanın dışında bırakır.³⁸

Lacan, bireyin insan olma koşulu olarak gördüğü ailenin bilinçdışını temsil ettiğini söyleyerek önemini vurgular.³⁹ Bununla birlikte Lacan, ailenin yasalara uygun olanı da olmayanı da bünyesine katabilecek bir geleceği olduğunu belirterek, hemcinslerin aile kurmalarına ve anne-baba rollerini üstlenmelerine karşı olmadığını gösterir.⁴⁰ Lacan’a göre simgesel bir karmaşa olan Oedipus evresindeki simgesel baba işlevini yani Kültürel Baba ya da Babanın Adı konumunu veren aile söylemidir. Dilin yapılaşmasına bağlı olarak, Babanın Adının kültürel olarak sağladığı anlamın önemini vurgular. Böylelikle biyolojik insan Babanın Adı ile kültürel bir özne olmaya adaydır.⁴¹ Anne, baba ve çocuktan oluşan aile, tarih içinde yapılandırılmış siyasi bir kurgudur. Bu siyasi kurgunun tarih içinde farklı evreleri söz konusudur. Bugünkü ailenin oluşumunda etkisi olan, tarih içindeki birkaç önemli siyasi yapılanma dönemine kısaca değinilecektir.

³⁶ Claude Lévi-Strauss, **Les Structures élémentaires de la parenté**, (1949):11’den aktaran: Claude Lévi-Strauss, **Yaban Düşünce**, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1994), 14.

³⁷ Claude Lévi-Strauss, **Din ve Büyü**, çev. Ahmet Güngören (İstanbul: Yol Yayınları, Eylül 1983), 131.

³⁸ **age**, 13.

³⁹ Jacques Lacan, “Les Complexes Familiaux Dans La Formation De L’Individu”, **Autres Écrits**, (1966), 23-84’ten aktaran: Elisabeth Roudinesco, **Her Şeye ve Herkese Karşı Lacan**, çev. Nami Başer (İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 2012), 32.

⁴⁰ **age**, 35.

⁴¹ Saffet Murat Tura, Lacan Seminerleri (1983)’ten aktaran: Saffet Murat Tura, **Freud’dan Lacan’a Psikanaliz**, 7.Bs. (İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017), 114.

Ataerkil toplum geleneklerinde kadın, çocuk bakımı ve ev işlerinden sorumlu iken, erkek sosyal yaşamda üretim ya da yönetim gibi işlerden sorumluydu. Bu işbölümüne ilk karşı çıkan ve kadının ev dışındaki sosyal yaşamda erkekle birlikte çalışmasını öneren Antik Yunan filozofu Platon (İ.Ö. 427-347) olmuştur.⁴² Platon'un Devlet kitabında, mükemmel devlet kurmak amacıyla yapılan toplantı diyaloglarında, kadınların da hekimlik, müzik, bekçilik gibi eğilimlerine göre erkekler gibi eğitilmelerinin ve bu mesleklerde erkeklerle birlikte görevlendirilmelerinin daha iyi olacağı belirtilmiştir. Kadın ile erkek arasındaki cinselliğin, nişan ve evlilik gibi törenler aracılığıyla devletin kontrolü altına alınmasına ve doğacak çocukların anne ve babalarını bilmeden uzak bir yerde devlet tarafından bakılmasının devletin özellikle savaşımlara karşı güçlü durmasına katkı sağlayacağına kanaat getirmişlerdir. Bekçi olan kadınlar ve erkekler, devleti savaşımlara karşı korudukları için, diğer meslek sahibi kadın ve erkeklerden daha üstün tutulmuşlardır. Bu sebeple onların soylarının devamlılığı için ödülleri birbirleriyle daha fazla birlikte olmalarına izin verilmesi ve daha çok çocuk yapmalarının sağlanması istenmiştir. Zayıf nitelikte olan erkeklerin ve kadınların evlenememelerinin kaderden kaynaklandığına inanmaları kurnazlıkla sağlanacaktır. Sadece yaşça belli bir olgunluğa ermiş kadın ve erkeklerin çocuklarının anne ve babalarıyla birlikte büyümelerine ve aile olmalarına müsaade edilecektir.⁴³ Bu diyaloglar bize ailenin devletin sosyal, ekonomik ve siyasi çıkarlarına göre kurgulandığını gösterir. Topluma empoze edilen bu kurguya uymayanlar ötekileştirilecektir. İnsanın aidiyet ihtiyacını giderebilmesi için uyum sağladığı bu düzen zamanla normalleştirilmiştir. Devletlerin tarih boyunca değişen siyasi yapıları, ideolojileri ve stratejileri doğrultusunda ailenin yapısı da çeşitli yönlerden dönüşüme uğratılmıştır.

Ailenin tarihsel gelişimini araştıran tarih, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinin incelemelerinin ortak sonucu olarak, ekonomik ve teknolojik değişimlerin yeni bir aile yapısı meydana getirdiği tespit edilmiştir. 19. Yüzyılda kabul gören analizlere göre, ailenin oluşumunun temelinde cinselliğin kurallara bağlanması amacıyla tek eşliliğe yönlendirilmesi bulunmaktadır. Örneğin Morgan'ın analizlerine göre, cinsel

⁴² Platon, **Devlet** (2006), 160'tan aktaran: Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, **Aile Sosyolojisi**, 2.Bs. (İstanbul: Açılım Kitap, 2011), 21.

⁴³ Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, 21.Bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 147-165.

serbestlikten tek eşliliğe geçiş dört aşamadan oluşmuştur: Kandaş, ortaklaşa, iki başlı ve tek eşli şeklinde aile türleri bulunur.⁴⁴ Briffault, ilk ailelerin anaerkil dönemde görüldüğünü, zamanla aile yapısının ataerkil sisteme evrildiğini tespit etmiştir.⁴⁵ Ancak bu analizlerdeki cinsel serbestlikle ilgili tespitler, 20. yüzyılda bir varsayıma dayandığı yönünde eleştirilmiştir.⁴⁶

Anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişin tarihin hangi döneminde gerçekleştiği tespit edilemese de, konunun miras ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Miras meselesi erkeğe kadından daha fazla değer verilmesine neden olmuştur ve ataerkil soy zinciri mirasın paylaşılması için gerekli görülmüştür. Kadın eşlerin ve çocukların babaların mirasını alabilmeleri için babanın soy ağacına geçmelerine yönelik töreler oluşturulmuştur.⁴⁷

Endüstri Devrimi, aile içi üretim ve tüketime dayalı işbölümünün değişmesine ve endüstriye dayalı üretim ve tüketime yönelinmesine neden olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte kapitalizme daha uygun olan çekirdek aile yapısı geliştirilmiştir.⁴⁸ Engels ve Marx’a göre aile, özel mülkiyete ve devlet egemenliğine hizmet eden bir araçtır.⁴⁹ Dolayısıyla Marx ve Engels’in Komünist Manifestosu’nda tüm miras haklarının kaldırılması ve tüm çocuklara devlet tarafından eşit eğitim sağlanması gibi maddelerle ailelerin maddi durumundan kaynaklanan sınıf ayrımcılığına son verilmesi öngörülmüştür.⁵⁰

⁴⁴ Henry Morgan, **Eski Toplum I**, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Payel Yayıncılık, 1986), 87’den aktaran: Meryem Tekin Epik, Özal Çiçek, Selin Altay, “Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 5.

⁴⁵ Birsan Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, **Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi**, c.8 s.1-2 (1976):54’ten aktaran: Meryem Tekin Epik, Özal Çiçek, Selin Altay, “Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 5.

⁴⁶ D. Kandiyoti, “Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Türkiye’de Ailenin Değişimi**, der. N. Erder, (Ankara: Türk Sosyal Bilimleri Derneği, 1984): 4’ten aktaran: Meryem Tekin Epik, Özal Çiçek, Selin Altay, “Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 5.

⁴⁷ Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, çev. Kenan Somer (Eriş Yayınları, 2003), 55-56.

⁴⁸ Yıldız Ecevit, “Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar”, **Değişen Dünyada Birey-Aile-Toplum Semineri** (İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Uygulama Merkezi, 1991): 3’ten aktaran: Zeki Duman, “Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, c. 1 s. 4 (2012): 39-40.

⁴⁹ Zeki Duman, “Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, c. 1 s. 4 (2012): 49.

⁵⁰ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, çev. Celâl Üster, Nur Deriş, 12.Bs. (İstanbul: Can Yayınları, 2013), 75-76.

Ailenin tarihiyle ilgili yapılan bu araştırmalar, aile kavramının ve yapısının toplumun ideolojik ve siyasi olarak yönetiminin bir parçası olarak görüldüğünü ve amaçlar değiştikçe ailenin de yapısının değiştirilmesi için birtakım düzenlemeler yapıldığını gösterir.

Roddey Reid’e göre aile her zaman normatif hümanizmin yeniden kurulması ve korunması için bir taktik olmuştur. Ailenin anlamı, değeri ve işlevi öyle belirlenmiştir ki ailesiz olanlar “sosyal ötekiler” olarak etiketlenmiştir.⁵¹

İkili cinsel kimlik ve aile kurgusunun kültürün ve dilin içinde bu şekilde yapılandırılmış olması, postyapısalcı kuramcılarının eleştiri odağında yer alır.

2.3. Postyapısalcı Argümanlar Ekseninde Öznellik ve İktidar İlişkisi

Postmodernizmin sağladığı değişimler, küreselleşmekte olan dünyada etkili olmakta ve bu değişimler, cinsel kimlik konusuna da yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Postmodernizmin getirdiğı “çoğulculuk” ilkesi de sabit olmayan cinsel kimlik önerisini destekler. Dolayısıyla çoğulculuk fikrinin somutlaştırılması, toplumsal cinsiyet alanında alternatif çözümlerden birisi olabilir. Craig Owens’a göre çoğulculuk başkalarının arasında ‘diğer’ olma ihtimalini ve farklılıkları azaltır.⁵² Böylelikle gerek cinsel kimlik açısından gerekse dini, siyasi, etnik kimlik gibi başka pek çok açıdan ötekileştirilmelerin son bulacağı düşünölmektedir.

Postyapısalcılar, bütünü parçalayıp kategorilere ayıran ve bu kategorilere belirli tanımlar getiren geleneksel felsefeye karşı çıkarak, parçaların kendi yerlerinde sabit durmadığını, her birinin bir diğerine dayanarak kendisini, diğerini ve bütünü çözümleyip değiştirebilecek riskli yapıda olduklarını analitik yöntemlerle anlatırlar. Derrida, Ferdinand de Saussure’un farklılık fikrini geliştirerek, ona geçicilik ve farklılık değişkenliğı boyutlarını ekler. Derrida’ya göre farklılıkların dayanak noktası her zaman başka bir şey olabilir. Derrida, deneyimlemekte olduğumuz tüm

⁵¹ Roddey Reid, “Death of the Family”, or, Keeping Human Beings Human”, **Posthuman Bodies**, ed. Judith Halberstam, Ira Livingston (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995): 186.

⁵² Craig Owens, “The Discourse of Others: Feminists and Postmodernism”, **In The Anti-Aesthetic**, ed. H. Foster (Port Townsend, WA: Bay Press, 1983), 58’den aktaran: Christine Di Stefano, “Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism”, **Feminism/Postmodernism**, ed. Linda J. Nicholson (New York: Routledge, 1990), 77-78.

farklılıklar ve ayrımlar için “différance” terimini geliştirir.⁵³ Derrida’ya göre, üzeri örtülerek gizleştirilen farklılıkların maskesini düşürme gücü olan “différance”⁵⁴ terimi, aynı zamanda bu farklılıkları yok sayan söz-merkezci iktidarın⁵⁵ da yerini sarsmaktadır.⁵⁶

Postyapısalcılığın önde gelen isimlerinden Derrida, farklılıklar ve ayrımlar için kullandığı bu différance teriminden söz ederken, Lévi-Strauss’un “The Savage Mind” adlı kitabında kullandığı “bricolage”⁵⁷ teriminden dilin eleştirisi amacıyla yararlanmıştır. Derrida, eldeki mevcut olanları farklı parçalara ayırarak başka bir şey elde etme yöntemi olan “bricolage” terimini, geçmişten miras kalan dilin az ya da çok tutarlı ya da bozuk yönlerini değerlendirmek için kullanmıştır. Lévi-Strauss’un “bricolage” terimini hem entelektüel bir etkinlik hem de bir efsane yaratma etkinliği olarak ifade etmesi gibi, Derrida dilin kapsamındaki sözdizimi ve sözlük gibi bileşenlerin tamamını yapılandıranın bir mühendis olduğu düşünüldüğünde, mühendisin bir efsane olduğu çıkarımında bulunmuştur.⁵⁸ Dilin yapısının deşifre edilmek istenmesi ya da asla orijine dönülmemesi seçeneklerine değinen Derrida, dilin tarihine bakma potansiyelimizin yetersizliğini ve bu nedenle dilin yapısındaki belirsizlikleri ve biçim bozukluklarını irdeler. Farklılıklara ve bu farklılıkların kısıtlanamaz yönüne dikkat çekmek amacıyla différance terimine değinirken aynı zamanda erkeğin ve hümanizmin ötesine geçmeye çalışmayı seçip seçmeme şansımız olup olmadığını sorgular. Derrida, erkek insan (human) yerine kim olduğumuzun ve varlığın kuruluşunun temeline bakmanın ve bu temeli sarsarak yeniden yapılandırmanın olasılıkları üzerinde durur.⁵⁹

Çünkü insan, kendi kendini tanımlamış ve eklentisellik yoluyla “insana özgü olan” ya da “insana özgü olmayan” belirlemesini kendisi yapmıştır. Buradaki “özgü”nün

⁵³ Jacques Derrida, **Speech and Phenomena**, çev. David B. Allison (Evanston: Northwestern University Press, 1973)’ten aktaran: A.T. Nuyen, “Derrida’s Deconstruction: Wholeness and Différance”, **The Journal of Speculative Philosophy**, New Series, c.3, s.1 (1989): 29-30.

⁵⁴ Dilin yapısının izinin sürülerek ayrımları ve deneyimleri kapsamayan dağınık yapılaşmasının tespit edilmesi ve söz merkeziliğin yerine farklılıklara yönelmek (bkz. Ek 1).

⁵⁵ Tarih boyunca kültürel yapıyı kurgulayan iktidar ilişkilerini kapsar (bkz. Ek 1).

⁵⁶ Jacques Derrida, **Margins of Philosophy**, çev. A. Bass (Brighton: Harvester Press, 1982), 22’den aktaran: Saul Newman, **Bakunin’den Lacan’a Anti-Otoriter Yanizm ve İktidarın Altüst Oluşu**, çev. Kürşad Kızıltuğ (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006), 197-198.

⁵⁷ Yaptakçılık (bkz. Ek 1)

⁵⁸ Jacques Derrida, **Writing and Difference**, çev. Alan Bass (Chicago: The University of Chicago Press, 1978), 285.

⁵⁹ **age**, 292-293.

kökeninin saf olmaması onun parçalanmasına neden olmakta ve böylece ötelemesiz (différance) yönelimine başvurulmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla “insana özgü olan” sağlam bir bütünlük oluşturmaz. Bu temeli bozuk bütünün insanlar tarafından ayrıştırıldığı kategoriler yeniden değerlendirilmelidir.

Jacques Derrida, postmodern kimlik ve özne kuramında günümüzde artık sabit bir özellikten bahsedilemeyeceğini açıklar. Derrida bu kuramını aydınlanma düşüncesine dayandırır. Derrida’ya göre öznenin sosyolojik yaşamda şekillenmesi, çevresindeki imgelerle kurduğu bağlarla ve bu imgeleri kendisinden ayırt etmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla farklılıklar zamanla açığa çıkacak ve farklılaşmanın sürekliliği kaçınılmaz olacaktır.⁶¹

Derrida’nın yapısökümünde kadın/erkek, dişi/eril, doğa/kültür, sosyal/özel, heteroseksüel/homoseksüel gibi ikili karşıtlıklar yeniden analiz edilebilir hale gelir. Feminizm hareketleri de bu bakış açısıyla yeniden şekillenmiş ve daha geniş bir boyut kazanmıştır.⁶²

Postmodernizmin getirdiği ve postfeminizmin savunduğu çoğulculuk, henüz iktidarın toplumsal cinsiyete dair düzenini değiştirmiş değildir. Ancak her insan ayrı bir fenomendir, dolayısıyla sınıflandırmalar ve kategorileştirmeler her zaman yetersiz kalacaktır. Butler’ın da deyimiyle feminizmin amacı sisteme yeni kategoriler eklemek değildir.⁶³ Çünkü ruh değişken, akışkan, sübjektif ve soyut özellikler taşıırken, bedenin ve ruhun doğal bileşkesi karmaşıktır ve süreç içinde değişebilir.⁶⁴ Foucault’nun da dediği gibi, bireyin kendi bedenini ve kimliğini değiştirme hakkı bulunur.⁶⁵ Bedenin ve kimliğinin değişim süreçlerine hâkim olmak bireye daha fazla yaşam alanı sağlar.

Kimliğin oluşum sürecindeki farklılıkların ve değişkenlerin göz ardı edildiği cinsiyetin belirlenişi, Foucault’ya göre tarih içinde insanlar tarafından çıkar

⁶⁰ Jacques Derrida, **Gramatoloji**, çev. İsmet Birkan, 2.Bs. (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2014), 372.

⁶¹ Jacques Derrida, “The Original Discussion (1968) Of La Différance”, **Derrida and Difference**, çev. D. Wood vd., ed. L.J. Nicholson (London: Routledge, 1990): 132-133 ve Jacques Derrida, **Dissemination**, çev. B. Johnson (Chicago: University of Chicago Press, 1981), 211’den aktaran: İ.Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 90-92.

⁶² Harriet Bradley, **Gender** (Cambridge: Polity Press, 2007), 65.

⁶³ Judith Butler, **Taklit ve ‘Toplumsal Cinsiyet’e Karşı Durma**, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, Şubat 2007), 5-6.

⁶⁴ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 4.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 58.

⁶⁵ **age**, 222.

çatışmalarıyla ve siyasi manevralarla şekillendirilmiştir. Cinsellik ise insan hayatına dair doğal bir deneyim değil, tarihsel, toplumsal ve kültürel geçmişe sahip ve birtakım iktidar ilişkilerinin devamını sağlayan kurgusal bir kategoridir.⁶⁶

Eşcinsel ilişkiden haz duymanın, ikili cinsel kimliklerin bir karışımı olarak algılanmasına karşı çıkan Foucault, eşcinselliğin feminenlikten bağımsız düşünülmesini ve ayrı bir cinsel kimlik ve ilişki türü olarak görülmesi gerektiğini savunur.⁶⁷

Toplumsal cinsiyetin ikili kurgusunu aşma talebine karşı toplumsal kabulü analiz eden Michel Foucault, aynı cinsiyette olan insanların aralarındaki ilişkinin mevcut düzene zarar vermediğinin kabul gördüğünü, yine de bunun “arızaya benzer” olduğu düşüncesinin yaygın olduğunu belirtir. Çünkü toplumda gerçek olan heteroseksüelliktir ve bu geleneksel yapının dışına çıkmak da gerçeğe aykırı bir biçimde davranmak demektir. Geleneksel ve tutucu görüşlere uymayan davranışların arızalı olduğunu düşünmeye hazır bir toplum olduğumuzu anlatır.⁶⁸

Foucault, bu toplumsal yapı içinde öznenin önceden verili bir bilgi (a priori) ya da kendi kendinde var olan (töz) anlamına gelmediğini, kendisiyle özdeş olmayan bir biçim olduğunu belirtir. Foucault, bireyin farklı ortamlarda kendisiyle farklı ilişkiler kurarak farklı biçimlere bürünmesi nedeniyle bu farklı özne biçimlerinin hakikat oyunları ile olan ilişkisinin tarihsel açıdan oluşumunu araştırır. Örneğin deli özne, onu deli olarak tanımlayanla ilişki kurarak kendisini deli olarak görür. Foucault, bireyin kendisini kendilik pratikleriyle kurmasıyla ilgilenmesine rağmen, özneliğin iktidarın kurgusundaki kalıplaşmış bir öneri olarak bireye sunulduğunu açıklar.⁶⁹

Foucault, “Hapishanenin Doğuşu” adlı kitabında, yasaların tüm halkı belirli kurallara tabi tuttuğunun ancak iktidarın kategorilerine uygun olarak bazı kesimler için düzenlendiğinin ve çoğunlukla alt kategorideki insanlara yönelik uygulandığının anlaşılması gerektiğini anlatır. Yargılayanlar ile yargılananlar arasındaki toplumsal kategori farklarına dikkat çeken Foucault, yasaların aslında evrensel ya da herkesi

⁶⁶ Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 42-43.

⁶⁷ Michel Foucault, Jean Le Bitoux, “Şen / Gey Bilim” Söyleşi”, çev. Şeyda Öztürk, **Cogito**, s.70-71 (Yaz 2012): 269.

⁶⁸ Michel Foucault, “Herculine Barbin’e Giriş”, çev. Tolga Yalur, Berfu Şeker, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011b): 134.

⁶⁹ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 4.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 234-235.

kapsayıcı olmadığını vurgulamıştır.⁷⁰ Toplumsal kategoriler içinde “en talihsiz tabakalar” ile soylular ve burjuvazi arasındaki yasal adaletsizlikleri irdeler.⁷¹ Burjuvanın maskesi düştüğünde denetleme mekanizması daha objektif bir şekilde analiz edilebilecektir.

Bu denetleme mekanizmasını araştırırken “benzerlikler tarihi” olarak adlandırdığı toplumsal sistem içinde, ikili cinsel kimlik tasarısının nasıl ve kimler tarafından kurgulandığını sorgular ve farklılıklara yaklaşımın hangi düzlemde ele alındığının belirsiz olduğunu dile getirir.⁷² Foucault, bu belirsizliğin temelindeki siyasi ideolojilere işaret eder.

Siyasi ideolojilerle kimliklerin sınıflandırılması, insanların duygularının ve eylemlerinin kısıtlanmasına ve dolayısıyla yaşamlarına toplumsal müdahale anlamını taşır. Çünkü bu kimlik sınıflandırmasına tabi tutulan insanlar, ancak bu sınıflandırma ile özne olabilecekleri bir dayatma ile kendilerine verilen kimliğin sınırlarını kabullenmek ve boyun eğmek durumunda kalırlar.⁷³

Foucault, insanın bir nesne olarak nasıl konumlandırıldığıyla değil, özne olarak kendisiyle ilgili sorunları konuşarak, olası çözümleri araştırarak, mantıksal gerekçelerinin ve hakikatinin uygulayıcısı olmasıyla ilgilendiğini belirtir.⁷⁴

Ötekileştirilen bireyin kendisini kültür içinde nasıl cinsel açıdan özneleştirdiğini araştıran Foucault’ya göre birey, kim olduğunu dışarıdan belirleyen, bunu yaparken onu deformasyona uğratan iktidarı reddeder. Bireyin, kendisini özne olarak oluşturmasının ahlaki bir çilecilik olarak algılanmaması gerektiğini söyleyen Foucault, bunun yerine bedenini baştan aşağıya yeniden yaratma hakkına sahip olduğunu savunur.⁷⁵

⁷⁰ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, Temmuz 1992), 350.

⁷¹ **age**, 101.

⁷² Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.Bs. (Ankara: İmge Kitabevi, Ekim 2001a), 24.

⁷³ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 18.

⁷⁴ Michel Foucault, **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık**, çev. Ümit Umaç, Ali Utku (İstanbul: Birey Yayıncılık, Ekim 2001b), 30-31.

⁷⁵ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 4.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 222.

Foucault'ya göre bireyin öznel kimlik kazanımından önce, sistem tarafından kurgulanan yasalar ve bu yasalarla oluşturulan toplumsal cinsiyet düzenine uymayana karşı konulan yasaklar, doğal yaşamın yasası ile çelişmektedir. Dolayısıyla bu yasalar aşılabılır ve iktidar tarafından belirlenen sınırların dışında farklı cinsel kimlikler söz konusu olabilir.⁷⁶ Foucault, Cinselliğin Tarihi serisindeki ikinci ve üçüncü kitapları “Hazların Kullanımı” ve “Kendilik Kaygısı”⁷⁷ üzerine F.Ewald ile söyleşi yapmıştır. Bu söyleşide, iktidar tarafından kurgulanan toplumsal cinsiyet tarihini yazmayı amaçlamadığını vurgulamıştır. Amacı, cinselliğin kendi doğasından gelen arzu ve zevk ekseninde, düşünsel ve algısal açıdan iktidarın sınırladığı ahlaki değerlere yeni bir bakış açısı kazandıracak bir cinsellik tarihi yazmaktır. Foucault'ya göre, her birey cinsel kimliğini kendisi oluşturarak öznelleşmelidir ve bunu iktidarın kurgusal sistemindeki zorlamayla değil, bilgiyle ve kendilik kaygısıyla yapmalıdır. Toplumsal zorlamalar doğanın gerçekliğine göre kurgulanmadıkça, birey kendi hakikati⁷⁸ ile kurgulanmış ahlaki değerler arasında bir çile yaşayacaktır.⁷⁹

Öznenin kendi hakikati ile ilgilenen Foucault, bireyi kendi bedeninin cinselliği hakkında söz sahibi olabilecek ve iktidara direnebilecek öznellikte görmüştür. Foucault, bireylere buyurulan kimliklerini belirleme, sürdürme ya da dönüştürme sorumluluk ve hakları için “kendi'nin teknikleri”ni öne sürer. Kendiyle uğraşma, pedagojik, dinsel ve kültürel alanda da yer bulur ve bu yöntemle cinselliğin tarihini yeniden yazmak mümkün ve faydalı olacaktır.⁸⁰ Cinsiyetin iktidarın yazgısı olmadığını belirten ve bedenin hazlarının önemine değinen Foucault, kültürel yaşamı yeniden inşa etmenin mümkün olduğunu düşünür.⁸¹

⁷⁶ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 83.

⁷⁷ İnsanın kendisini derinden bilme ihtiyacını giderebilmesi için gösterdiği yoğun uğraşı (bkz. Ek 1).

⁷⁸ Cinsel kimliğin teorik olarak belirlenmesinden ziyade bireyin kendi arzularını bilme ihtiyacı (bkz. Ek 1).

⁷⁹ Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000)'den aktaran: Veli Urhan, “M.Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü”, **Kaygı/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**, s. 9 (2007): 107-109.

⁸⁰ Michel Foucault, **Ders Özetleri (1970-1982)**, çev. Selahattin Hilav, 2.Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Eylül 1993), 127-128.

⁸¹ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 277-278.

Foucault, cinsel kimlik ve özne kavramları üzerinde çalışmaya başlamadan önce cinselliğin soykütüğünün araştırılması gerektiğine inanıyordu.⁸² Öznenin kendi hakikati ile ilgilenen Foucault, araştırmasının amacını anlatırken şunları dile getirmiştir:

“... beni ilgilendiren, tamamıyla, insan öznesinin kendi kendine uyguladığı rasyonalite biçimleriydi. ... benim kendime sorduğum soru insan öznesinin olası bilginin nesnesi olarak kendini nereye oturttuğu sorunu idi. Rasyonalitenin hangi biçimleri ve hangi tarihsel koşulları aracılığıyla? Ve son olarak ne pahasına? Özneler ne pahasına kendi kendilerinin hakikati hakkında konuşabilirler ve özneler, deliler olarak, kendi kendilerinin hakikati hakkında ne pahasına konuşabilirler?”

Suçlu özne olabileceği kadarıyla, birisi, kendi kendisinin hakikatini nasıl dile getirir. ... Cinsel arzusunun öznesi olduğu ölçüde, özne kendi kendisi hakkında güvenilir bir şekilde nasıl konuşur? Ve ne pahasına?”⁸³

Cinsel kimlik meselesine hem biyolojik, hem kültürel açıdan yaklaşan, hem iktidarı sorgulayan hem de bireye sahip olduğundan daha güçlü bir öznellik kazandıran Foucault, toplumsal cinsiyet kuramcılarının gidebileceği yolları açar. Cinsel ölçütlerin çağlar boyunca nasıl belirlendiğini araştıran Foucault, olayların etkisini incelediği kadar, farklı biçimlere sahip olan bireylerin nefsiyle olan ilişkisinin gelişiminde “kendilik kültürü”nün⁸⁴ önemine ve bunun temelinde yer alan “kendilik kaygısı” ilkesinin yönlendirici gücüne de değinmiştir.⁸⁵ Foucault’nun “kendilik kültürü” ve “kendilik kaygısı” ilkeleri, çağdaş sanatçıların eserlerinde ve performanslarında görünürlük ve somutluk kazanır.

2.4. Çağdaş Sanatta Öznellik ve Toplumsal Cinsiyet Sorgulamaları

Günümüz teknolojisiyle çağdaş sanatın anlatım olanakları geniş bir yelpaze göstermektedir. Resim, heykel ve fotoğraf gibi alanlar yeni tekniklerle birlikte gelişme kaydederken, hazır-yapıt,⁸⁶ enstalasyon⁸⁷ ve video gibi yeni türler, sanatçıların kendilerini ifade etme olanaklarına farklı seçenekler sunar. Bu yeni ifade olanaklarıyla çağdaş sanat eserleri ve performanslar gerçekleştiren sanatçılar,

⁸² Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 123.

⁸³ Michel Foucault, **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık**, çev. Ümit Umaç, Ali Utku (İstanbul: Birey Yayıncılık, Ekim 2001b), 30-31.

⁸⁴ Klasik çağın getirdiği kalıplar yerine çağdaş yaşamın, psikolojik ve psikiyatrik bilgilerin getirdiği yeni kültürel ortamda bireyin kendisini bulması önerisi (bkz. Ek 1).

⁸⁵ Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 340.

⁸⁶ Endüstriyel ürünlerin gündelik bağlamlarından kopararak sanatsal bir ifade olarak sunulması (bkz. Ek 1).

⁸⁷ Sergi mekânıyla bütünleşen yerleştirme sanatı.

özneliğe dair alışılmış kalıpların dışındaki bir ufku aydınlatarak izleyicinin toplumsal cinsiyet mefhumunu yeniden düşünmesini sağlarlar.

Şekil 1: Man Ray, *Rose Sélavy Olarak Duchamp*, 1920

http://arjay.typepad.com/vallejo_nocturno/2011/08/rose-selavy.html [01.08.2018].

Yaşamın kutsal ya da yüce olmadığını, maneviyatın yıkıma uğradığını düşünen Marcel Duchamp, takma isim olarak Rose Sélavy adını kullanıyordu.⁸⁸ Duchamp'ın alter egosu ya da öteki ben'i olan Sélavy'nin, hem cinsel kimliğinin karmaşıklığıyla ilgili olduğu hem de dışı bedeninin merkezinde yer aldığı düşünülmektedir.⁸⁹ Duchamp, "Eros c'est la vie: Aşk: işte hayat!" veya "arroser la vie: hayatı kutla" anlamına gelen bu takma ismi "neden cinsiyetimi değiştirmeyeyim" fikrinden yola çıkarak bir tür kelime oyunuyla bulduğunu anlatır. Man Ray, Duchamp'ı Rose Sélavy görünümünde fotoğraflar (Şekil 1) ve Duchamp bu fotoğrafın üzerine "Sevgiyle, nam-ı diğer Marcel Duchamp" yazarak imza atar.⁹⁰ Bu çalışma, kimliğin

⁸⁸ Rıfat Şahiner, *Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar* (Ankara: Ütopya, 2015), 24-25.

⁸⁹ Arzu Uysal, "İmgelerin Dili: Sanatın Tarihini Değiştiren İmgeler-Pisuvlar ve Coca-Cola Şişesi", *Turkish Studies Social Sciences*, c.13/10 (Spring 2018): 676-677.

⁹⁰ Özlem Kalkan Erenus, "Marcel Duchamp'ın Yapıtlarına Çözümleyici Bir Katalog Çalışması" (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 108.

kategorilerin dışındaki çoğul yapısını sergiler. Derrida'nın savunduğu gibi kimlik hakkında net bir ayırım yapılamayacağını belgeler.

Şekil 2: Claude Cahun ve Marcel Moore, *Claude Cahun Portresi*, 1928

<http://www.queerculturalcenter.org/Pages/Tirza/TirzaEssay1.html> [06.08.2018].

Farklılıkların net bir şekilde ayrıştırılamayacağını bir başka önemli örneği Claude Cahun'dir. Claude Cahun düzenlediği uluslararası Sürrealist gösterilerdeki deneysel tiyatrolarında eril ve dişil rolleri bir arada oynamıştır. Cahun, hem üvey kızkardeşi hem hayat arkadaşı olan ve adını Marcel Moore olarak değiştirmiş olan belirsiz cinsiyetli Suzanne Malherbe ile çeşitli politik ve sanatsal aktiviteler gerçekleştirmiştir.⁹¹ Ayna karşısındaki portresinde (Şekil 2) mitolojideki narsizme gönderme yaptığını kabul etmekle birlikte Cahun, aynadaki yansımasından farklı bir noktaya, âşık olduğu üvey kız kardeşine bakarak ironik bir gönderme yapar.⁹² Lacan'ın bilinçdışı kuramındaki imgesel bölünmeyi anımsatan bu ayna karşısındaki portresi sanatçının kendisini başkasında bulmasına işaret eder. Bu çalışma karşısında

⁹¹ Julie Cole, "Claude Cahun, Marcel Moore And The Collaborative Construction Of A Lesbian Subjectivity", **Reclaiming Female Agency Feminist Art History After Postmodernism**, ed. Norma Broude, Mary D. Garrard (London: University of California Press, 2005): 343.

⁹² **age**, 350.

izleyici, cinsel kimliğin ilişkilerle şekillendiğine ve halen belirsiz kalabildiğine tanıklık eder.

Şekil 3: Andy Warhol, *Otoportre (drag) / Self-Portrait (in drag)*, 1981

<http://www.dazeddigital.com/fashion/article/17856/1/andy-warhols-queens> [02.08.2018].

Toplumsal statü için sabitleşmeye ve aynılaşmaya karşı duran Claude Cahun'ın aksine Andy Warhol, aynılaşmayı dilediği sözleriyle bilinir ancak yaşamı boyunca sıra dışı bir kimlik sergiler.

Fotoğrafik görüntüyü doğrudan tuvale aktardıktan sonra serigrafi ve mekanik çoğaltma teknikleriyle sanatçının el becerisini dışlayan Andy Warhol,⁹³ resimlerini bu şekilde üretmesinin nedenini bir makine olmak istediğini söyleyerek açıklar. Brecht'in herkesin aynı şekilde düşünmesini istemesinden yola çıkarak herkesin aynı olmasını dileyen Warhol, sanatı bir ticaret ve pazarlama işi olarak gördüğünü, alışveriş merkezlerini müzeye benzediğini ve düşünmeden eser üretmeyi daha doğru bulduğunu anlatır.⁹⁴ Böylece Warhol sanatın ve sanatçının yüceliğine karşı çıkmış olur. Warhol'un yapıtlarından sonra sanat ile reklamı ayırt etmek güçleşir.⁹⁵ New

⁹³ Ahu Antmen, *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), 162.

⁹⁴ *age*, 166.

⁹⁵ Rıfat Şahiner, *Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, Kasım 2008), 18.

York'taki Gümüş Fabrika ismiyle anılan ünlü atölyesine uyum sağlayan gümüş renkli peruğu ile kendisi de sanatının bir ögesi olmuştur.⁹⁶

Arthur C. Danto'ya göre, Andy Warhol'un felsefi bir derinliğinin olmaması onun sanatçı olarak üstün olmasını sağlayan şeydir. Çünkü Amerika'daki günlük yaşantının ürünlerini (örneğin Brillo kutularını, Coca Cola şişelerini ve Campbell çorba tenekelerini) sanata dönüştürmüştür.⁹⁷ Pop sanatçı olarak eserlerinde gizemli sırlar bulunmaz. Aksine yapıtlarındaki imajlar herkesin o dönemde çok yakından bildiği görüntülerdi. Andy Warhol, kendisini tanımak isteyenlerin ona ve eserlerine yüzeysel olarak bakmalarının yeterli olduğunu söylüyordu. Kendi zamanının çok ilerisine giden Warhol, döneminin sanatçılarının yaklaşmadığı ölçüde bugün halen sürmekte olan yaşam biçimini gösteren imajlar sunmuştur.⁹⁸ Baudrillard, Warhol'un sanatını önemli kılan şeyin, popüler dünyayı ve ikonları sevmenin ve mekanikleşmenin getirdiği rutinliği sergilemesi olduğunu belirtir. Baudrillard'a göre Warhol, simülasyonları dramatik bir şekilde betimlemiş ve sanatçının yaratıcı edimini ve dolayısıyla özneliğini yok etmekte en üst sınıra gitmiştir.⁹⁹

Her şeyin sanat olabildiği Andy Warhol'un eserleri, sanatta anlatının sonunun geldiğini gösterir. Warhol'da sanatta yaratıcılığın ve özgünlüğün yok sayılması, sanat öznesinin yok oluşuna da işaret eder.¹⁰⁰ Andy Warhol, 1960'larda Fabrikasında eşcinselliği de içeren kimliklere ve kültürel pratiklere yöneldi. 'Seks çok soyuttur' diyen Warhol, çalışmalarında günlük yaşantıyı hem aydınlatmak hem de günlük yaşamın yeniden düzenlenişinin kültürel etkilerine itiraz etmek amacıyla queer¹⁰¹ alt kültür ifadelerini kullanır. Andy Warhol bu tip çalışmalarında tekrarlanabilir standartlaşmaya gönderme yaparken aynı zamanda dışılık ve haz üzerine de düşündürür.¹⁰²

⁹⁶ age, 22.

⁹⁷ Arthur C. Danto, **Andy Warhol**, çev. Süha Sertabiboğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 19.

⁹⁸ age, 29.

⁹⁹ Jean Baudrillard, **Sanat Komplosu Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik 1**, sunuş Sylvère Lotringer, çev. Elçin Gen, Işık Ergüden, 5. Bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 57-58.

¹⁰⁰ Ali Artun, "Arthur Danto'nun Ölümü, Andy Warhol ve Sanatın Sonu", **Kontrast Dergi**, s. 40 (2016) <http://kontrastdergi.com/arthur-dantonun-olumu-andy-warhol-sanatin-sonu-ali-artun/> [19.06.2018].

¹⁰¹ İlk olarak eşcinselleri ifade etmek için ve aşağılamak için kullanılan bu terime, daha sonra olumlayıcı anlamlar yüklenilmek istenildiyse de, riskleri tartışılmıştır (bkz. 4.Bölüm ve Ek 1).

¹⁰² Wolfgang Fritz Haug, *Commodity Aesthetics, Ideology and Culture* (New York: International General, 1987), 119'dan aktaran: Elisa Glick, **Materializing Queer Desire: Oscar Wilde to Andy Warhol** (New York: State University of New York Press, 2009), 138-139.

Queer alt kültür ve dişillik Warhol'un özel yaşamının da bir parçasıydı. Örneğin fabrika sakinleri, hayata dair şakalarından dolayı kısmen Cinderella ve insanları manipüle ederek yıpratmasından dolayı kısmen Dracula gibi gördükleri Andy Warhol'a, onun Cinderella ve Dracula'dan türettiği "Drella" takma ismiyle hitap ederlerdi.¹⁰³ Warhol öteki benliğini yansıtan "Drella" ismini kendisini drag queen¹⁰⁴ olarak tanımladığı için kullanmak istiyordu.¹⁰⁵ Böylece Warhol'un bir yönü herkesle aynı kapitalist yaşamı paylaşan ve standart bir makine gibi işlev gören ticari sanatçı, diğer yönü ise onu toplumdaki diğer insanlardan ayırarak özgün yanını simgeleyen Drella olmuştur. Birisi toplumsal kaygılarına dayanırken, diğeri Foucault'nun deyişiyse kendilik kaygısına işaret eder. Toplumsal kaygılarla kendilik kaygısının arasındaki bölünme, cinsel kimliğin sabit bir kurgu olarak dayatılmasından kaynaklanır.

Şekil 4: David Hockney, *Ev Hayatından Bir Sahne*, 1963

Edward Lucie-Smith, **20. Yüzyılda Görsel Sanatlar**, çev. Ebru Kılıç vd. (İstanbul: Akbank Kültür&Sanat Dizisi, 2004), 258.

¹⁰³ David Ebony, "From Ragged Andy to Drella – Warhol for TV", **Art in America** 41 [2006], <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=537102da-c6ef-4521-91b9-df8b919588e1%40sessionmgr103> [10.08.2018].

¹⁰⁴ Drag, Butler'a göre heteroseksüel sistemi taklit etme çabası olup, aynı zamanda bu sistemden dışlanan ve sistemin yapısını sarsabilecek özellikler içerir (bkz. Ek 1). Queen, homoseksüel anlamına gelir. Drag queen ile Warhol'un homoseksüelliği vurgulayan bir performans sergilediği düşünülmektedir.

¹⁰⁵ Özlem Şan, "Andy Warhol Sözlüğü", **Masa Dergisi**, s. 3 (2016) <http://masadergi.com/andy-warhol-sozlugu/> [10.08.2018].

David Hockney’in eserlerinin bazıları kendi eşcinselliğinin gündelik görüntülerinin betimlenmesinden oluşur. “Ev Hayatından Bir Sahne”de (Şekil 4) olduğu gibi genellikle resimlerinde naif bir izlenim olan Hockney, eşcinsel yaşamın olağanlığını dolaysız bir şekilde anlatmaktadır.¹⁰⁶

Günlük hayata dair görüntüleri içeren bu çalışmanın, cinsel kimliğin doğum anında belirlenen sabit bir kurgu olmayıp, zamanla oluşan bir süreç olduğunu gösterdiği düşünülmektedir. Hockney’in bu çalışmasında, cinselliğin ilişkisel bir olgu olması nedeniyle, cinsel kimliğin de ilişkiler bağlamında kazanılabilecek bir kavram olarak algılanması önerilmektedir.

Şekil 5: Robert Mapplethorpe, *Dans Eden İki Adam / Two Men Dancing*, 1984

<http://www.darkbeautymag.com/2013/06/robert-mapplethorpe-two-men-dancing/> [06.10.2014].

Eşcinsellikle ilgili bir başka örnek, Robert Mapplethorpe’un “Dans Eden İki Adam” isimli fotoğrafıdır. Dans Eden İki Adam isimli fotoğrafta (Şekil 5) gey ilişkisi konu alan Robert Mapplethorpe, kamuoyunda çoğunlukla AIDS’ten ölmesiyle ve sado-mazoşist cinsel yaşamı fotoğraflarla belgelediği için ölümünden bir yıl sonra (1990)

¹⁰⁶ Edward Lucie-Smith, **20. Yüzyılda Görsel Sanatlar**, çev. Ebru Kılıç vd. (İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi, 2004a), 257-258.

hakkında dava açılmış olmasıyla adından söz ettirmiştir.¹⁰⁷ Artık yaşamayan birisine dava açılması, davayı sembolik bir niteliğe indirger. İktidarın kurgusunu tehdit etmesi ve bu kurgunun iktidar tarafından yeniden sabitlenmesini garantilemeye gereksinim duyulması nedeniyle sembolik olarak dava açılmış olduğu düşünülmektedir.

Şekil 6: Gran Fury, *Öpüşmek Öldürmez: Açgözlülük ve Kayıtsızlık Öldürür*, 1989

Ebru Dede, “Çağdaş Sanat Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Sorgulamaları”, *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, c. 5, s. 2 (2015): 97-117.

1980’li yıllarda ortaya çıkan AIDS hastalığının geylere özgü olduğu görüşü yaygınlaştırılmıştı. Bu baskı karşısında sanatçılar tarafından ACT-UP (AIDS Coalition to Unleash Power: Gücün Açığa Çıkması İçin AIDS Koalisyonu) ve General Idea oluşturulmuş ve çeşitli direniş etkinlikleri düzenlenmiştir.¹⁰⁸ New York’ta 1987’de kurulan ACT-UP, cinsel açıdan dışlanan homoseksüeller, biseksüeller, seks işçileri ve transeksüellerin politika, tıp ve toplumsal alanlarda desteklenmesi için liberal bir koalisyondu. Bu ağ dünyada hızla yayılarak farklı ülkelerdeki yerel eylemlere öncülük etti.¹⁰⁹ David Halperin’e göre, ACT-UP grubu Foucault’nun kuramları olan cinsellik, bilgi ve iktidarı zekice ve yaratıcı biçimde yeniden ortaya koymuştur.¹¹⁰ 1980’li yılların sonlarında Amerika’da kurulan Gran Fury grubu, insanları AIDS konusunda bilinçlendirmek amacıyla, geylerin toplumsal cinsiyet baskılarıyla mücadelesini konu alan sanatsal faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

¹⁰⁷ age, 329.

¹⁰⁸ Esra Yıldız, “Queer ve Sessizliğin Reddi”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar:2011): 398-399.

¹⁰⁹ Birgit Bosold, Dorothée Brill, Detlef Weitz, *Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Exhibition Catalogue* (Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum, 2015b), 8-9.

¹¹⁰ David M. Halperin, *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 1995)’ten aktaran: Tamsin Spargo, *Foucault ve Kaçıklık Kuramı*, Çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Everest Yayınları, Ağustos 2000), 36.

Gran Fury grubu, özellikle AIDS ve gey haklarıyla ilgili olan mesajlarını halka açık alanlarda afişler, billboard ve otobüs giydirme gibi medya araçlarıyla yayınlamışlardır.¹¹¹ Slogan olarak “Öpüşmek öldürmez: Açgözlülük ve kayıtsızlık öldürür” şeklinde yazılan mesaj (Şekil 6), toplumu ahlaki açıdan karşılaştırmalı bir sorgulamaya davet eder. Bu eseri kamusal alanda sergileyerek sanatın hedef kitlesini genişleten grubun, ara cinsel kimliklerin kabul edilmesine dair taleplerin yaygınlaştırılmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Şekil 7: Gilbert ve George, *Uyanış / Waking*, 1984

<http://www.gilbertandgeorge.co.uk/work/pictures/1984/1984-pictures/waking> [17.10.2018].

Eserlerinde genellikle kendi otoportrelerine yer veren Gilbert ve George ikilisi, çoğunlukla bireyselliğin toplumsal sorunların içindeki temsiline odaklanırlar.¹¹²

AIDS konusuna sanat çalışmalarında yer veren ikili, 1980’lerde ve 1990’larda AIDS salgının yarattığı kayıplara odaklanmışlardır (Şekil 7). Kendi imgelerini de çalışmalarına dâhil etmelerinin önemine değinen sanatçılar, kendilerini bu dünyanın içinde gördüklerini, diğer sanatçılar gibi meselelere dışarıdan bakarak bir tür boyama yapmadıklarını anlatmışlardır.¹¹³

Sanatçıların çalışmalarına verdikleri “Uyanış” ismiyle, toplumsal sorunlara karşı farkındalık yaratmak istedikleri düşünülmektedir. Kendilerini çalışmanın merkezine konumlandırmaları, belirttikleri gibi dünyanın ve toplumsal meselelerin içinde yer almalarına işaret eder. Bununla birlikte, sanatçı otoportresinde geleneksel ifadelerin dışına çıkmaktadırlar.

¹¹¹ Eleanor Heartney, *Sanat & Bugün*, çev. Osman Akinhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 257-258.

¹¹² Sally O’Reilly, *The Body In Contemporary Art* (London: Thames & Hudson, 2009), 27.

¹¹³ Daisy Silver, “Gilbert and George”, <http://www.tate.org.uk/art/artworks/gilbert-george-light-headed-ar00504> [06.06.2018].

Şekil 8: Oleg Kulik (Mila Bredikhina ile), *Ben Amerika'yı ısırırım ve Amerika beni ısırır / I Bite America and America Bites Me*, 1997

<https://www.vogue.com/article/jeffrey-deitch-live-the-art-book-interview> [25.06.2018].

Foucault, özneliği aynı zamanda iktidar ilişkileri bağlamında araştırmıştır. Oleg Kulik'in çalışması da Foucault'nun özne ile iktidar ilişkisi kuramına bir örnek teşkil ettiği düşünülmektedir.

Oleg Kulik, bu çalışmasıyla ilgili olarak Kristin Anderson ile yaptığı konuşmada, Joseph Beuys'un "Amerika beni sever ve ben Amerika'yı severim" isimli performansından etkilendiğini belirtmiştir. Beuys'un çalışması, Vietnam'daki savaşa karşı protesto gösterilerinde bir ritüeldi. Amerikan toprağına ayak basmak istemediği için havaalanından bir ambulansla Rene Block Galeri'ye kaldırılan Beuys'a yanıt vermek amacıyla Rus sanatçı Kulik, Beuys'un sözlerini "Amerika beni ısırır ve ben Amerika'yı ısırırım" olarak değiştirmiştir (Şekil 8). Kulik, havaalanından köpek gibi havlayan ve hareket eden şekilde teslim alınmıştır. SoHo'da iki hafta köpek karakterini canlandırmış ve köpek maması ile beslenmiştir.¹¹⁴

Stockholm'deki tartışmalı performansında izleyiciyi ısırmasına rağmen, Oleg Kulik muhtemelen insan ile hayvan arasındaki farkları vurgulamaktadır. Beuys, kurdu cezai

¹¹⁴ Kristin Anderson, "Jeffrey Deitch on *Living the Art*, the New New York, and His Next Big Project", <https://www.vogue.com/article/jeffrey-deitch-live-the-art-book-interview> [25.06.2018].

adaletsizliklerin bir sembolü olarak ele alırken, Kulik bizzat kendisini toplumsal adaletsizliğe meydan okuyan ‘kuralsız öteki’ olarak konumlandırır.¹¹⁵

O'Reilly'nin bu yorumu, Foucault'nun bedeni iktidarın bir mekânı olarak görmesiyle de ilişkilidir. Foucault, bireylerin birer nesne gibi iktidar ilişkilerinin kurguladığı düzene tabi olmak zorunda bırakıldıklarını anlatır. Foucault'ya göre, söz konusu iktidar ilişkileri, bilimlerin tarihini de etkileyerek bedensel ve ruhsal bazı çözümlemelerin tarihin karanlıklarında kalmasını sağlamaktadır.¹¹⁶

Foucault, hapishanelerin de bu iktidar düzenini sağlayan, gözeten ve insanları kategorileştirerek işaretleyen bir işlevi olduğunu belirtir.¹¹⁷

Oleg Kulik de performansında bedenini kullanarak Amerika'ya işaret etmektedir. Buradan yola çıkılarak Oleg Kulik'in hapsolan bedeninin değil, sembolik olarak Amerika'ya atfen iktidarın kurguladığı sistem olduğu düşünülebilir.

Şekil 9: Nan Goldin, *Clemens ve Jens Salonumda Kucaklaşıırken*, 2001

<http://www.artnet.com/artists/nan-goldin/clemens-and-jens-embracing-in-my-hall-paris-a-tih5kTqUJK9TZMOhRA9WFA2>
[23.05.2018].

¹¹⁵ Sally O'Reilly, **The Body In Contemporary Art** (London: Thames & Hudson, 2009), 113-115.

¹¹⁶ Michel Foucault, Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, Temmuz 1992), 232.

¹¹⁷ **age**, 250.

İktidarın ötekileştirici kurgusunu aşabilmek için cinsel kimliğin çeşitliliğini gösteren örneklerin çoğaltılmasında yarar vardır. Nan Goldin, sanat yaşamı boyunca kendisini ötekileştirilenlerin yüzünü göstermeye adanmıştır. Nan Goldin, 1970’lerden itibaren New York, Paris, Berlin ve başka şehirlerden arkadaşlarıyla ve kendisiyle ilgili günlük yaşam görüntülerini bir fotoğraf günlüğü gibi kaydetmiştir (Şekil 9). 1996’da New York Whitney Museum of American Art’ta gerçekleştirdiği retrospektif sergisinde¹¹⁸ “Ben sizin aynanız olacağım” demiştir.¹¹⁹

Çalışmasına “Clemens ve Jens Salonunda Kucaklaşırken” ismini veren Goldin’in, kucaklaşmanın kendi salonunda gerçekleştiğini belirtmek istediği ve dolayısıyla, onları özel alanlarından sosyal bir çevreye bir adım yaklaştırdığı düşünülmektedir.

Fotoğraf tek tek an’ları karelerken, video sanatı bir süreci göstermesi bakımından günümüzün önemli bir sanatsal ifade aracıdır.

Şekil 10: Maurício Dias ve Walter Riedweg, *Maksimum Doyumsuzluk*, 2003

<http://a407.idata.over-blog.com/0/08/39/13/mauricio-dias-et-walter-riedweg-voracidad-maxima-4-au-plateau-frac-idf.jpg>
[26.10.2014].

Maurício Dias ve Walter Riedweg’in “Voracidad Máxima / Maksimum Doyumsuzluk” isimli video enstalasyonunda aynalar ve iki video bulunur.

¹¹⁸ Sanatçının hayatı boyunca ürettiği eserlerin bir arada sergilenmesidir.

¹¹⁹ Helena Reckitt, Peggy Phelan, **Art and Feminism**, ed. Helena Reckitt, 5.Bs. (London: Phaidon Press, 2014), 192.

Enstalasyondaki kurgu izleyiciye seks işçiliği yapan genç erkeklerin hangisinin hikâyesini izlemek isteyeceğine yönelik bir seçme şansı veriyor.¹²⁰ İki erkeğin ilişkisini görüntüleyen video karelerinden birisinde (Şekil 10), alt yazıda geçen “aşk varsa, cinsellik de vardır” cümlesi, Lacan’ın aşkın ancak iki farklı cinsiyet arasında yaşanabileceği yönündeki açıklamasına¹²¹ cevap niteliğindedir.

Dias ve Riedweg’in çalışmasının, kültürel kodları ve önyargıları yapıbozuma uğratmayı hedeflediği düşünülmektedir. Kültürel kodları oluşturan önyargılar heteroseksüel sisteme dayanır. Dias ve Riedweg’in video enstalasyonu, homoseksüelliği yok saymanın mümkün olamayacağını belgeler. Heteroseksüel sistem içinde yok sayılarak ötekileştirilen gizli yaşamlarından kesitler, sanat aracılığıyla görünür kılınır.

Şekil 11: Camilo Guevara March, *Kırılma / Difraccion*, 2016

<https://www.piramidsanat.com/tr/sergiler/tabu> [12.10.2017].

26 Ekim – 3 Aralık 2016 tarihleri arasında İstanbul Piramid Sanat’ta kişisel sergi düzenleyen Camilo Guevara March, estetik formlara önem vererek çektiği lezbiyen

¹²⁰ Melis Tezkan, “Dias & Riedweg: Kamusal Sanat, Yamyamlık ve Büyük Şehir”, **Belgesel / Kısa Film / Video Sanatı**, ed. Nagihan Çakar Bikiç, Ferhat Özgür (İstanbul: Doruk Yayınları, 2017): 349.

¹²¹ Jacques Lacan, **The Seminar of Jacques Lacan On Feminine Sexuality The Limits of Love and Knowledge Boox XX Encore 1972-1973**, çev. Bruce Fink, ed. Jacques-Alain Miller (New York: W.W. Norton&Company, 1975), 6-10.

fotoğraflarını farklı sunum teknikleriyle bütünleştirerek sergilemiştir. Bu sergideki eserlerden birisi olan Şekil 11'deki lezbiyen çifti görüntüleyen fotoğrafın, Foucault'nun hazların ilişkisel olarak değerlendirilmesi önerisine gönderme yaptığı düşünülmektedir. İktidarın beden cinsiyetini göz ardı etmesini cinsellik dispozitif¹²² olarak dile getiren Foucault, iktidarın bu kurgusunu aşabilmek amacıyla, bedenlerin ve hazların önemine değinmiştir.¹²³ Foucault hazzın hakikatini vurgulayarak, duyumun uzaktan edinildiğini ve haz ile duyum arasında uyumsuzluk olduğunu belirtmiştir. Duyumun bedene hiçbir yararı olmadığına dikkat çekerken, hazzın beden için önemini anlatmak istemiştir.¹²⁴

Lezbiyenliğin simgesel düzene dâhil olmadığına işaret eden Lacan'a göre dokunulmamış vajina, penis kompleksine işaret eder. Bu kompleks, ailedeki maskülen yönün eksikliğinden kaynaklanmakta ve yetişkinlik dönemlerinde zaman zaman depresyona sebep olmaktadır. Kadın, penis kıskançlığı nedeniyle, erkeği (sembolik olarak penisi) yok saymakta, erkeğe ait narsistik rolü üstlenmektedir.¹²⁵ Butler'a göre ise, eril özne görünüşte imleyendir ve kadının onun iktidarını yansıtmaya hatta temellendirmesine ihtiyaç duyar. Kadının varlığına kökten bağımlılık, erilin öznel iktidarını sarsar. Lacan'ın bunu kabul etmemesini, babaerki yasa tarafından kurgulanmış Fallus olmak ile Fallus'a sahip olmak¹²⁶ arasındaki farka odaklanmasına bağlayan Butler, eril ve dişilin hem imleyen hem de imlenen olduğunu düşünür.¹²⁷ Böylece Butler, eril ve dişil özellikleri beden dâhi bir eşitlik zeminine yerleştirir.

Lezbiyen cinselliğine dair bu görüntü, heteroseksüel sistemle kurgulanmış toplumsal cinsiyet yapısında yer bulamayan lezbiyenlerin anlaşılır kılınması bakımından çok

¹²² Cinselliğin iktidar tarafından bir zevk kodu haline getirilerek nasıl norm toplumuna dönüştüğümüzü içerir (bkz. Ek 1).

¹²³ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 113-114.

¹²⁴ Michel Foucault, **Ders Özetleri (1970-1982)**, çev. Selahattin Hilav, 2.Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Eylül 1993), 45.

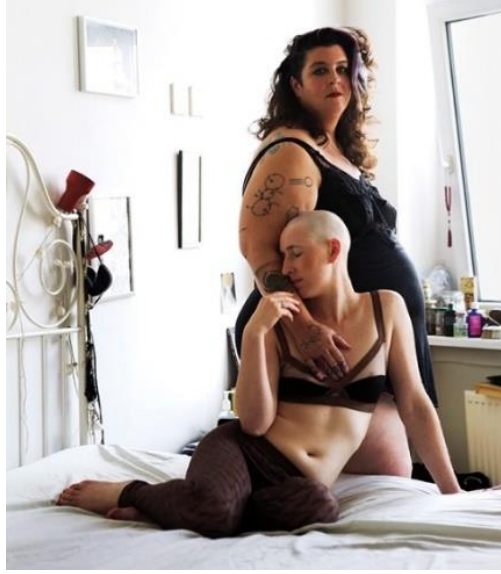
¹²⁵ Lacan, Jacques, **The Seminar of Jacques Lacan The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954-1955**, çev. Sylvana Tomaselli, ed. Jacques-Alain Miller (New York: W.W. Norton&Company, 1991), 270-272.

¹²⁶ Fallus, Lacan'ın özne analizinde simgesel alanda aşılması gereken koşuldur. Cinsel gelişim evresinde kız çocuğun fallus olması, erkek çocuğun ise fallusa sahip olması beklenir (bkz. Ek 1).

¹²⁷ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 104-105.

değerlidir. Çünkü kadınların erkeğin soy kütüğünün devamlılığını sağlayan bir üreme aracı olarak kurgulandığı sistemde lezbiyenler yok sayılmıştır.

Freud'un belirttiği üzere, cinsel dürtü cinsel nesneden bağımsızdır ve cinsellik sadece üreme amaçlı değildir.¹²⁸ Mitchell ise, kadınların üreme aracı olarak görülmesinin patriyarkal iktidar sisteminin yorumu olduğunu söylemiştir.¹²⁹ Mevcut yaşam süreçlerine uyum sağlamayan iktidarın kurgusu, yaşama ait görüntülerin sergilenmesiyle gerçekliğini yitirir.

Şekil 12: Alexa Vachon, *Zu Zweit* serisinden, 2014-2015

<https://missy-magazine.de/blog/2016/05/23/zu-zweit/> [22.05.2018].

Deutsches Historisches Museum ile Schwules Museum tarafından Almanya'da düzenlenen Homosexuality_ies (26 Haziran – 1 Aralık 2015) Sergisi kapsamında yer alan Alexa Vachon'un *Zu Zweit* Serisi (Şekil 12), lezbiyenlerin yaşamlarından kesitler sunar. Geleneksel cinsel kimlik kodlarının ve alternatif yaşam modellerinin farklılığını kavramak, homoseksüellerin çizilen keskin sınırlarından haberdar olmak bu serginin amaçları arasında yer alır.¹³⁰

¹²⁸ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 12.

¹²⁹ Juliet Mitchell, Jacqueline Rose, **Jacques Lacan and Ecole Freudienne: Feminine Sexuality**, çev. Jacqueline Rose (Londra ve Basingstoke: Macmillan, 1982), 23'ten aktaran: Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 11.

¹³⁰ Birgit Bosold, Dorothee Brill, Detlef Weitz, "Press Release", **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Exhibition Catalogue** (Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum, 2015a), 1.

Sergiyle ilgili olarak Alexander Koch, Almanya’da homoseksüeller için yaklaşık bir yüzyıllık mücadeleden sonra bazı gelişmeler sağlandığını fakat halen çok sayıda hususun çözümsüz kaldığını, hatta daha önce kazanılmış hakların da yürürlükten kaldırılması ya da belirsizleştirilmesi söz konusu olduğunu belirtmiştir. Sergide öncelikle konunun tarihine önem verilmiş ve homoseksüelliğin tarihten bugüne durumu dünya çapında geniş bir çerçevede araştırılmıştır.¹³¹

Serginin kataloğunda yer alan tarihsel verilere göre, Almanya’da sivil hakların eşitliği mücadelesinde lezbiyen ve gey çiftlerin evliliği üzerinde tartışmalar, anlaşmazlıklar oluşmuştur. 2001’de Alman hukukunda hemcinslerin evliliği gündeme geldiğinde, tutucu kesimler buna ailenin çocuktan oluşması ve bunun ancak heteroseksüel evlilikle mümkün olabileceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Çocuk sahibi olma dışında alternatif yaşam biçimleri olabileceği konusunda mücadeleler sürmektedir.¹³²

Alexa Vachon’un ‘Zu Zweit Serisi’, çağdaş sanatın toplumsal yaşam süreçleriyle ve toplumsal mücadelelerle iç içe olduğunun göstergelerinden birisidir. Çağdaş sanat müzeleri de “yaşayan müzecilik” anlayışına uygun olarak, güncel toplumsal sorunları irdeleyen sanatçılarla işbirliği içindedirler.

¹³¹ Alexander Koch, **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Introduction** (Schwules Museum and Deutsches Historisches Museum, 2015), 4-5.

¹³² Sarah Bornhorst, Noemi Molitor, Klaus Mueller, Kristine Schmidh, **Homosexuality_ies. English Booklet**, çev. Carrie C. Roseland, Christina Wheeler, ed. Birgit Bosold, Dorothee Brill, Detlef Weitz (Dresden: Deutsches Historisches Museum, 2015), 19.

Şekil 13: Damien Hirst, *Hermaafrodit / Hermaphrodite*, 2009

<https://www.adamgarratt.com/blog/2017/8/31/treasures-from-thewreckof-theunbelievabledamienhirst-venice-2017> [28.03.2018]

Gemi enkazındaki inanılmaz hazineler serisinden hermafrodit heykelleri, Damien Hirst'un 2017'de Venedik'teki Palazzo Grassi'de gerçekleştirdiği sergisinde yer almıştır.¹³³

Sanatçının Şekil 13'teki çalışmasında gemi enkazına atıfta bulunması, hermafrodit olma durumunun tarihten günümüze uzandığını vurgulamak istediğini gösteriyor.

Bu bölümün başında belirtildiği üzere “hermafrodizm” terimi, tıp alanında kullanılması uygun bulunmayan, bu terimin yerine “cinsel gelişim bozukluğu” önerilen beden türüdür. Sanatçının ise mitolojide olduğu gibi açıkça hermafrodizm başlığı kullanması tıp ve sanat disiplinlerindeki sınır ve özgürlük alanlarının farklılığından kaynaklanır. Sanatın özgür ifade olanağı, toplumsal cinsiyet mefhumunun görüntülerle belgeleyicisi ve sözcüsü olmasını sağlar.

Şekil 14: Marc Quinn, *Buch ve Allanah*, 2009

¹³³ Adam Garratt, “Treasures from the Wreck of the Unbelievable. Damien Hirst. Venice 2017”, <https://www.adamgarratt.com/blog/2017/8/31/treasures-from-thewreckof-theunbelievabledamienhirst-venice-2017> [28.03.2018].

Marc Quinn, resmi web sitesinde yaptığı açıklamada, bu heykelin Buck Angel ile Allanah Starr isimli transeksüelleri tasvir ettiğini belirtmiştir. Kimliğini ameliyat yoluyla değiştiren insanların bedenleri üzerinde çalıştığı serisinden birisi olan bu heykeldeki iki figür, Marc Quinn'in ifadesine göre, 21.yüzyılın masumiyetini yitirmiş Adem ile Havva temsili olarak yan yana, el ele ve güçlü bir şekilde karşımızda durmaktadırlar.¹³⁴

Marc Quinn'in "Buch ve Allanah" isimli heykeli (Şekil 14), İstanbul Arter'de 8 Şubat ile 27 Nisan 2014 tarihleri arasında düzenlenen "Aklın Uykusu" başlıklı sergisinde de gösterilmiştir. Serginin küratörü Selen Ansen, sergi kataloğunda yazdığı "Eşikte" başlıklı makalesinde, bu heykelin Cennet'in dünyada yeniden yorumlanması olduğunu belirtmiştir. Ansen'e göre, başlangıç miti olan Adem ile Havva'nın cinsel farklılıklarının tek bir bedene indirgenmesiyle, mevcut toplumsal cinsiyet normları yapıbozuma uğratılmaktadır. Toplumsal cinsiyete dair dilin kullanımının sınırlı yapısını tersyüz eden çalışmada, bilindik beden formunun dışında kalan ve tanımlanmayarak ötekileştirilmiş olan farklı cinsel kimlikteki bedenler sanat ortamında yüceleştirilmektedir.¹³⁵

Marc Quinn'in Adem ile Havva'ya gönderme yapması, tarih içinde insan tarafından yapılaştırılan ve din gibi inanç sistemleriyle benimsetilen ikili cinsiyet kurgusunu yeniden düşündürür. İkili karşıtlıklar arasındaki ayrımların farklılaştığı bu çalışmada, cinselliğin tarihindeki öznellik söyleminin tartışıldığı ve toplumsal cinsiyet mefhumunun görünür kılındığı söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet mefhumu, sosyal yaşantının çeşitli alanlarında bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek olarak ikili kurgu içinde yapılaştırılmış olması, bu ikili arasında erkeklere askerlik koşulu getirilmesi, ancak askerliğe alım koşullarının sağlanıp sağlanamayacağına dair aranan niteliklerin erkek olarak kimliklendirilen tüm bireylerde bulunmaması, bu ikili kurgu arasındaki ayrımları ve farklılıkları düşündürmektedir.

¹³⁴ Marc Quinn, "About Artwork", <http://marcquinn.com/artworks/single/buck-allanah1> [27.03.2018].

¹³⁵ Selen Ansen, "Eşikte", **Aklın Uykusu Marc Quinn Arter İstanbul 8 Şubat – 27 Nisan 2014 Sergi Kataloğu** (İstanbul: Ofset Yapımevi, 2014): 11.

Bienal sanatçısı Kutluğ Ataman, bu sorunu kendi yaşadığı tecrübe ile belgeleyerek sergilemiştir.

28.07.2011 1961-278

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ SAĞLIK RAPORU

Muayene Yapan Sağlık Kurumu	T.C. GENELKURUMSAY BAŞKANLIĞI KASIMPAŞA (KASIMPAŞA)	T.C. Kimlik No	KONYE
Rapor Numarası	1000	Brak	
Rapor Tarihi	01-12-2010	Adı, Soyadı	ELVENT KUTLUĞ ATAMAN
Karantina No		Baba Adı	ERDOĞAN
Hastaneye Giriş		Sırtı Ruhez	YEDEK SUBAY ADAYI
Hastaneden Çıkış			
Hastanede Tedavide İken Sağlık Kurumuna Sevk Eden Servis	RUH SAĞLIĞI VE HASTALIKLARI POLİKLİNİĞİ		
Muayeneye Gönderen Makam	AS. Ş. BÖKLÜĞÜ - BEYOĞLU / İSTANBUL	İşlet No	429442
		Doğum Tarihi	18-01-1961
		Doğum Yeri	ERZİNCAN/MERKEZ
Emir Tarihi	11-11-2010	Kayıtlı Olduğu A.Ş.	AS. Ş. BÖKLÜĞÜ - MERKEZ / ERZİNCAN
Emir Şube ve No	8010-45823096-10/1961-278	Devlet Adresi	ERZİNCAN/MERKEZ/MERKEZ
Boy	180		
Ağırlık	85		
Muayene ve Tetkik Yapan Servis ve Laboratuvar		Ne Maksudla Muayene Edildiği	LİZMANIN GÖRÜLDÜĞÜ LİZMAN ÜZERİNE
Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Raporu (0602/30-11-2010)	BULGULAR ELVENT KUTLUĞ ATAMAN ERDOĞAN DOĞU İSTANBUL TİSKİ SEVİYE TABİİTİ SABAĞIYI OLUP AYAKTAN BAKIYI KURULUNA ÇIKARILDI. BULUNAN İZLENİMLERİ ÖZETİ İZLENİMLERİ: YOK. TAKANIZI: YOK. RUHSAL MUAYENESİ: DİŞ GÖRÜNÜMÜ YAŞINDA. AYAKTA. ÇEVRESİNE İLGİSİ NORMAL. ÇÖZÜMÜ (M) MIZACI SAKIN. DOSTLARININ SAĞDOL KONUSUNA EFEMİNE. SES TONU EFEMİNE. MİMİK VE JESTLERİ EFEMİNE. HAREKETLERİ EFEMİNE. SERBEST ZAMANLARINDA GEZER DOLAŞIR. UYKU TABİİ. YEME TABİİ. İŞEME TABİİ. OKULUNA TABİİ. YÖNÜM TAM. ALDI TABİİ. BİLEĞİ AÇIK. DÜŞÜNCE AKISI NORMAL OLUP. ANAÇIK YARİYOR. DÜŞÜNCE ÇERÇİNDİ. KADINLARA İLAK DUYMAMA. ERKEKLERE İLAK DUYMAMA İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER ÖN PLANDA OLMUŞ. DİKKAT TABİİ. BELLEK TABİİ. YAROLGAMA İYİDİR. DUYGULANIM NORMALDİR. DUYGULARI (GÖZLEMİ GÖRE) PERFORMANSI AKTİVİTE İNÇİHAL OLUP. ŞİŞİYAL İLAKLERİ İYİDİR. ÖYKÜSÜNDEN ÇOCUKLIK. ÇOCUKLUĞUNDAN BERİ KULAKLI KIZ OYUNLARI OYUNMA. ERKEKLERE İLAK DUYMAMA. KADINLARA İLAK DUYMAMA VE HİÇ İLAKİYE GİRMEME. 17 YAŞINDAN BERİ ERKEKLERE İLAK DUYMAMA. EĞİTİMİ EVLÜK KATMA TARZI OLMUŞ. İLAKİLERİNDEN - YAKUTERİNDEN ALINMA. JUNE 2008 TARİHLİ DİŞİTİ HACCA EĞİTİMİ EVLÜK KATMA TARZI OLMUŞ. İLAKİLERİNDEN - YAKUTERİNDEN ALINMA.		
	HAZMET (BİLİ) TASDİKİMLERİ (BİLİ) RUH SAĞLIĞI VE HASTALIKLARI LİZMANI		
Sağlık Kurumu Huzurunda Ölçümleri:			
Boy 180 cm			
Ağırlık 85 kg			

Şekil 15: Kutluğ Ataman, *Evlere Şenlik Çürük Raporu*, 2011

<http://kaosgl.org/sayfa.php?id=11122> [22.06.2018].

Ataman'ın 12. İstanbul Bienali'nde sergilenen “Evlere Şenlik Çürük Raporu” metninde (Şekil 15), “Ruhsal Muayenesi: Dış görünümü yaşında. Ayakta. Çevresine ilgisi normal. Özbakımı iyi. Mizacı sakın. Sosyabilitesi saygılı. Konuşma efemine. Ses tonu efemine. Mimik ve jestleri efemine. Hareketler efemine. Serbest zamanlarında gezer dolaşır. Uyku tabii. Yeme tabii. İşeme tabii...” Raporun ikinci sayfasının Tanı bölümünde “Homoseksüalite” yazarken, karar bölümünde “Barışta ve seferde askerliğe elverişli değildir” şeklinde belirtilmiştir.¹³⁶

¹³⁶ Elif İnce, “Pembe Teskere'ye Koşuş İşkencesi”, KAOS GL Haberi, 16 Nisan 2012. <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=11122> [22.06.2018].

Rapor, bienalin “İsimsiz” (Ross) başlıklı bölümünde sergilenmiştir.¹³⁷ 1991’de AIDS’ten ölen Ross Laycock anısına atfedilen bienalin bu bölümündeki yapıtlar eşcinseller arasındaki ilişkiyi anlatırken, aile ve kimlik kavramlarını sorgulamaktadır.¹³⁸

Ataman’ın Ross bölümünde sergilenen raporu ise, askerlik açısından elverişsiz bir cinsel kimliğe sahip olmakla ilintilidir ve buradan hareketle toplumsal cinsiyetin özneleri nasıl sınıflandırdığı, kullanışlı ya da kullanışsız kıldığı üzerinde durmaktadır.

Ataman’ın raporunda normal ve anormal sayılan özelliklerin, bu bölümün başında ele alınan Platon’un Devlet kitabında ailenin oluşumuyla ilgili diyaloglara benzer bir siyasi amaca dayalı kurgunun sonucu olduğu düşünülmektedir. Nitekim Platon’un Devlet kitabındaki bu diyalogların temel hedefinde de askerlik eğitime tabi tutulacakların ve savaşa gönderileceklerin güçlendirilmesi gibi siyasal bir amaç bulunuyordu.

Şekil 16: Sinan Tuncay, Görünüşümüz İçin Pardon Our Appearance, 2017

<http://www.sinantuncay.com/#/pardon-our-appearance/> [17.05.2018].

¹³⁷ “Bienale Damgasını Vuran Sağlık Raporu”. Habertürk Kültür Sanat Haberi, 20.09.2011.
<http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/671183-bienale-damgasini-vuran-saglik-raporu#> [22.06.2018].

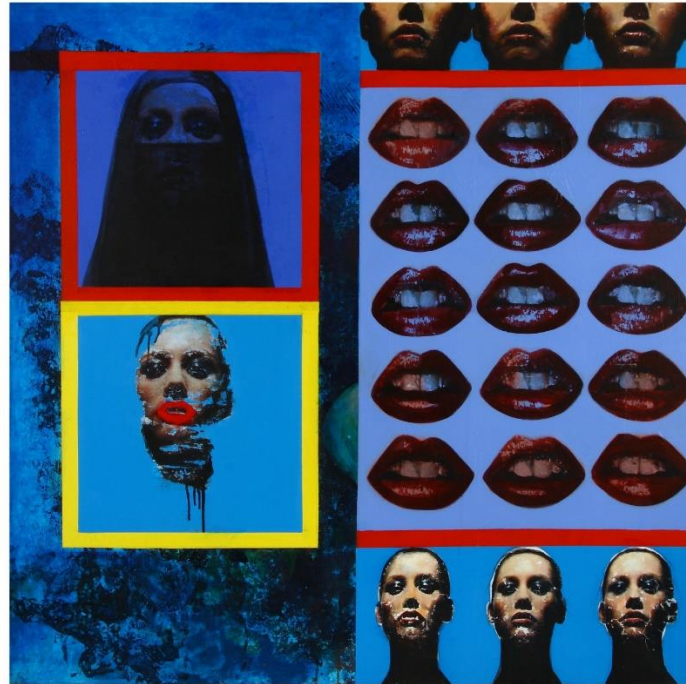
¹³⁸ Jens Hoffmann, Adriano Pedrosa, **İsimsiz (12. İstanbul Bienali) 2011**, çev. Gülin Ekinci vd.. (İstanbul: İstanbul Kültür Sanat Vakfı, 2011), 47-49.

New York'ta sanat çalışmalarını sürdüren Sinan Tuncay, 2015'te İsviçre Musée de l'Elysée tarafından düzenlenen uluslararası 'reGeneration3: Fotoğrafta Yeni Perspektifler' sergisine 'Mahrem-i Umumî' isimli projesiyle katılmıştır.¹³⁹

Son dönem çalışmalarından birisi olan “Pardon Our Appearance (Görünüşümüz İçin Pardon)” (Şekil 16) isimli eserinde, figürlerin üst üste konumlandırıldığı tuval, tadilat aşamasındaki bir binanın üzerini örten bir dış cephe malzemesine benzer şekilde örtülmüştür. Tuncay'ın eseri bu açıdan, Foucault'nun kültürün yeniden inşa edilebileceğine dair sözlerini anımsatır.

Foucault, cinsiyetin iktidar tarafından belirlenen bir yazgı olmadığına, bireysel arzularla ve ilişkilerle yeni biçimlere girebileceğinin mümkün olduğunu anlaşılmamasını istemektedir. Bireylerin davranışlarıyla oluşturduğu cinselliğin, yaşamsal özgürlüklerinin bir parçası olduğunu düşünmekte ve cinsellik kavramının kültürel yaşamın sırrı olmasından ziyade, “yeni bir kültürel yaşam inşa etme” olarak algılanmasını önermektedir.¹⁴⁰

Eğer kültürel yaşam tüm kimlikleri içermiyorsa, yeni bir kültürel yaşam inşa edilmelidir. Ötekileştirilmeye hizmet eden sosyal normlar, günümüzün eşitlikçi insan hakları bakış açısına uymamaktadır.

¹³⁹ Sinan Tuncay, “About”, <http://www.sinantuncay.com/about/> [06.06.2018].

¹⁴⁰ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 277-278.

Sanatçının izniyle

Kültürün ve iktidarın kimliği şekillendirmesi, kodlaması ve kalıplaştırması üzerine odaklanan Rıfat Şahiner (Şekil 17), Toksöz'e göre kitle iletişim araçlarının etkisiyle giderek karmaşıklaşan kültürel ortamda yaşanan standartlaşmaya işaret etmektedir. Toksöz, post-endüstriyel dönemin hakikatinin medya araçlarıyla oluşturulmaya çalışıldığı bu süreçte, Şahiner'in eserlerinde “yaşamın paradoksal görünüşlerini görünür kılma çabası gütmekte” olduğunu belirtir. Çağımızın moda ürünleri olan kozmetik boyalarla oluşturulan imajlar aracılığıyla neyin pazarlandığıyla ilgilenen Şahiner, bu imajları kendi bağlamlarından kopartarak çoğaltmakta ve farklı bir odağa yerleştirmektedir. Orijinalin yerine çoğaltmaları kullanan Şahiner, bu yöntemiyle, Baudrillard'ın kopyaların orijinalin yerine geçtiği söylemine gönderme yapmaktadır.¹⁴¹ Baudrillard'a göre özgünlüğün yitirildiği yeni toplumsal sistem anonimleşmekte ve kitle çağından söz edilmektedir.¹⁴² Reklamın ve modanın sarmaladığı bu kitle kültüründe, bedenin arzu söyleminde yeniden keşfedilmesi söz konusudur. Bedene giydirilen statü onun kültür olgusunu oluşturur. Bu statü kapitalist düzenle ilişkilidir.¹⁴³ Bu düzen, reklamlar aracılığıyla şekillenen göstergeler evreninden ibarettir. Özne artık bu göstergeler evrenine tabi olmakta, arzuları buna göre oluşmakta ve dolayısıyla süreci başlatan öznenin kendisi olmamaktadır. “Artık dünyaya kendi tasvirini sunan, özne değildir” diyen Baudrillard, nesnelleşen tekrarlar nedeniyle öznenin kırılmakta olduğuna değinir.¹⁴⁴ Bu açıdan bakıldığında Şahiner'in eserindeki dişi beden göstergelerinin de bedenin kendi özneliğinden ziyade, kültürün ürünü nesnelere dönüştüğü düşünülmektedir. Kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaşan ve standartlaşmaya işaret eden göstergeleri, bu kitle kültürü içinde özne olmak arzusundaki bireylerin kendi bedenlerine kopyaladıkları ve bu yolla aslında orijinalliklerini yitirerek özneye değil nesnelere

¹⁴¹ Hülya Toksöz, “İkonların Kaotik Evreni”, *Artist*, s. 4/66 (Nisan 2006): 66-69'dan aktaran: Hülya Toksöz, “İkonların Kaotik Evreni” <http://www.rifatsahiner.com/hakkinda.html> [24.09.2018].

¹⁴² Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde*, çev. Oğuz Adanır, 3.Bs. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 24.

¹⁴³ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, 4. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010b), 163.

¹⁴⁴ Jean Baudrillard, *Baştan Çıkarma Üzerine*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 85'ten aktaran: Jean Baudrillard, *Sanat Komplosu Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik 1*, sunuş. Sylvère Lotringer, çev. Elçin Gen, Işık Ergüden, 5.Bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 39.

dönüştükleri görülmektedir. Şahiner'in bu aynışmaya yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilediği düşünülmektedir.

Şekil 18: Nan Goldin, *Dövüldükten Bir Ay Sonra Nan*, 1984

<https://www.tate.org.uk/art/artworks/goldin-nan-one-month-after-being-battered-p78045> [26.09.2018].

Nan Goldin'in kadına yönelik şiddete karşı sessizliğin ardındaki gizli meseleleri iki ayrı odakta ele alan Şahiner, sanatçının şiddet olgusunu nasıl bir varoluş sorununa dönüştürdüğünü ve izleyiciyle arasında nasıl bir mücadele sergilediğini irdeler. Goldin'in kozmetik ürünlerle dayak izlerini maskelemeye çalışmasını, kadının özgünlüğü ile yapaylığı ve onuruyla utancı arasındaki bağ olarak gören Şahiner, sanatçının bu yöntemini aynı zamanda bir Camp¹⁴⁵ estetiği olarak değerlendirir.¹⁴⁶

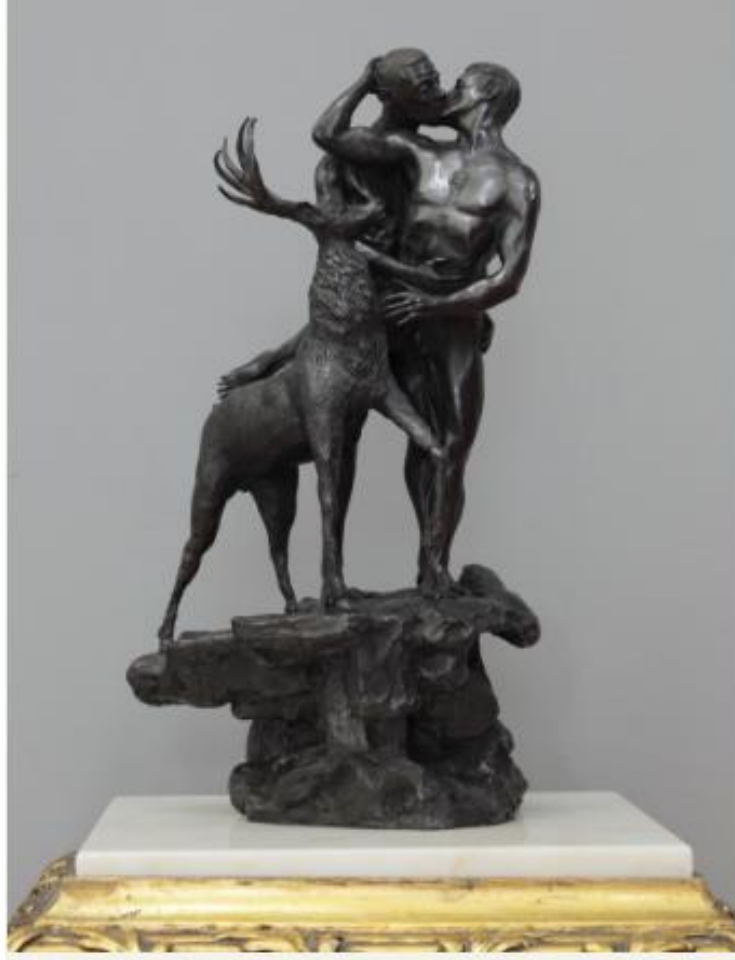
Nan Goldin'in bu çalışmasında maske olarak kullandığı ruj, Baudrillard'ın gerçeğin temsili olmayan simülasyon kavramını hatırlatır. Baudrillard, simülasyonun yapay nesneler aracılığıyla gerçekçilik metafiziğine dayanan gösterişçi yönünü vurgularken, buna karşın, hakiki olanın tersine işaret ettiğini anlatır.¹⁴⁷ Bu bağlamda rujun yarattığı gösterişçi yönü, dayak izleriyle birlikte gerçekliğini yitirmektedir. Ayrıca kapitalist kültürel düzenin göstergesi olan ruj ile şiddetin göstergesi olan

¹⁴⁵ Sanatta izleyici tarafından esprili ve çekici bulunan imgelerin anlamsız olduğunu ifade etmeye yarayan estetik bir tavrı. Nan Goldin bu tavrı direniş amacıyla kullanır (bkz. Ek 1).

¹⁴⁶ Rıfat Şahiner, *Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar* (Ankara: Ütopya, 2015), 202.

¹⁴⁷ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, 4. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010b), 193.

dayak izleri kendi özneliğinin söz sahibi olmadığının kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadır.

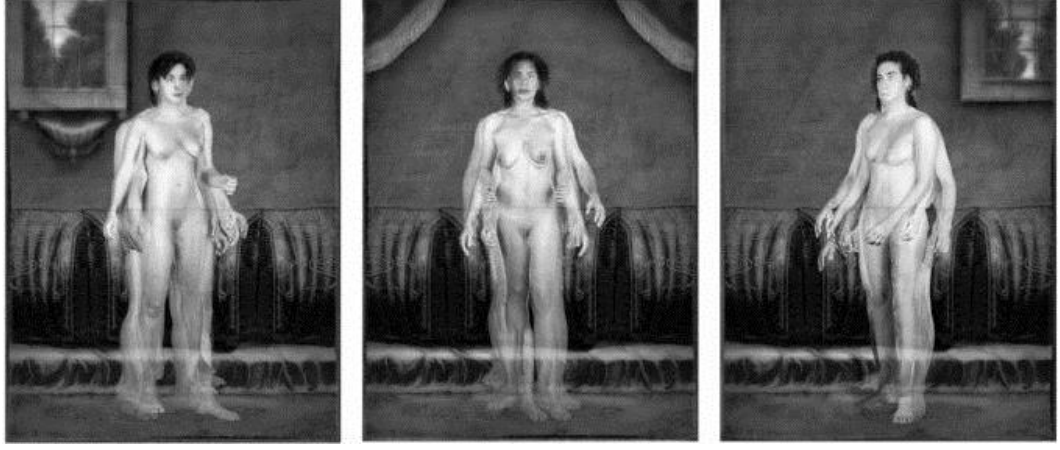
Şekil 19: Taner Ceylan, *Ay Masalı / Moon Tale*, 2014

<http://tanerceylan.com/works/moon-tale-sculpture/> [23.05.2018].

Hipergerçekçi resimleriyle tanınan Taner Ceylan'ın ilk heykeli olan “Ay Masalı” (Şekil 19), 2014 Eylül ayında Haliç Kongre Merkezi'nde düzenlenen ArtInternational Uluslararası Çağdaş Sanat Fuarı'nda sergilendi. Ceylan, “Ay Masalı” heykelinde sanat tarihinde bugüne kadar erkek figürünün heykeldeki temsil ve anlatım biçimlerinin sınırlarını sorgulamakta ve eksik bırakılan erotik sahnelerden birisini betimlemektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ “Taner Ceylan Art International’da Haberi” <http://www.pudra.com/eglence/sergi-muze/taner-ceylan-artinternational-da-17095.htm> [Erişim Tarihi: 26.10.2014].

Ceylan, sadece erkek bedeninin temsiliyle ilgilenmekle kalmaz, bir çift erkek heykeline kadınla eşleştirilen Ay temasını başlığında ekleyerek cinsel kimlikler arasındaki farklılıkların giderek silinmesini vurgulamaktadır.

Şekil 20: Ahmet Elhan, *Mürekkep II*, 2013

<http://ahmetelhan.com/tr/works/composed-2/> [17.08.2018].

Farklı cinsel kimliklere sahip bedenleri saydamlaştırarak üst üste ve iç içe geçişken bir şekilde betimleyen Ahmet Elhan (Şekil 20), bu figürleri Doğu’ya özgü bir mekânda kurgulamıştır. Bu mekânları 17. Yüzyılda Batılı ressam Van Mour’un betimlemiş olması, cinsel kimliklerin iç içe geçişi kadar Batı ve Doğu kavramlarının da içe geçişini gösterir. Karyadit sütun gibi mekânla bütünleşen bedenler aynı zamanda Batı’dan alınan mirasın simgesidir.¹⁴⁹

Foucault, Batı toplumunda cinselliğin bilgiye dayandırılmaya çalışıldığını, Doğu’da ve diğer toplumlarda ise “zevki azamileştirmek, onun tinsel yaşama hizmet etmesini sağlamak” amacıyla bireyin kendisini tanımasının önemini koruduğunu belirtir.¹⁵⁰

Elhan’ın çalışmasında, bedenin diğer bedenlerle kurduğu ilişkiler aracılığıyla yeniden biçimlenmesinden ve Foucault’nun söyleminden yola çıkılarak Doğu’da cinsel kimliğin bireyin özgürlüğünde olabileceği düşünülebilir. Ancak, günlük yaşam pratiklerine bakıldığında Türkiye’de cinsel kimliğin bireyin özgürlüğünde olması geleneklere aykırı bulunmaktadır. Özneliğin Türkiye’deki durumuna Batı ile kıyasla bakıldığında, Rönesans Dönemi’nden bu yana yaşanan değişimlere kısaca değinmek gerekir.

¹⁴⁹ Ahu Antmen, **Kimlikli Bedenler: Sanat, Kimlik, Cinsiyet** (İstanbul: Sel Yayıncılık, Ocak 2014), 70-71.

¹⁵⁰ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 164.

Avrupa’da Rönesans Dönemi’nden itibaren gelişen hümanizm ve insan merkezli düşünce biçimiyle birey, benlik ve özne kavramları günlük yaşantıda yaygınlaşmaya başlamıştır. Descartes’ın “düşünüyorum öyleyse varım” sözüyle bilinen insan zihninin gerçekliği belirlemesiyle düşünen zihin özne, onun karşısındaki nesne kabul edilir. Latin dillerinde özneyi belirleyen zamirin cümlede başında gelişi ve karşısındakini nesnelleştirmesi de özneliğin Batı’da önemini vurgulayan bir unsur olarak görülür.¹⁵¹ Batı’da gelişen modern anlayışla geleneklerden tamamen uzaklaşılırken, Türkiye’de geleneklerden tamamen kopma sağlanamamıştır.¹⁵²

Türk dilinde özne her zaman gizlileştirilmiştir. Batı’da bilgi tüm gelişmelere hâkim olurken, Türkiye’de devrimler, eğitim sistemi, kadın hakları gibi pek çok konuda alınan kararlar devletin bir ideolojisi olarak yukarıdan aşağıya dayatma ile gerçekleşmiştir.¹⁵³

Batı’da postmodernizm döneminde zihinsel öznenin gerçekliği belirleme ölçütü sorgulanmaya başlamıştır. Bu süreçte Batı’da karşılıklı konuşmanın ve ilişkinin süreçlerinin gerçekliğin inşasını birlikte oluşturduğu düşünülür.¹⁵⁴

Roland Barthes’e göre ise bedenle kurulan ilişki kültürel açıdan Batı’dan Doğu’ya değişkenlik gösterir. Barthes’in deyişiyle, beden Batı’da dizginleştirilip bağımsızlaştırılırken, Doğu’da doyumun artıldığı, hâkim olunandır.¹⁵⁵

Netice itibariyle, Ahmet Elhan’ın çalışması Batı ile Doğu kavramlarına gönderme yaptığı gibi, aynı zamanda postmodern dönemin özne anlayışından etkilenmekte ve dolayısıyla küreselleşme nedeniyle kültürler arasındaki erimeyi de temsil etmektedir.

Üst üste beden formlarının birbirleri içinde erimesi, bedenın sabit olmayıp, kendi sınırlarından çıkma çabasını anlatırken, Barthes’in deyişiyle, beden üzerindeki hâkimiyetin son bulduğuna ve bağımsızlaşma eğilimi gösterdiğine işaret eder.

¹⁵¹ Sibel A. Arkanaç, “Psikolojideki Özne Kavramı ve Türkiye’deki Özne Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, c. 3, s. 7 (2003): 14-15.

¹⁵² Sibel A. Arkanaç, **Psikolojide İnsan Modelleri** (İstanbul: Alfa Yayınevi, 1999)’dan aktaran: Sibel A. Arkanaç, “Psikolojideki Özne Kavramı ve Türkiye’deki Özne Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, c. 3, s. 7 (2003): 21.

¹⁵³ Sibel A. Arkanaç, “Psikolojideki Özne Kavramı ve Türkiye’deki Özne Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, c. 3, s. 7 (2003): 9.

¹⁵⁴ **age**, 16.

¹⁵⁵ Roland Barthes, **Yazı Üzerine Çeşitlemeler Metnin Hazzı**, çev. Şule Demirkol, 2.Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2007), 68-69.

Şekil 21: Hayal Pavyonu (Leman Seveda Darıcıoğlu, Murat Alat, Yekhan Pınarlıgil), *İsimsiz*, 2016

Fotoğraf Ebru Dede (Tüyap 26. Uluslararası Sanat Fuarı, 14.11.2016)

Hayal grubu sanatçılarından Leman Seveda Darıcıoğlu, Tüyap 26. Uluslararası Sanat Fuarındaki enstalasyon ve performans (Şekil 21) hakkında şunları dile getirmiştir:

“Yekhan Pınarlıgil ve Murat Alat’la bir özgürlük alanı yaratma arzusuyla çıktığımız yol bizi Hayal Pavyonu’na getirdi. Buraların norm dışı beden ve cinsellik tarihlerinden, kültürlerinden beslendik, bedeni ve arzuyu bir coğrafya olarak ele alıp “umulmayan”a normla ilişkisi üzerinden yaklaşmaya, normun ötesinde bir yaşamı, bedeni, arzuyu görünür kılacak şekilde kurgulamaya çalıştık. Hayal Pavyonu hazırlık süreci boyunca her katılımcıyla beraber şekil almış, 30 civarında kişiyi barındıran kolektif bir mekân, hayallerimizi, ütopyalarımızı koyduğumuz bir yer; plastik sanatlardan performans sanatlarına, hatta film gösterimlerine yayılan bir deryada, ardından duygulara, arzulara, bedene dair sorular bırakmak isteyen hem tarihten, hem bugünden, hem gelecekte bir hayal-et”.¹⁵⁶

Sanatçının açıklaması ve sergi salonunda okunan metinler, cinsel kimlikleri sınırlandırarak sınıflandıran sosyal normlara karşı bir tepki niteliğindedir. Gruplarına “Hayal” ismini veren sanatçılar, bu isimle, mevcut kimlik kategorileri içerisinde yer almadıklarının da altını çiziyorlar. Sergide metni okuyan sanatçının, kalıp cümleleri soğuk bir şekilde dile getirişi, kendilerini ötekileştiren sosyal normlara karşı bir tavır olarak düşünülebilir.

Hayal grubunun performansı, Türkiye’deki mevcut durumu gösteren sanatsal bir ifadedir. Türkiye’de sanat alanındaki çalışmalarındaki gelişimin yanı sıra bazı üniversitelerde de konuyla ilgili etkinlikler düzenleyen ve yayınlar yapan araştırma

¹⁵⁶ Ezgi Bakçay, “Artist Sanat Fuarı Dönüşümün Eşiğinde”, <http://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2016/11/11/artist-sanat-fuari-donusumun-esiginde/> [06.02.2017].

merkezleri bulunmaktadır. Genellikle Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezleri adıyla faaliyet gösteren bu birimlere örnek olarak, İstanbul Üniversitesi, Kadir Has Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi SUGENDER ve Ankara Üniversitesi KASAUM verilebilir. Aynı zamanda, Yüksek Öğretim Kurumu'nun Akademide Kadın Çalışmaları Birimi bulunmaktadır. Bu kurumlar, Milli Eğitim Bakanlığı ile ortak çalışmalar gerçekleştirerek ilköğretim kurumlarında ve liselerde çalışan eğitimcilerin ve yöneticilerin bilinçlenmesine katkı sağlayacak seminerler düzenleyebilir.

Bu eğitim seminerlerinde görsel bir anlatı unsuru olarak sanat eserlerinden faydalanılabilir.

3. ÇAĞDAŞ SANATTA FEMİNİZM, POSTFEMİNİZM VE KADIN

Bu bölümde, feminizm hareketlerinin evrelerine ve postfeminizm sürecinde öznelik tartışmalarına bakılacaktır. Öncelikle feminist kuramcılarının ve sanatçıların çoğunlukla karşı çıktıkları söylem düzeninde kadınların biyolojik olarak değerlendirilişine değinilecektir. Bölümün devamında çağdaş sanat pratiğinde kadının kendi bedenini temsiliyetini üstlendiği ve kültürel alanda yer bulmayı hedeflediği çalışmalara odaklanılacaktır.

3.1. Söylem ve Temsil Düzeninde Kadın

Feminist kuramcılarının eleştirilerinin temel hedefi, psikanaliz araştırmalarında kadının biyolojik olarak analiz edilmesi olmuştur. Cinsel kimliği kadın, erkek, dönüklük ve çift cinsiyet olarak inceleyen Sigmund Freud, erkeğin dışındaki cinsel kimliklere dair yeterli verileri olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁷ Örneğin ‘erkek bedeni içinde kadın beyni’ durumunu ele alırken, kadın beyninin ne olduğuna dair ve kadınların dönüklüğü ile ilgili elinde kaynak olmamasının bu konuları incelemesine engel teşkil ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁸ Dolayısıyla Freud’un kadını yorumlayışı feministler tarafından, tarihte olduğu gibi, erkekle ve erkeğin cinselliğiyle bağlantılı ve sınırlı olduğu düşünülmüştür. Feministleri bu şekilde düşünmeye iten en önemli etkenlerden birisi, Freud’un dişiliği “penis kıskançlığı” olarak yorumlamış olmasıdır.¹⁵⁹ Freud’un bu yorumu feminist yazarlar tarafından eleştirilmiştir.

Simone de Beauvoir kadının erkekte kışkırdığı şeyin cinsel organı olmadığını belirtmiştir. Beauvoir, kadını cinsel yaşam koşullarıyla değerlendirmenin her zaman yetersiz bir araştırmaya dayanacak ve asla somut veriler elde edilemeyecek bir

¹⁵⁷ Sigmund Freud, **Cinsiyet Üzerine**, çev. A.Avni Öneş, 15.Bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2011a), 7.

¹⁵⁸ **age**, 130.

¹⁵⁹ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev: Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 22-23.

çalışma olacağını savunmuştur. Aynı zamanda toplumsal ve ekonomik koşulların da dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁶⁰

Feminist yazarların hedefinde olan bir diğer psikanalist kuramcı Jacques Lacan olmuştur. Freud ve Lacan'a göre, kadın, penisi olmadığı için erkekten bağımsız bir varlık değildir.¹⁶¹ Lacan, Freud'un kuramlarını geliştirmiş olsa da, ona göre kadın tamamlanmadığı için yoktur. Lacan, iki cinsten birisi olarak ele aldığı kadının cinsel organının konu dışı olduğunu söyleyerek, "(K)adın"dan söz edilemeyeceğini savunmakta ve kadının varlığının ancak eril teslimiyette mümkün olabileceğini söylemektedir. Lacan'a göre varlık sadece fallusla sağlanabilir.¹⁶² Lacan'ın bu açıklamaları feminizm cephesinde büyük bir tepkiye neden olurken, feminist teorisyenlerden Elizabeth Wright, Lacan'ın analitik yaklaşımını daha objektif biçimde inceleyerek Lacan'ın sözlerinde feminizme yol gösterecek yararlı yönler bulur.

Elizabeth Wright, Lacan'ın basitçe "kadın yoktur" ifadesinin feminist kuramcılar tarafından yanlış anlaşıldığını, postfeminizmin özneyi dağınık ve istikrarsız olarak kavrama niyetiyle hareket ederken karşılaştığı sorunların cevabının Lacan'da olduğunu öne sürer. Öznenin oluşumunda kadın ve erkeği simgesel alanda (dilde) ele alan Lacan, istikrarlı ve tamamlanmış kimlik anlayışına eleştiri getirmiştir. Lacan, simgesel alanın içindeki özneyi, "yarılmış özne" olarak tanımlamıştır.¹⁶³ Wright, Lacan'ın "Kadın Yoktur" sözünün, kadının bilinçdışında yer almadığı şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler. Bilinçdışını dile benzeten Lacan, aslında büyük harfle Kadın'ın dilde yer almadığına vurgu yapmıştır. Wright'a göre postfeministler, Lacan'ı daha iyi okuyarak, kadının erkekten daha fazla özne olduğu öngörüsünü anlayabileceklerdir.¹⁶⁴

Aynı şekilde Jacqueline Rose'a göre de Lacan'ın "Kadın" ile ilgili açıklamasını anlayabilmek için kadını bilinçdışı ile ilişkisi açısından ele almak gereklidir.¹⁶⁵ Lacan

¹⁶⁰ Simone De Beauvoir, **Kadın "İkinci Cins" Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 392.

¹⁶¹ Jacques Lacan, **The Seminar of Jacques Lacan On Feminine Sexuality The Limits of Love and Knowledge Boox XX Encore 1972-1973**, çev. Bruce Fink, ed. Jacques-Alain Miller (New York: W.W. Norton&Company, 1975), 6.

¹⁶² **age**, 74.

¹⁶³ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 62-63.

¹⁶⁴ **age**, 61.

¹⁶⁵ Jacqueline Rose, **Görme ve Cinsellik**, çev. Ayşe Deniz Temiz (İstanbul, Metis Yayınları, Ocak 2010), 64.

cinsel kimliğin ve dolayısıyla özneliğin kazanımında bilinçdışının ve dilin aracı rol oynadığını anlatır.¹⁶⁶ Konuşan özne, kendisini ötekine yöneltir. Lacan'ın sözünü ettiği öteki dilin alanıdır.¹⁶⁷ “Konuşan özne” denildiğinde, dilin yapı-sökümünde Derrida, konuşmak ile yazmak arasındaki farklılıkları ayırt ederken, konuşan öznenin canlılığının uzun süre korunamayacağını belirtmiştir.¹⁶⁸ “Konuşan özne” önermesi bu şekilde yetersiz kalırken, ulaşılmak istenen hedefin “özne” olmak olmadığı postfeminizm sürecinde tartışılmıştır.

Postfeminizm sürecinden önce, feminizm evrelerine kısaca değinilecektir. Feminizm çalışmaları gerek psikanalizin bu yorumlarını tartışırken, gerekse sosyal ve kültürel alanda mücadele ederken zaman zaman yöntemlerini değiştirerek çeşitli evrelerden geçmiştir.

3.2. Kadın Olmak ya da İkinci Cins ve Feminizm Evreleri

Tarihteki ilk feminizm metni 1792 yılında Mary Wollstonecraft tarafından yazılan “Kadın Hakkı Savunması” olmuştur. Fransız Devrimi'nin insan haklarına getirdiği dönüştürücü etkiyle, “Kadın Hakkı Savunması” metni kadınların da insan oldukları için erkeklerle eşit haklara ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁹

Kadınların haklarını elde etmek için başlattıkları bu mücadele, 19.yüzyılın ortalarında “feminizm” adını alır. Feminizmin tanımı Hooks'a göre “cinsiyetçiliğin, cinsiyetçi sömürünün ve baskının ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir hareket” olmuştur. Feminizmin tarihi kendi içinde üç ayrı evreden oluşur. 19. Yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başları arasındaki “birinci dalga feminizm” olarak adlandırılan ilk evrede amaçlanan kadınlara eğitim, oy kullanma ve mülkiyet haklarının tanınmasıydı.¹⁷⁰ Julia Kristeva, 1968'e kadar olan ilk evrede, ilk kuşak feministlerin amacının her alanda erkeklerle eşit biçimde yer alma haklarını savunmak olduğunu

¹⁶⁶ Jacques Lacan, **Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap**, çev. Nilüfer Erdem (İstanbul: Metis, Eylül 2013), 26-27.

¹⁶⁷ Jacques Lacan, “La Signification du Phallus”, **Écrits**, Feminine Sexuality (1958): 80'den aktaran: Jacqueline Rose, **Görme ve Cinsellik**, çev. Ayşe Deniz Temiz (İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2010), 68.

¹⁶⁸ Jacques Derrida, **Gramatoloji**, çev. İsmet Birkan, 2.Bs. (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2014), 476.

¹⁶⁹ Serpil Çakır, **Kadın Hareketi** (İstanbul: Metis Yayınları, 1996)'dan aktaran: Gül Aktaş, “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 30 s.1 (Haziran 2013): 59-60.

¹⁷⁰ Bell Hooks, **Feminizm Herkes İçindir**, çev. E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün, A. Yıldırım (İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2002), 1'den aktaran: Hale Kolay, “Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları”, **TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Kadın Bülteni**, s.3 (Nisan 2015): 6.

anlatır. Kristeva'nın bir değişim talebinden ziyade dâhil olmak isteme olarak değerlendirdiği ilk kuşak feminizmin yerini cinsel farklılıklara odaklanma gerekçesinin sorgulanması almalıydı.¹⁷¹

Nitekim oy kullanma gibi bazı yasal haklarını elde ettikleri bir süreçten sonra kadınlar, günlük yaşamlarında ataerkil düzenin oluşturduğu pratiklerde erkeklerden farklılıklarına karşı bir mücadele başlattılar. Örneğin doğum kontrolü gibi bazı gelişmelerin sağlandığı bu dönemde kadınlar istedikleri ilaçlara ulaşmakta güçlük çekmekteydiler. 1960'lı yıllardan itibaren gelişen bu mücadele evresi “ikinci dalga feminizm” olarak adlandırılmıştır.¹⁷² Birinci dalga feminizm eşitlik talebinde bulunurken ikinci dalga feminizm farklılığı vurgulamıştır. Zeynep Direk, farklılık feminizminin başlıca kuramcısı olarak Luce Irigaray'ı görür.¹⁷³ Irigaray, özne kavramının erkekler tarafından oluşturularak kadının ötekileştirildiğini belirtir.¹⁷⁴ Ancak kadın, Irigaray'a göre erkeğin ölçemeyeceği ölçüde çoğuldur.¹⁷⁵ Ona göre kadın, eril ile dişil arasında sınırlı bir ilişki üzerinden kuramsallaştırılmaz ve dolayısıyla “eksik” veya “öteki” olarak nitelendirilemez.¹⁷⁶ Ancak Simone de Beauvoir'ın araştırıp ortaya koyduğu gibi, kadın kendi başına anlamını yitiren bir “öteki cins” olarak görülmüş, buna karşın erkek bedenine tek başına da sahip olabileceği bir anlam yüklenmiş ve erkek özne mutlak varlık olarak nitelendirilmiştir.¹⁷⁷

Kadının tarih boyunca neden ötekileştirildiğini araştıran Simone de Beauvoir'ın “gerek bedensel yazgı, gerekse töreler, genç kızı kadınlaştırma işini erkeğe yüklemektedir” sözüyle ifade ettiği gibi,¹⁷⁸ ataerkil düzene göre oluşturulmuş ve gelenekleştirilmiş yapıda kadın olma özgürlüğü kendisine verilmemiştir.

¹⁷¹ Hülya Durudoğan, “Unes Femmes: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın” **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, Der. Zeynep Direk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Şubat 2012): 58-59.

¹⁷² Gün Taş, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, **Akademik Hassasiyetler**, c. 3 s. 5 (2016): 169-170.

¹⁷³ Zeynep Direk, “Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi”, **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, Der. Zeynep Direk, 3.Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2012): 67.

¹⁷⁴ Luce Irigaray, **Speculum of The Other Women**, çev. G.C. Gill (New York: Cornell University Press, 1994), 362'den aktaran: İ. Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 81

¹⁷⁵ Luce Irigaray, **The Sex Which Is Not One**, çev. C. Porter, (New York: Cornell University Press, 1985), 352-353'ten aktaran: İ. Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 81

¹⁷⁶ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 57-58.

¹⁷⁷ Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 17.

¹⁷⁸ **age**, 365.

Beauvoir'ın savunduğu farklılık, cinsiyet farklılığı değil, tarihin sınırlandırdığının ötesinde kadın olmanın getirdiği farklılıklardır.¹⁷⁹ Beauvoir, öznenin kapsamının dışında bırakılan her türlü ırk ve cinsiyet ayrımlarındaki farklılıkları, diyalektik bakış açısından kurtararak ortaya koymak ister.¹⁸⁰ 1949 Yılında yayınlanan “İkinci Cins (Le Deuxième Sexe)” adlı kitabı için Beauvoir, kendisini anlatabilmek için öncelikle kadın olmayı anlatmaya ihtiyaç duyduğunu, kadınları anlatırken de tarih boyunca inanışların, ideolojilerin, edebiyatın erkekler tarafından nasıl amacından saptırıldıklarını ele aldığını belirtir. Fizyoloji, tarih ve efsaneler üzerinde uzun araştırmalar yaptığını ve bu araştırmalarının sonucunda kadınla ilgili inanışların bilimsel gerçeklere dayalı çıkarımlar olmadığını tespit ettiğini anlatır. Çalışmalarının sonucunda kadının tarihinin erkeğe ait “miras” kavramıyla ilişkili olarak ekonomik bir kurgu olduğunu değerlendiren Beauvoir, erkeğin kendisini kadın karşısında güçlü bir konuma yerleştirdiğini belirtir.¹⁸¹ Ancak Beauvoir, özel mülkiyetçiliğin kadını ikinci plana itmeye yeterli bir sebep olmadığı görüşündedir.¹⁸²

Beauvoir, bir insanın profesyonel yaşamında başarılı olabilmesi için kendisine ait olması gerektiğini, ancak kadının eşine ve çocuklarına ait kılındığını söyler. Onların isteklerine ve ihtiyaçlarına yanıt vermekle ve onları memnun etmekle uğraşan kadın, imkânsız olmasa da, güç koşullarla mücadele etmek zorundadır. Sosyal ve profesyonel yaşamda kadınların birçok engelle karşılaştığının ve dolayısıyla kendisiyle eşdeğer yetenekteki erkeğe oranla daha az başarılı olma şansına erişebildiğinin altını çizer. Evlenip çocuk doğurduktan sonra profesyonel yaşamını yarıda bırakacağı düşünülen kadının ne kadar yetenekli olursa olsun ailesinden ya da sosyal kurumlardan desteklenme ihtimali çok düşük olmuştur.¹⁸³ Kadını ikinci cins konumuna iten sadece ekonomik bir kurgu değil, aynı zamanda cinsellikle

¹⁷⁹ Simone de Beauvoir, **Le Deuxième Sexe**, (C.I. Gallimard, Collection Idées, 1970)'den aktaran: Zeynep Direk, “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, s. 58 (Bahar 2009): 12.

¹⁸⁰ Rosi Braidotti, “Feminist Post-Postmodernizmin Eleştirel Bir Kartografyası”, çev. Şeyda Öztürk, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi** Feminizm Özel Sayısı 58 (Bahar 2009): 227.

¹⁸¹ Simone De Beauvoir, **Kadınlığının Hikâyesi**, çev. Erdoğan Tokatlı, 5. Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Haziran 1997), 124-125.

¹⁸² Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 61.

¹⁸³ Simone De Beauvoir, “Women and Creativity”, **Feminist Writings**, Simone de Beauvoir, Marybeth Timmermann ve Margaret A. Simons (Urbana: University of Illinois Press, 2015): 156-159.

bağdaştırılan bir kurgu da olmuştur. Beauvoir'ın önerisi, kadınların kendilerini arzulan değil, kendi arzularını üstlenmeye karar veren konuma getirmeleridir.¹⁸⁴

Beauvoir'ın “kadın doğulmaz, kadın olunur” sözüyle ortaya attığı, kadınların farklılıklarının özgürlüklerini sağlayacak bir güç olduğu düşüncesi, ikinci dalga feministlere ilham kaynağı olmuştur.¹⁸⁵ Beauvoir'ın varoluşçu bakış açısına göre “beden bir durumdur”, tarihin sonucu olarak oluşturulmuş koşulların içinde yer alır ve “kadın oluş” kadının özgürlüğünü elde etmesi ve kullanmasıdır.¹⁸⁶ Kadını, erkeklerle arasındaki cinsel bağdan bağımsız düşünmek ve kadını çocuk doğurmaya indirgeyen tarihsel maddecilikten kurtararak bu sınırların dışına çıkarmak gerekmektedir. Kadını çalışma ekonomisine katkıda bulunacak üretken güç yapmak da yeterli değildir.¹⁸⁷

İkinci dalga feminizm evresinde kadınların iş sahibi olabilmeleri, onlara eşitlik sağlamamış, Beauvoir'ın deyişiyle sadece “ayırım içinde eşitlik” verilmiştir.¹⁸⁸ O halde bu ayrımcılığı oluşturan sistemin yapısını irdelemek gerekli olmuştur.

Nitekim halen etkisi sürmekte olan üçüncü dalga feminizm, eşitlik ya da farklılıkla ilgilenmek yerine, iktidarın düzeni ve bu düzenin yarattığı adaletsizlikler üzerine tartışmalara yer vermektedir.¹⁸⁹ Postfeminizm olarak bilinen bu dönem feminizmin en son geldiği noktadır. Sadece kadınları savunmakla yetinmeyen, aynı zamanda diğer cinsel kimlikleri de kapsayan çalışmalar yapan postfeministler, cinsel kimliğin sabit olmayan akışkan bir yapıda olduğunu savunurlar.¹⁹⁰ Postfeminizm, postyapısalcı süreçlerin getirdiği ikili karşıtlıkların aralarındaki farklılıkların analizinden etkilenir.

¹⁸⁴ Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 392.

¹⁸⁵ Zülal Kılıç, “Cumhuriyet Türkiye’inde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler** (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 359’dan aktaran: Gül Aktaş, “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 30 s.1 (Haziran 2013): 61.

¹⁸⁶ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 60.

¹⁸⁷ Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 63.

¹⁸⁸ **age**, 25.

¹⁸⁹ Zeynep Direk, “Giriş”, **Cinsiyeti Yazmak**, der. Zeynep Direk (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları Cogito, Haziran 2016): 17.

¹⁹⁰ Elizabeth A. Flynn, “Emergent Feminist Technical Communication”, *Technical Communication Quarterly*, c.6, s.3 (Yaz 1997): 313-321’den aktaran: Deniz Altınbaş, “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, s. 9 (2006): 41.

Feminist yazarlar, postyapısalcı sürecin etkisiyle birlikte, fallus merkezci bir çerçevede yapılanmış olan cinsiyet kuramlarını yapıbozumu tekniği ile eleştirmektedirler. Örneğin Simone de Beauvoir, kadının da sosyal yaşamda erkek kadar etkin olabileceğini düşünür. Beauvoir, kadını ikincil konuma iten şeyin, tarihte kadına yüklenen ev içinde erkeğin destekçisi olma gibi hizmetlerden kaynaklandığını düşünür.¹⁹¹ Beauvoir, ünlü “kadın doğulmaz, kadın olunur” sözünde, kadının toplumsal ve kültürel tarih koşullarındaki oluşunu anlatarak, uygarlığın kadını ikinci konuma iten hiyerarşik yapısını eleştirmek ister.¹⁹² Beauvoir, kadın olmanın ne anlama geldiğini varoluşçu bakış açısıyla ele almak istediğini belirtir. Kadının kendi değerleriyle var olmasının ona gelecek sağlayacağı görüşündedir.¹⁹³ Beauvoir, kadının tarih boyunca sosyal alanda yer almayışının onun değerini düşüren ya da ikincil konuma iten bir anlama gelmediğini ancak düşük değerli görülmeye mahkûm edildiğini anlatır.¹⁹⁴

Judith Butler ise Beauvoir’ın bu sözünden yola çıkarak, cinsiyetin sabit olmadığını ve bedenin üzerine kültürel anlamlar yüklenerek tarihsel bir kurgu olarak oluşturulduğunu vurgular.¹⁹⁵

Butler, tarihsel ve kültürel süreçte dışarıdan kurgulanan dişi cinsiyetin bedeniyle sınırlı algılandığını ve bu sınırların ortadan kaldırılması gerektiğini savunur.¹⁹⁶ Bedeninde cinsel organının (penisin) yokluğu bakımından eksik görülen kadına ait bu teori, erkekler tarafından ortaya atıldığından yanlı bir görüştür. Irigaray, kadının erkeğin kontrolünde olamayacak kadar çoğul, akışkan ve hareketli bir karakteri olduğunu söyler. Kadının çoğul ya da sonsuz yapısı, erkeğin dünyasında tamamen yer almaz. Erkek, kendi bakış açısında göremediği kadını yok saymaktadır.¹⁹⁷ Kadının varlığı, cinsel organına göre düşünülecekse, kadının cinsel organları

¹⁹¹ Simone de Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” III Bağımsızlığa Doğru**, çev. Bertan Onaran, 8. Bs. (İstanbul: Payel Yayınları, Kasım 1993), 15.

¹⁹² Simone de Beauvoir, **Le Deuxième Sexe**, (C.I. Gallimard, Collection Idées, 1970)’den aktaran: Zeynep Direk, “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, s. 58 (Bahar 2009): 12.

¹⁹³ Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 31.

¹⁹⁴ **age**, 142.

¹⁹⁵ Judith Butler, “Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”, **Theatre Journal**, c. 40, s. 4 (December 1988): 519-520.

¹⁹⁶ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 59.

¹⁹⁷ Luce Irigaray, **Başlangıçta Kadın Vardı**, çev. İlknur Özallı, Melike Odabaş, ed. Aslı Göymen (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Ocak 2014), 69.

çoğuldur ve kadının haz duyabileceği pek çok alan bulunmaktadır. Kadının ince zekası, duygusal yapısı ve imajı dar bir bakış açısıyla değerlendirilemeyecek kadar kompleks bir yapıdadır.¹⁹⁸

Feminist yazarlar, kadını yok sayan görüşe karşı çıkmakla birlikte, dile kadın diye bir varlık eklemenin de anlamsız ve adaletsiz olduğunu düşünürler.¹⁹⁹ Judith Butler, kadınlar kategorisi oluşturma'nın feminizmin amaçlarına uymadığı görüşündedir. Butler, kimlik kategorilerinin feminizmin açacağı kültürel imkânları kısıtlayacağını belirtmektedir.²⁰⁰ Feministler, kadını dile getirmeyi amaçlamakta ve bununla birlikte cinsiyet ayrımcılığına da son vermeyi istemektedirler. Bu iki istek zaman zaman kendi içinde çelişkiler doğurmaktadır.

Nancy Fraser, bu çelişkileri ortadan kaldıracak bir görüşün Cornell'den geldiğini düşünür. Fraser'e göre, Derrida'nın dilde "değişen şey" kuramından yola çıkan Cornell, kadının dilde yoksun olarak sabitlenemeyeceğini yorumlamaktadır. Bu yoruma göre Cornell, toplumsal cinsiyet yapılarını yeniden simgeleştirmenin mümkün olduğunu anlatmaktadır. Cornell'in kadın oluşun yeniden simgelenmesi çağrısını, soyut ve politik açıdan şüpheli bulan Nancy Fraser, tarihsel ve kuramsal açıdan daha fazla temellenmeye ve soykütük oluşturmaya ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir.²⁰¹ Kadının dilde var olmayışının nedenlerinden birisi nüfus sisteminin baba soykütüğüne dayandırılmasıdır. Evlilik kurumu, baba soylu bir kütük temelinde, kadını bir değiş-tokuş nesnesi ya da bir hediye olarak kullanmaktadır. Bu soykütükte, eril kimlik egemenliğindeki kadının kimliği yoktur. Kadınlar eş olarak, baba soyunun devamını güvence altına almaktadır. Kültürel açıdan kimlik, kendi içinde benzer olan eril, ataerkil ve baba soylu olarak ayrıştırılır. Farklı isimler altındaki bu eril kültürel kimlikler, kadın değiş-tokuşuna ve paylaşımına dayanan bir çeşit erkekler arası anlaşmadır.²⁰²

¹⁹⁸ Luce Irigaray, **This Sex Which is Not One**, çev. Catherine Porter, Carolyn Burke (New York: Cornell University Press, 1985), 28.

¹⁹⁹ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 49.

²⁰⁰ **age**, 239.

²⁰¹ Nancy Fraser, "Pragmatizm, Feminizm ve Dilsel Dönemeç", **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık Mart 2014), 182-184.

²⁰² Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 96-97.

Örneğin Lacan, özneliğin simgesel alanda oluşumunu Babanın Yasası ile ilişkilendirerek anneden kopuşa bağlar. Lacan'ın bu açıklamasında kullandığı baba, gerçek baba değil, simgesel alandaki bir kavramdır. Çocuğun, simgesel alana ulaşabilmesi için annesine duyduğu arzunun doyumunun ihtimali olmadığı farkındalığını yaşaması gerekir.²⁰³

Baba soylu klanın bir devamı olarak, tarihe geçen evin erkek reisidir, böylece tarih erkeklerin öyküsünü anlatmıştır.²⁰⁴ Tarihe geçerek nesnelleşen kültür, tamamen erildir. Sanat, sanayi, bilim, ticaret, devlet ve din gibi pek çok alanda tarih erkeği yazmıştır. “İnsan” kelimesi saf bir biçimde “erkek” ile özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla kadın kültürü yok sayılmıştır.²⁰⁵

Cornell'in kadının dilde yoksun olarak sabitlenemeyeceği ve toplumsal cinsiyet yapılarının yeniden simgeleştirilebileceği önerisi, feministlerin tüm amaçlarını ve isteklerini oluşturan çerçeveyi esneterek hepsini kapsamaktadır. Ancak Fraser'in de belirttiği gibi esnek olan bu simgeleştirme oldukça soyuttur. Aynı zamanda kadının gelecekteki isteklerine de cevap verici nitelikte olmakla birlikte, tanımlanamaz ve politik açıdan kabul edilemezdir. Fraser'in yorumu, yapısökümün amaçladığı çoğulculuğa karşı tutucu bir direniş sergiler. Politik açıdan elbette sorunlar yaşanacaktır, yine de kültürel alanda herkesi kapsayan çoğulcu yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Baba soylu soykütük düzeninin eleştirisi, feministleri kadının kültürel alandaki varlığını savunmaya götürmüştür. Böylece psikanaliz yorumların da neden sadece biyolojik açıdan ele alındığı eleştirisinin çözümünü kültürel alanda bulmaya yönelmişlerdir.

Feminist yazarlardan Wright'a göre Freud'un toplumsal cinsiyet araştırmalarındaki sorun, cinsel farklılığın hem anatomik açıdan hem de kültürel pratikler açısından temellendirilememiş olmasıdır. Çünkü cinsel farklılık ne tümüyle biyolojik ne de tümüyle toplumsal kurallarla çözümlenemez.²⁰⁶

²⁰³ Jacques Lacan, “Les Formations de L'inconsient”, **Bulletin de Psychologie** 2 (1957-58): 8'den aktaran: Jacqueline Rose, **Görme ve Cinsellik**, çev. Ayşe Deniz Temiz (İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2010), 74-75.

²⁰⁴ Seyla Benhabib, “Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak”, **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Aışverişı**, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, çev. Feride Evren Sezer, 2.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014), 28.

²⁰⁵ Georg Simmel, “Kadın Kültürü”, çev. Leyla Şimşek, **Toplumbilim**, s. 15 (Mayıs 2002): 62.

²⁰⁶ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 18.

Bu düşünceden yola çıkan feminist kuramcılar bedene biyolojik anlamlar yüklemek yerine, çözümün kültürel alanda aranması gerektiğini öne sürerler. Örneğin, Judith Butler, Luce Irigaray, Hélène Cixous ve Monique Wittig'in de aralarında bulunduğu bir grup feminist yazar, bedenin sadece biyolojik bir nesne olarak görülmesine karşı çıkarak, bedenin varlığını tarihe dâhil edecek kültürel bir özne inşa etmek gerektiğini savunurlar.²⁰⁷ Elizabeth Grosz ise, bedeni tarih boyunca sınırlandırıldığı biyolojik tanımlarından kurtarmak için bir dizi öneride bulunur. Bu öneriler arasında düalizme direnmek de söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Grosz, mevcut ikili kavramlardan kaçınılmayacağına, ancak yeni kavramlar üretilebileceğine değinir. Grosz aynı zamanda, tarih boyunca bu ikili toplumsal cinsiyet sistemi içinde erkeğe kültürel bir özne özgürlüğü tanınırken, kadına erkek için biyolojik bedenselliğin yükünü üstlenen nesne anlamı verilmesine karşı çıkar. Tüm beden türlerinin kabul göreceği çoğul bir alan açılmasını öneren Grosz, bütün bedenlerin kültürün ürünü özneler olması gerektiğini savunur. Grosz'a göre yaşayan bedenin jestleri, duruşu, hareketleri ve psikik süreçleri göz ardı edilmemeli ve bunlar kültürel toplumsal boyutta değerlendirilmelidir.²⁰⁸ Bedenin organlarını birer nesne gibi düşünmek yerine, bedenin eylemlerine yön veren zihni ve ruhsal yapıyı da göz önünde bulundurmak ve beden ile ruhsal yapıyı bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

Julia Kristeva, psikiyatrinin keşfinden çok önce, antik çağlarda doktorların ruhsal hastalıkları ima eden tespitlerde bulunduklarını anlatırken, bu tespitlerde beden ile ruh arasındaki bağlantıları vurgular. Bugün ise ilerleyen bilime rağmen, psişenin bedende çözümlenmeye çalışıldığına dikkat çekmek ister.²⁰⁹ Kristeva, bugünkü bilimsel bakış açısıyla, psikanalizin ruhu nelerin temsil ettiğini belirlemesini talep etmektedir.²¹⁰ Öte yandan psikanaliz çalışmalarında bedenin yorumlandığı görülmektedir.

Nitekim toplumsal yapı içindeki heteroseksüel kurguda, kadına yüklenen anlamlar doğurganlıkla sınırlı tutulmuştur. Irigaray, kadın olmanın, kanı muhafaza ederek ve bu sayede yaşamı erkeğe geri vererek, eril soyun devamlılığını sağlayan bir nesne

²⁰⁷ Elizabeth Grosz, "Bedenleri Yeniden Düşünmek", **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**, s. 2 (2015): 26-27.

²⁰⁸ **age**, 29-30.

²⁰⁹ Jackie Pigeaud, **La Malaide de l'âme. Étude sur la Relation de l'âme et du Corps Dans la Tradition Medico-Philosophique Antique**, (Les Belles, 1989)'dan aktaran: Julia Kristeva, **Ruhun Yeni Hastalıkları**, çev. Nilgün Tütal (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 11-12.

²¹⁰ Julia Kristeva, **Ruhun Yeni Hastalıkları**, çev. Nilgün Tütal (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 15-16.

olarak görülmesine karşı çıkar.²¹¹ Kadın olmak, insanlığın üremesini simgelemekten önce, kadın olmak demektir. Kadın sadece erkek ile birlikte olmakla ilgili de değildir. Mesele, iki cinsiyetin birbirini basitçe tamamlaması değildir. Cinsel kimlik, insanın varoluşunun sınırını oluşturmaz. Başkalarıyla ilişkiler önemli olmakla birlikte, kişinin kendisiyle ilişkisi de önemlidir.²¹² O halde kişi kendi içine döner, düşünür, içsellik de önemlidir. Irigaray, bunu “ben, sen değilim” şeklinde ifade eder. “Ben, sen olmadığım için kendime dönebilirim” der. “Seninle kurduğum ilişki, benim varoluşuma ve kendime dönmeme katkı sağlar”.²¹³ Dolayısıyla, insanın varoluşu, hangi cinsel kimlikte olursa olsun, başkaları için olduğu kadar kendisi için de gereklidir. Varoluş sadece, erkek iktidarı ve baba soylu kütüğün devamı için düzenlenen bir sisteme hizmet etmemelidir. Kadının varlığı, erkek tarafından yüklenen ve sadece “annelik”le sınırlandırılan kimliğe ait olmakla kalamaz.

Kadına erkek tarafından yüklenen anne kimliğinin yeniden tanımlanması gerektiğini düşünen Irigaray’a göre, toplumda anne ile olan ilişkilerin karanlıkta kalan yönleri sorgulanmalıdır. Kadın kimliğinin anne kimliğinden ayrılması gerektiğini söyleyen Irigaray, erkeklerin sosyal ortamda erkek olmakla baba olmak arasında bir seçim yapmak zorunda kalmayışlarını örnek olarak gösterir. Kadın da, anne olmanın dışında kadın olarak kimlik edinebilmelidir. Ayrıca kadına ait bir soykütük de oluşturulabilir. Hepimizin dişil aile ağacı mevcuttur: Anne, büyük anne, büyük büyük anne.²¹⁴

Hélène Cixous tarafından ilk bölümü 1976’da yayınlanan “La – The (Feminine)”, dişil yazının bir tasvirini içerir. Ölümle yüzleşerek yaşamı kutlayan “dişil yazı”, bilinçdışının kaynaklarına işaret ederken aynı zamanda bedenin ihtiyaçlarıyla ve hazlarıyla uyum içindedir.²¹⁵ Cixous, “writing” (yazı) sözcüğünün Fransızca’da dişil olduğunu belirtir.²¹⁶ “Ben dişil bir yazı yaratmaya değil, bugüne kadar yasaklanmış olan kadınlığın etkinliğini yazıya dökmeye çalışıyorum” diyen Cixous, halen araştırma aşamasında olduğunu söyler. “Yazar” kelimesinin anlamını sorgulayan

²¹¹ Luce Irigaray, “... cemaatin ebedi ironisi...” çev. Yağmur Ceylan Uslu, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, s. 58 (Bahar 2009): 159-160.

²¹² Luce Irigaray, **To be Two**, çev. Monique M. Rhodes, Marco F. Cocito-Monoc (İngiltere: Continuum, The Athlone Press, 2000), 33.

²¹³ **age**, 37.

²¹⁴ Luce Irigaray, **Sexes and Genealogies**, çev. Gillian C. Gill (New York: Columbia University Press, 1993), 19.

²¹⁵ Helene Cixous, Susan Sellers, **The Hélène Cixous Reader** (Ebsco: Routledge, 1994), 44.

²¹⁶ **age**, 48.

Cixous, kadınların sembolik alanda yazmaya yoğunlaşmalarını istediğini belirtir. Yazmanın politik alanda kadınlara güç katacağını düşünerek uygulamaya geçme niyetinde olduğunu anlatır.²¹⁷

Feminist teorisyenler tarih boyunca kadın olmanın üzerine yüklenen anlamların genişletilmesini ve kültürel alanda kadına sahip olduğu çoğul yapısını ortaya koyabileceği bir yer açılmasını talep ederlerken sorunu dilde çözümlemekte aceleci davranmazlar. Dile yeni tanımlar eklemek yeni bir kategorileşmeye neden olacaktır. Bu öngörü, feminist yazarlar arasında öznelik tartışmalarına neden olmuştur.

3.3. Postfeminizm Sürecinde Öznelik Tartışmaları

Feminizm çalışmalarında, sisteme kadın kategorisi ekleme ya da eşit haklardan yararlanma talepleri geride kalmış ve postfeminizme evrilen süreçte tüm cinsel kimlikleri kapsayan çözüm yolları bulabilmek amaçlanmıştır. Tüm cinsel kimlikleri kapsamak amacıyla olan postfeministler, özne kavramını ve mevcut sistemi tartışma eğiliminde olmuşlardır.

Özne kavramının İngilizce karşılığı “subject” kelimesinin Türkçe’ye çevirilerinden birisi “tabi kılmak” olduğundan, özne olmak mevcut sisteme tabi olmayı gerekli kılar. Mevcut sisteme ve tabi olmaya karşı çıkan Judith Butler, bireyin kendisinden önce kurgulanmış “özne” meselesini sorgularken, kadına özne konumu vermenin diğer cinsel kimlikleri ötekileştirmek anlamına geleceğini belirtir. Butler, Foucault’nun araştırmalarına dayanarak, düzenleyici yasaların bireyi sadece denetlemekle kalmayıp, aynı zamanda kendi yapısına göre biçimlendirdiğine işaret ederek, bu düzene eklenecek yeni kategorilerin feminizmin eleştirdiği sistemin bir parçası olacağının altını çizer.²¹⁸ Butler, özne olmanın toplumsal olarak tanınmakla sağlanabileceğini, toplumsal tanınmanın her zaman bireyin kendisinden önce gelmesiyle, bu özne ediniminin asla sabitlenemeyeceğini vurgular. Butler, kimlik kullanımının karşısında olmadığını ancak bunun taşıdığı riskleri göstermek istediğini açıklar. Özne olarak kimlik kazanmak tek başına yeterli olmayıp, iktidar ilişkilerine

²¹⁷ Hélène Cixous, Susan Sellers, **White Ink: Interviews on Sex, Text and Politics**, ed. Susan Sellers (London: Routledge, 2008), 52-53.

²¹⁸ Judith Butler, “Olumsal Temeller: Feminizm ve ‘Postmodernizm’ Sorusu” **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık Mart 2014), 53-54.

tabi olmayı gerekli kılar. Butler'a göre iktidar ilişkileri içinde kopyalanan özne kategorisi, bireyin özüne ait olmadığından yeterli değildir.²¹⁹

Simone de Beauvoir'ın araştırmalarına göre, kadın kendisini hiçbir zaman özne olarak ortaya koymamıştır. Kapitalist sistemde ikinci plana itilen işçilerin “biz işçiler” olarak söz almaları gibi, beyazlar karşısında ötekileştirilen zenciler de kendilerini “biz zenciler” olarak ifade etmişler, ancak kadınlar hiçbir zaman “biz kadınlar” söyleminde bulunmamışlardır.²²⁰ Kadınların kendi haklarını aramaya başladıkları feminizm süreçleri arasında öznellik tartışmalarının en çok gündeme getirildiği postfeminizm evresinde de kadınlar öznellik edinmenin toplumsal eşitlik açısından risklerini öngörmüşlerdir.

Bununla birlikte Deleuze'a göre özne, zihnin icat ettiği bir sentezdir. Zihin özneyi, alışkanlıktan kaynaklanan ve zamana dayalı geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamında beklentiye dayanarak oluşturur.²²¹ Özne beklentisinin ya da arzusunun zihinde oluşabilmesi için öncelikle böyle bir çağrışım gereklidir. Bu çağrışım zihnin etrafındaki izlerden, dolayısıyla çevresindeki mekanizmadan kaynaklanır. Deleuze'a göre pratik yaşamın dışında özne yoktur.²²² Guattari'nin Deleuze'un sabit olmayan düşünce biçiminden yola çıkarak ortaya koyduğu aktif ve pasif özne ayrımında, aktif özne kendisini gerçekleştiren özgür bireyi, pasif özne ise kapitalist toplum yapısına boyun eğen öznelleştirilmiş bireyi temsil eder. Guattari aktif özneyi “özne grup”, pasif özneyi ise “tabi kılınmış grup” olarak isimlendirir.²²³

Foucault ise özneyi iktidar ilişkileri bağlamında sorgular. Foucault'ya göre toplumsal sistemde erkeğin kadın karşısında pasifleşmesi, kadının erkek karşısında daha iktidarlı olması, halen gerçeğe aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir.²²⁴ Gerçek olan nedir, neye göre belirlenmiştir, bunların yeniden sorgulanması gerekir.

²¹⁹ Judith Butler, **Bela Bedenler**, çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Mart 2014), 320.

²²⁰ Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 20.

²²¹ Gilles Deleuze, **Ampirizm ve Öznellik. Hume Açısından İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme** (İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2008), 95.

²²² **age**, 110.

²²³ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1**, çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014)'ten aktaran: İsmail Hira, “Deleuze ve Guattari'de Özne ve Toplumsallık”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 18 s. 2 (Kış 2016): 185.

²²⁴ Michel Foucault, “Herculine Barbin'e Giriş”, çev. Tolga Yalur, Berfu Şeker, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011b): 134.

Bunu sorgulayan feministlerden Irigaray’a göre, bedenin özne ya da nesne olması, kültürel ilişkilerde sürekli yer değiştirir. Ben–sen ilişkisinde aktif – pasif rollerin yani dengelerin değişmesiyle özne–nesne tanımları da değişmektedir.²²⁵ Kadın ile erkek birbirlerini destekleyebilen ve birbirleriyle bütünleşebilen bireylerdir. İlişkilerdeki roller sabitlenemeyeceği gibi hiyerarşik bir sıralama da yapılmamalıdır. İnsanların geleneksel olarak, cinsel kimliklerine göre kategorileştirilmesi, özne ya da nesne olarak sınıflandırılması, içinde bulunduğumuz dönemde yapıbozuma uğratılmalıdır. Yapıbozumu stratejisinde, dilin kullanımının nasıl kurgulandığına bakılmaktadır. Dilde özne kavramı eril olarak kurgulanmıştır. Örneğin insan anlamına gelen İngilizce “human” erkeği temsil eder.

Wittig, öznenin dilde eril olarak kurulması fikrine karşı çıkarken, dilin sabitlenemeyecek bir özellikte olmasından yararlanır. Dilin esnek yapısı içinde kadınlar, konuşan özne olmayı hedeflemelidir. Konuşan özne, birinci tekil şahıs olan “ben” ifadesini kullanabilir. “Ben” deme ayrıcalığı kadına güç, evrensellik ve bütünsellik kazandıracaktır.²²⁶

Böyle bir güçle ve özgürlükle dile gelmek isteyen feministler, dilde kadınlar kategorisi yaratmayı amaçlamayı uygun bulmaz. Örneğin Butler, kadınlar kategorisi yaratmanın feminist amaçlardan birisi olmadığını, çünkü bunun bedene sınırlılıklar getiren iktidara boyun eğmek ve öteki cinsel kimliklere ya da geçişlere imkân vermemek anlamına geleceğini açıklar. Butler’a göre, özne ya da iktidar olmanın beden özelliklerine göre tanımlanması, bedenin çerçevelenmesi anlamını taşır ve dolayısıyla bu, beden için bir yıkımdır. Bedeni sınırlamak, değişimi kısıtlamak imkânsız olduğu kadar, yok saymaktır. Butler’a göre, özne statüsünü kazanmak, bu statüyü kurgulayan sisteme boyun eğmek ve onun suç ortağı olmak anlamını taşır.²²⁷

Butler, böyle tartışmaya açık bir özne kurulum modelini takip ederek özne olmaya çalışmanın, feminist bir amaç olmaması gerektiği görüşündedir.²²⁸ Bunun “özne

²²⁵ Luce Irigaray, **To be Two**, çev. Monique M. Rhodes, Marco F. Cocito-Monoc (İngiltere: Continuum, The Athlone Press, 2000), 21.

²²⁶ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 198-199.

²²⁷ Judith Butler, **İktidarın Psikik Yaşamı, Tabiyet Üzerine Teoriler**, çev. Fatma Tütüncü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 113.

²²⁸ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 49-50.

taklidi yapmak” olduğunu düşünen Butler, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ve heteroseksüel normlara boyun eğmek anlamına geldiğini de belirtmektedir.²²⁹

Butler, dilde kadın diye bir kategori yaratmak yerine, postyapısalcılık dâhilinde iktidar kavramını ve özneyi kuran ve öznenin dışında bırakılana karar veren bu toplumsal sistemi irdelemeyi önerir.²³⁰

Butler, öznenin kültür tarafından kurulmadığını düşünmektedir. Özne olmak, bireyin kendisi hakkında düşünme yetisine sahip olmasıdır. Bu tanıma göre özne, kültür tarafından kurulmuş olamaz, ancak kültürün içine batıp bulanmıştır. Kimliğin özne olarak dışarıdan algılanabilmesi gerekliliği, onu kültürün kurallarına dâhil etmektedir. Ancak özne, kültürün kuralları tarafından belirlenmez. Kültürel kurallar özne ve kimliğin algısını tekrarlamaktadır.²³¹

Heteronormatif²³² toplumsal yapının ürettiği ahlaki değerlerin kökeninde bulunan erkek egemen kültürün iktidarında yapılaşmış sabit özne anlayışını beklenmedik bir şekilde sarsan postfeminizm, hiyerarşikleşmeye ve kategorileşmeye karşı çoğulculuğu savunmaktadır.²³³ Hem bu çoğulculuğu kapsayan hem de sistemdeki değişimleri göz önünde bulunduran öneri Rosi Braidotti’den gelir.

Postfeministlerin kadına öznellik yüklemeyi önermemeleri, sistemden dışlanan diğer tüm cinsel kimlikler için adil bir yaklaşım olmakla birlikte, kadını sistemden dışlayan bir tutum sergilemelerine neden olmaktadır. Rosi Braidotti feminizme yararlı olabilecek çok farklı ve yeni bir yol açmıştır.

Rosi Braidotti, “Her bir gerçek yaşayan kadın veya dişi feminist özne” başlığı altında, kadının çoğulluğunu, farklı deneyimlerle bölünmüşlüğü, bedenselliğe bürünen bir soybilimi olduğunu, eylemselliğini ve oluş içinde bir özne olduğunu anlatır. Kimliğin diğer kimliklerle ilişkiselliğine değinen Braidotti, feminist teorisyenlere dışlamayı tekrarlamaktan kaçınmalarını önerir. Öznenin kendi içindeki

²²⁹ Judith Butler, **Taklit ve ‘Toplumsal Cinsiyet’e Karşı Durma**, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, Şubat 2007), 24-26.

²³⁰ Judith Butler, “Olumsal Temeller: Feminizm ve “Postmodernizm” Sorusu”, **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, çev. Feride Evren Sezer, 2.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014), 49-50.

²³¹ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 234-237.

²³² Kadın ve erkek olarak ikili cinsel kimlik sisteminin toplum içinde normal olarak görülmesi için düzenlenmiş sistem (bkz. Ek 1).

²³³ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 4-5.

karmaşıklığından, çelişkilerinden söz etmenin feminizmin gelişimini önleyecek koşullar yaratmayacağını savunur.²³⁴

Braidotti'nin feminizme yararlı olabilecek göçebe özne önermesi posthümanizm başlığı altında son bölümde anlatılacaktır.

3.4. Çağdaş Sanat Pratiğinde Kadın ve Temsiliyet

Tarih boyunca kadın bedenine yüklenen anlam, güncel sanatın öne çıkan konularından birisi olmayı sürdürmektedir. Kadın bedenine yüklenen anlam, Görme Biçimleri kitabının yazarı John Berger'a göre sanat tarihinde "izlenen nesne" olmuştur. Berger'a göre erkek tarafından izlenen kadın nesneye dönüşmektedir. Berger'a göre kadını izlenen, erkeği izleyen yapan düzende, erkek gerçekte olmadığı kadar güçlüymüş gibi davranmaktadır.²³⁵

Feminist sanat hareketleri ile kadın sanatçılar, kadını bir nesne ve pasifliğin temsili olmaktan çıkarıp, bedenin temsil ve izlenme haklarını kendi üzerlerine almışlardır.²³⁶ Bu noktada çağdaş sanatın kadın bedeni ve kimliği meselesini konu alan örnekleri önem taşımaktadır.

Feminist Sanat, 1960'lardan itibaren ABD'de bir grup sanatçının, sanat tarihçisinin ve sanat eleştirmeninin öncelikle kadının sanat kurumlarında yeterince temsil edilmemesine ve sanat tarihinde yer almamasına karşı başlattığı ve aynı zamanda cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkan bir mücadele olmuştur.²³⁷

1980'li yıllardan günümüze kadar olan süreçte ise postmodernizmin ve yeni kavramsalcılığın²³⁸ etkisiyle özne oluş ile toplumsal oluş arasındaki ilişkiyi irdeleyen tüm sosyal alanlardan beslenerek belirli metinlere dayalı sanat çalışmaları yapmaktadırlar.²³⁹

²³⁴ Rosi Braidotti, **Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017), 216-217.

²³⁵ John Berger, **Görme Biçimleri**, çev. Yurdanur Salman, 10.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2004), 45-47.

²³⁶ Emre İ. Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 72.

²³⁷ Ahu Antmen, **Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar** (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), 239.

²³⁸ Biçimsel anlatımdan ziyade fikrin önemli olduğu sanatsal ifade tarzı (bkz. Ek 1).

²³⁹ **age**, 278.

Şekil 22: Yoko Ono, *Kesip Biçme İşi*, 1964

<http://www.sleek-mag.com/2017/03/14/feminist-performance-art/> [18.05.2018].

Yoko Ono, “Kesip Biçme İşi” adlı performansında (Şekil 22), izleyicinin karşısında oturur ve onları elbiselerini kesmeleri için yanına davet eder. Amacı kıyafetlerinin bedeninden tamamen ayrılmasıdır. Sanatçı bu performansında, izleyici ile sanat objesi arasındaki tarafsız ilişkiye meydan okur. Kendisini, seyirci tarafından kadın bedeninin örtüsünü açmanın getirebileceği potansiyel saldırganlığı içerebilecek bir konuma düşürür.²⁴⁰

Yoko Ono’nun “Kesip Biçme İşi” adlı performansı, tarih boyunca kadına anlam yüklenirken kendisi hakkında söz sahibi olmamasına, kadının çoğul yapısına karşın ona annelik ve erkeğin soykütüğünün devamlılığını sağlayan bir araç olarak dar bir anlam yüklenmesine gönderme yaptığını düşündürüyor. Nitekim sosyal ve kültürel alanda yer almakla simgelenebilecek giysi, ataerkil toplumu temsilen izleyici tarafından kesilmekte ve kadın sadece biyolojik bedene indirgenmektedir.

Sanatçı, bu performansına izleyiciyi dâhil ederek interaktif sanat²⁴¹ çalışması gerçekleştirmekte ve sanatçı öznelığının sınırlarını ve tanımını belirsizleştirmektedir.

²⁴⁰ Helena Reckitt, Peggy Phelan, **Art and Feminism**, ed. Helena Reckitt, 5.Bs. (London: Phaidon Press, 2014), 60.

²⁴¹ İzleyicinin katılımıyla gerçekleştirilen sanat çalışması (bkz. Ek 1)

Şekil 23: Shigeko Kubota, *Vajina Resmi Performansı*, 1965

http://1vze7o2h8a2b2tyahl3i0t68.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2015/07/cropped-vagina_painting1965.jpg
[22.05.2018].

1965'te New York'ta bir Fluxus akımı halk festivalinde eylem resmi yapan Shigeko Kubota (Şekil 23), stüdyosunda yerdeki tuval bezine boyayı dökerek resim yapan Jackson Pollock gibi döneminin erkek sanatçılarından farklılık gösterir. Kubota, zemine geniş bir kâğıt serer ve iç çamaşırının altından vajinasına yerleştirdiği fırçayla kırmızı çizgiler ve lekeler oluşturur. Ellerini kullanmak yerine, cinsel organını cinsellikle ilgisi olmayan bir resim yapma aracı olarak kullanır. Yves Klein'ın kadınların çıplak bedenleri aracılığıyla resim yapmasına da parodik bir gönderme yapar. Vajinasını bir yazıt gibi kullanan Kubota, Batı kültürünün Freud tarafından “fallus eksikliği” olarak yorumlanan dişi cinsel organını görsel işaretler ve semboller oluşturmak amacıyla kullanır ve eksikliği inkâr eder.²⁴²

Sanatçının vajinasını kullanarak aktif bir eylem gerçekleştirmesi, Freud'un “penis kıskançlığı” yorumuna cevap niteliği taşır.

²⁴² age, 65.

Şekil 24: Niki de Saint-Phalle (ve Jean Tinguely, Per-Olof UltVedt), *Dişi*, 1966

<https://vimeo.com/172405445> [22.05.2018].

İngilizce “she” (dişi) anlamına gelen İsveç dilindeki “Hon” (Şekil 24), Moderna Museet Stockholm’da 1966’da Niki de Saint-Phalle’nin Jean Tinguely ve Per-Olof UltVedt ile birlikte geçici olarak sergilenmek üzere kurduğu dev bir yapıttır. Ziyaretçiler rengârenk bezenmiş bu devasa kadın bedeni formundaki yapının iki bacağından arasından geçerek içine girdiklerinde kendilerini içinde bar, aşk yuvası, gözlem evi, sakıncalı sanat eserlerinin bulunduğu bir sanat galerisi, sinema ve akvaryum bulunan karanlık ve sıcak bir alanda bulurlar. Çalışma, kadın bedeninin bilinmeyen gizemlerine odaklanır.²⁴³

Bu çalışmanın başında anlatıldığı üzere Freud, kadın beyni hakkında yeterli veriye sahip olmadıklarını belirtmiş, fakat kadını yorumlarken çoğunlukla onun cinsel organına yönelmiştir. Sanatçının “Dişi/Hon” başlıklı çalışması da kadın denildiğinde odak noktası haline getirilmiş alanı bir mekân gibi büyütürken izleyiciyi bu mekânın içine almıştır. Böylece izleyici cinsel ilişkinin birer parçası haline gelmekte ve cinsel ilişkinin farklı alternatiflerinin bizzat eyleyicileri olmaktadır.

²⁴³ age, 55.

Şekil 25: Valerie Export, *Dokunmatik Sinema/Tap and Touch Cinema*, 1968

<http://www.sleek-mag.com/2017/03/14/feminist-performance-art/> [18.05.2018].

Valerie Export, Peter Weibel ile birlikte 1968’de Viyana caddelerinde bir dizi eylem gerçekleştirir. Minyatür bir sahneyi çıplak fakat gizlenmiş göğüsleri üzerine giyer. Weibel, megafon kullanarak insanlara bu sahnenin içinden Export’un göğüslerine dokunması için seslenir (Şekil 25). Göğüslerinin herkes tarafından ellendiğini söyleyen Export, sosyal iletişimin meşrulaştırılmış sınırlarını yıktığını belirtir. Export’a göre, göğüs asla sadece bir erkeğin mülkiyetinde olmayacaktır, kadın kendi kimliğinin ve bağımsızlığının belirleyicisidir. Bu, nesnelikten öznelğe geçişin ilk adımıdır.²⁴⁴ Export, bu performansına izleyiciyi sınırlarını kendisinin belirlediği bir şekilde dâhil etmektedir.

Sanatçı bu performansıyla kendi bağımsızlığını ilan etmekle birlikte, Irigaray’ın da belirttiği üzere kadının cinsel organının çoğul olduğuna da işaret etmektedir.

²⁴⁴ age, 64.

Şekil 26: Louise Bourgeois, *Kadın Bıçak/Femme Couteau*, 1969-70

<https://journals.openedition.org/philosophique/909?lang=en> [22.05.2018].

Louise Bourgeois'in mermer, alçı ve lateks kullanarak gerçekleştirdiği erotik çalışmalar pek çok kadın sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Sanatçının 1969-70 yıllarına tarihlenen “Kadın Bıçak/ Femme Couteau” adlı eseri (Şekil 26), çekiciliğin ve yıkımın aynı anda betimlendiği bir çalışma olmuştur.²⁴⁵ Kadının cinsel organına yapılan her bir gönderme, onunla cinsel ilişkiye girecek diğer cinsel kimliklere de gönderme yapar. Kesmek, bölmek, ayırmak gibi amaçlar için kullanılan bıçağın, dişiliğin cinsel yönden ilişkilerden kopartılmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Çalışma bu yönden değerlendirildiğinde, Irigaray'ın kadının kendi içine dönme ihtiyacı söyleminin bir temsili gibi yorumlanabilir.

Şekil 27: Rebecca Horn, *Bereket, İki Göğüs Üzerine Yerleştirme / Cornucopia, Séance for Two Breasts*, 1970

<https://gravitationalvector.wordpress.com/2016/01/26/rebecca-horn/> [22.05.2018].

²⁴⁵ Michael Archer, **Art Since 1960 New Edition**, 2.Bs. (New York: Thames & Hudson World of Art, 2003), 120.

Kimliği politik açıdan irdeleyen sanatçıların aksine, psikolojik ve kişisel yönleriyle ele alan Rebecca Horn, genellikle bedenin anatomisi veya işlevselliğini yöntem olarak kullanır.²⁴⁶ Horn, iki göğsünden ağzına kadar uzanan yerleştirmeyeyle (Şekil 27), ağzı ile göğsü arasında nefes alıp verme ve beslenme ilişkisi kurar.²⁴⁷ Sanatçı bu çalışmasında kadının göğüsleriyle ilgili cinsel algının yerine insani yönünü ön plana çıkarır.

Şekil 28: Faith Wilding, *Bekleyiş*, 1971

<http://faithwilding.refugia.net/waiting.html> [22.05.2018].

Feminist Sanat Programı, California Sanat Enstitüsü tarafından desteklenen Faith Wilding'in 15 dakika süren "Bekleyiş" adlı performansı Womanhouse Los Angeles'ta gerçekleşmiştir (Şekil 28). 1971 tarihli performansın tam metni Ms. Magazine'de 1972'de yayınlanmıştır. Başkalarının yaşamı için bekleyişi anlattığı performansında okuduğu şiirden bazı kesitler şunlardır:

"Gece boyunca bebeğin uyumasını bekleyiş / ... / Bir gün kendim olmayı bekleyiş / ... / Yeniden güzel olmayı bekleyiş / .. / Çocukların okuldaki gelmesini bekleyiş / ... / Eşimin bana nasıl hissettiğini sormasını bekleyiş / ... / Menopozu bekleyiş /..."²⁴⁸

²⁴⁶ age, 128-129.

²⁴⁷ Thitiporn Jitmanowan, "Rebecca Horn, Cornupia, Seance for Two Breasts", <https://gravitationalvector.wordpress.com/2016/01/26/rebecca-horn/> [22.05.2018].

²⁴⁸ Faith Wilding, <http://faithwilding.refugia.net/waiting.html> [22.05.2018].

Bekleyiş, bir başkasının eyleme geçmesinin umudunu temsil eder. Kadın da her insan gibi kendi arzuları olan bir varlık olmasına rağmen, toplum içinde her zaman başkaları için bir şeyleri arzu eden ve geri planda kalması beklenen olagelmıştır.

Şekil 29: Ana Mendieta, *İsimsiz*, 1972

<http://www.sleek-mag.com/2017/03/14/feminist-performance-art/> [18.05.2018].

Doğanın içinde ince dokunuşlarıyla başarılı müdahaleler gerçekleştirerek sergilediği performanslarıyla tanınan Ana Mendieta, aynı zamanda kadına yönelik şiddeti ele alan ve kadın güzelliği hakkındaki basmakalıp düşünceleri sorgulayan bir dizi performans sergilemiştir. 1972 yılında gerçekleştirdiği performansında (Şekil 29), bedenini bir cam bölmesine yapıştırarak baskılar almıştır.²⁴⁹ Ana Mendieta'ya göre bedeninin süreçleri dünyanın evrelerine benzer. Bu bağlamda sanatçı kendi bedeniyle gerçekleştirdiği performanslar sayesinde dünyanın bir parçası haline geldiğini düşünür.²⁵⁰ Sanatçının dünyanın bir parçası haline gelmeyi istemesi, kendi ülkesi dışında ötekileştirilmiş ve aidiyet duygusundan yoksun kalmış hissetmesinden kaynaklanır. Bedenini kullanarak hem yaşayan beden haline gelir, hem de kültürel olarak inşa edilmesine ve kimliğinin parçalanmışlığına gönderme yapar.²⁵¹ Aynı zamanda bedeniyle cama aldığı baskılar bir bakıma tarihe bırakacağı izlerdir.

²⁴⁹ Donna Schons, "The Performance Artists Who Made Feminist History", <http://www.sleek-mag.com/2017/03/14/feminist-performance-art/> [06.06.2018].

²⁵⁰ Tracey Warr, Amelia Jones (ed.), **The Artist's Body** (London: Phaidon, 2000)'den aktaran: Ezgi Hakan Verdu Martinez, Akın Demiral, "20. – 21. Yy'da Sanatta Malzeme Olarak Beden; Performans Sanatı", **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, c. 6 s. 6 (Haziran 2014): 193.

²⁵¹ Clayton Eshleman (ed.), **A Sulphur Anthology**, 22. Bs.(Wesleyan University Press, 2016), 322'den aktaran: Nur Balkır, "Bir Ana Mendieta Varmış, Bir Ana Mendieta Yokmuş", **Sanat Tarihi Dergisi**, (Nisan 2018): 262.

Sanatçı, varlığının somut kanıtı olan bu izlerle hem geçmişine gönderme yapmakta hem de geleceğe miras bırakmaktadır.

Şekil 30: Mary Beth Edelson, Ataerkil İşeme: Rüzgârda Sallama / Patriarchal Piss: Swing In The Wind (Yükselen Kadın Serisi / Woman Rising Series), 1973

<https://www.artspace.com/mary-beth-edelson/patriarchal-piss-swing-in-the-wind-woman-rising-series> [22.05.2018].

Kendi kimliğini yapılandıran insanların keşfedilmesi için, bedenini görsel bir mecra olarak kullanan Mary Beth Edelson:

“Bu görüntüler kim olduğumu değil, kim olduğumuzu anlatır. Performanslarım beden, zihnin, ruhun ve cinselliğin bir arada temsilidir. Woman Rising Series / Yükselen Kadın Serisi, kadınların yeniden canlanması ve özgürlüğünü kazanmasıyla ilgili politik bir söylem içerir.”²⁵²

Sanatçının açıklaması, eyleminin kişisel olmadığını, toplumsal bir soruna işaret etmek istediğini gösterir. Mary Beth Edelson’un Şekil 30’daki çalışması, ataerkil

²⁵² Mary Beth Edelson, David Lewis, “Mary Beth Edelson – The Devil Giving Birth to the Patriarchy”, <http://davidlewisgallery.com/wp-content/uploads/MBE-The-Devil-Giving-Birth-to-the-Patriarchy-PR-1.pdf> [06.06.2018].

soykütüğünün kadın bedeni üzerinde söz sahibi oluşunu eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda iktidarın söylemini alt üst eder.

Şekil 31: Louise Bourgeois, *Babanın İmhası/Destruction of the Father*, 1974

<https://louise-bourgeois.tumblr.com/post/101728331938/destruction-of-the-father-1974-louise> [22.05.2018].

Louise Bourgeois'nın çalışması ise kişisel ve özel bir nedene dayanır. Sanatçının psikanalize olan derin ilgisinden ortaya çıkan Şekil 31'deki çalışması, kendi hayatındaki baba-kız ilişkisine gönderme yapar. Babasının baskın ancak güvenilmez bir karakter olduğunu belirtir. Sanatçı, hem masaya hem yatağa benzeyen parça ile babasına karşı duyduğu hisleri anlatır. Yatak, bir kız çocuğu olarak babasıyla annesinin odalarındaki ilişki hakkında nasıl hissettiğiyle ilişkiyken, masa babasını annesine yaptığı şeylerden dolayı yemek istediği yerdir.²⁵³ Bourgeois:

“Babam yemek masasında kendisini yücelterek gösteriş yapardı. O gösteriş yaptıkça biz kendimizi daha da küçülmüş hissederdik. Bir gün aniden annem, kız kardeşim, erkek kardeşim ve ben onu gasp ettik. Onu masanın üzerine yatırıp kollarını ve bacaklarını ayıracak düzeyde hırpalayarak dövdük.”²⁵⁴

Sanatçının bu çocukluk anısı, erkeğin tekil otoritesinin sonuna işaret eder. İsyanın nedeni ise erkeğin tekil otoritesinin adil olmayışıdır.

²⁵³ Shasha Bergstrom-Katz, “Bourgeois, Louise. Destruction of the father, plaster, latex, wood, fabric, and red light, 1974”, <http://www.artslant.com/la/articles/show/2711> [22.05.2018].

²⁵⁴ Helena Reckitt, Peggy Phelan, **Art and Feminism**, ed. Helena Reckitt, 5.Bs. (London: Phaidon Press, 2014), 76.

Şekil 32: Marina Abramovic, *Ritm 0*, 1974

https://www.zeit.de/feuilleton/kunst_naechste_generation/tod_3 [22.05.2018].

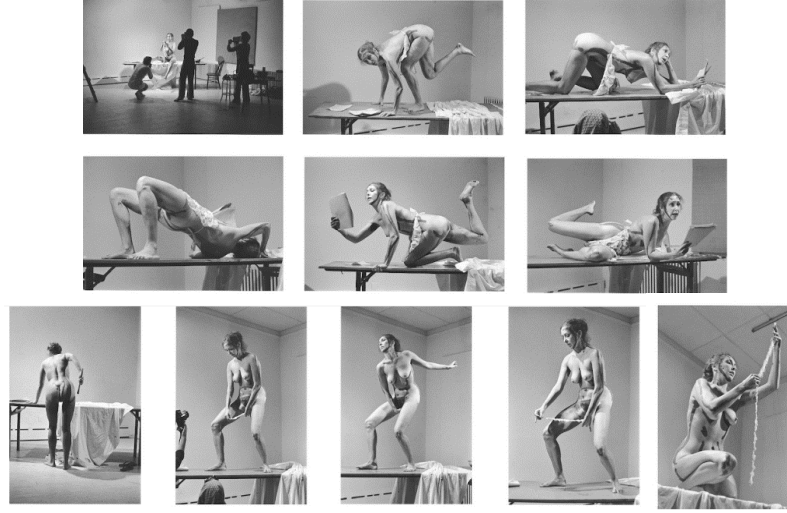
Abramovic 1974 tarihinde gerçekleştirdiği “Ritm 0” adlı performansında (Şekil 32), hazırladığı yetmiş iki objeyi onun üzerinde kullanmaları için izleyiciye vererek altı saat boyunca pasif durur. Performansı ile ilgili olarak “ben nesneyim” şeklinde bilgi vermiştir. Elbiseleri kesilmiş, bedenine dokunulmuş, güllerin dikenlerinden kanı akmıştır. İçinde bir mermi olan tabanca başına doğrultulmuştur. Sanatçı, performans gününü anlatırken “Bana tecavüz etmediler, çünkü eşleri yanlarındaydı” demiştir. Feminist etiketini kabul etmeyen Abramovic, çıplaklığının ve nesnelliğinin erkekler için olmadığını belirtmiştir. Bedenini boşluktaki bir nesne olarak gördüğünü ve mimariyle ilişkilendirdiğini açıklamıştır. Geçiciliğe vurgu yapmak istediğini, kendisinin bir kadın olduğunu ve geçiciliğin bir erkek bedeniyle de anlatılabileceğini söyler. Bir kadının feminist olmasına ya da feminist çalışmalar yapmasına gerek olmadığını düşünür.²⁵⁵ Abramovic’in kendisini feminist olarak konumlandırmayı ve insan olarak varlığına dikkat çekmek istemesi, cinsel kimlikler arasındaki farklılıkların belirsizleşmesine işaret eder. Bu tutumuyla sanatçı postyapısalcı bir tavır sergiler.

Abramovic’in izleyicinin katılımıyla gerçekleştirdiği bu performansı, Yoko Ono’nun Şekil 22’deki performansı gibi interaktif sanat kapsamında değerlendirilebilir ve sanatçı özneliliğinin sınırlarının bulanıklaşmakta olduğunu gösterir.

Feminist sanatın etkileri 1970’lerin sanat ortamında önemli bir etki yaratmıştır. 1971’de Los Angeles Council of Women Artists (Kadın Sanatçılar Konseyi) bir

²⁵⁵ Alli Maloney, “Marina Abramovic and the art of female sacrifice”, <https://womenintheworld.com/2015/11/17/marina-abramovic-and-the-art-of-female-sacrifice/> [03.06.2018].

bildiri yayınlayarak, son on yılda Los Angeles Country Museum’da düzenlenen grup sergilerinde 713 sanatçının yer aldığını, ancak bunların sadece 29’unun kadın olduğunu açıklamışlardır. Aynı dönemde 53 kişisel sergiden sadece bir tanesinin kadın sanatçıya ait olduğunu, başka galeri ve müzelerde de benzer oranlar olduğunu belirtmişlerdir. 1969’da New York’ta Art Worker’s Coalition (Sanat İşçileri Koalisyonu) dışında Women Artists in Revolution (WAR) (Devrimdeki Kadın Sanatçılar) oluşturulmuştur. 1971’de Linda Nochlin ‘Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?’ başlıklı bir makale yayınlamıştır.²⁵⁶ Nochlin, bu makalesinde kadının sanat tarihinde yer almayışının ve eşit eğitim, sergileme gibi haklara sahip olmamasının nedenlerini, sanatla uğraşmanın cinsiyetle ne gibi bir bağlantısı olduğunu ve bu ayrımcılığı belirleyenleri sorgulamıştır.²⁵⁷

Şekil 33: Carolee Schneemann, *İç Tomar/Interior Scroll*, 1975

<http://www.sleek-mag.com/2017/03/14/feminist-performance-art/> [18.05.2018].

Performanslarıyla tanınan Amerikalı feminist sanatçı Carolee Schneeman, 1975 yılında yaptığı açıklamalarında kadınların 2000 yılında kendisinin öğrencilik döneminde karşılaştığı küçümsenmeyi yaşamayacağını, sanat dersleri vereceklerini ve sanat dünyasında yer alabileceklerini belirtmiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ Michael Archer, **Art Since 1960 New Edition**, 2.Bs. (New York: Thames & Hudson World of Art, 2003), 115-116.

²⁵⁷ Ahu Antmen, **Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar** (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), 241.

²⁵⁸ **age**, 249-250.

Schneeman “İç Tomar/Interior Scroll” isimli performansını (Şekil 33) ilk kez New York, Long Island’ta gerçekleştirmiştir. İzleyicinin önünde vajinasından tomar çıkarmış ve buradan “Personal Clutter (kişisel karışıklık)” ve “Persistence of Feelings (hislerin kalıcılığı)” filmlerini eleştiren “yapısalcı film yapımcısı” toplantısı parodisini okumuştur.²⁵⁹

Metin şöyle başlar: “Mutlu bir adamla tanıştım/bir yapısalcı film yapımcısı.../ büyüleyicisin fakat filmlerini izlememizi istemiyorsun... / izleyemiyoruz / kişisel karışıklık / hislerin kalıcılığı...” Sanatçının bu performansı daha çok kadın bedeniyle ilişkilendirilmiştir, ancak sadece kadın haklarını savunmakla kalmayıp, her türlü kimlik ayrımcılığına işaret eder.²⁶⁰ Carolee Schneemann’ın performansı, babaerki soykütük sistemi içinde kendisine ait bir soyadı olmayan kadının, dilde var olma talebi gibi değerlendirilebilir.

Şekil 34: Judy Chicago, *Akşam Yemeği Partisi / The Dinner Party*, 1979

http://www.brooklynmuseum.org/eascfa/feminist_art_base/archive/images/376.1288.jpg [11.10.2014].

Kadın sanatçıların eserlerine giderek artan ilgi üzerine 1971’de Women’s Interact Center ve siyah kadın sanatçıların örgütü Where We At ve 1973’te Soho 20, Artemisia ve Arc gibi örgütler ve kolektif galeriler açılmıştır. İlk feminist sanat

²⁵⁹ David Hopkins, *After Modern Art 1945-2000 Oxford History of Art* (New York: Oxford University Press, 2000), 191.

²⁶⁰ Jonathan Fineberg, *Art Since 1940 Strategies of Being*, 2.Bs. (New Jersey: Prentice Hall, 2000), 382.

programı ise 1970’de Judy Chicago tarafından Fresno State College’da düzenlenmiştir.²⁶¹

Judy Chicago’nun 1979 tarihli “Akşam Yemeği Partisi” isimli enstalasyonu (Şekil 34), feminist sanat akımının öne çıkan eserlerinden birisi olan kolektif bir çalışmadır. Batı kültüründe kutsal görülen üçgen sembolünden yola çıkılarak bir yemek masası düzenlenmiştir. Masanın üzerinde mitolojiden ve tarihten önemli 39 kadına yer ayrılmıştır. Masanın altındaki fayanslar üzerine 999 saygın kadının ismi yazılmıştır. Eser, tarihe katkıda bulunduğu halde gölgede kalmış kadınlara saygı niteliğindedir. Vajina biçimindeki tabaklar kadın cinselliğini onurlandırmaktadır. Eser genel olarak, tarihi yeniden yazma ve o güne kadar ötekileştirilenlere haklarını geri ödeme amacındadır.²⁶² Enstalasyonun içine dâhil edilen, Kutsal Kitap’ın Yaradılış bölümünün yeniden yazıldığı beş bölümlük el yazması dikkat çekicidir. Bu el yazmasına göre yaratıcı Tanrı değil, Tanrıça’dır. Kıyamet Günü ise dünyanın feminist değerleri kabul ederek iyileştiği gündür.²⁶³

Carolee Schneemann’ın vajinasından kâğıt çıkarıp onu okuması, kadının cinsel organına dilde yer almak için bir araç işlevi yüklerken, Judy Chicago vajina formunu yaradılış, din, tarih ve sosyal bir etkinlikte kutsayarak yüceltmıştır.

Şekil 35: Hannah Wilke, *Starification Object Series*, 1974-82

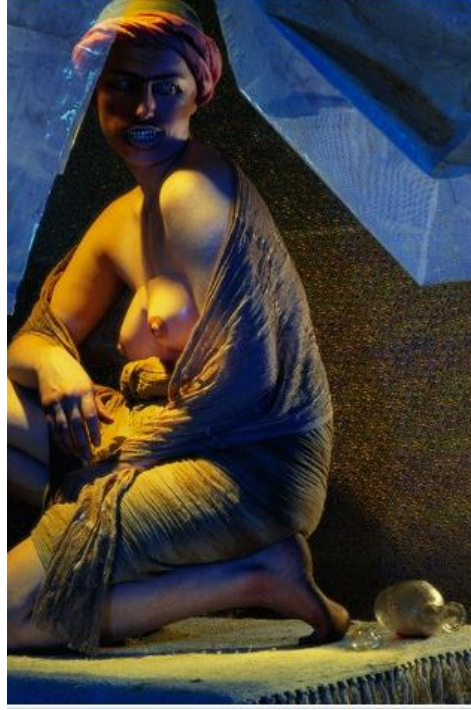
<https://www.moma.org/collection/works/102432> [22.05.2018].

²⁶¹ Ahu Antmen, *Sanat Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*, çev. Esin Soğancılar ve Ahu Antmen, 5. Bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 19-20.

²⁶² Eleanor Heartney, *Sanat & Bugün*, çev. Osman Akinhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 245.

²⁶³ Edward Lucie-Smith, *20. Yüzyılda Görsel Sanatlar*, çev. Ebru Kılıç vd. (İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi, 2004a), 324.

Hannah Wilke, izleyiciden sakız çiğnemelerini ve bunları bedenine yapıştırma performansını isteyerek gerçekleştirdiği canlı performansından fotoğraf kareleri paylaşır (Şekil 35). Bedeninin üzerindeki dudak izleri rolü üstlenen bu sakızlar, ilkel önyargılarla insanları dinlemeden etiketlemeye gönderme yapmaktadır.²⁶⁴ Sanatçının performansı, toplumsal cinsiyeti yapılandıran söylem düzenini eleştiren ve bu düzeni bulunduğu üst söylemden daha alt bir düzeye indirgeyen bir nitelik taşır.

Şekil 36: Cindy Sherman, *İsimsiz #146 (Peri Masalı / Fairy Tales)*, 1985

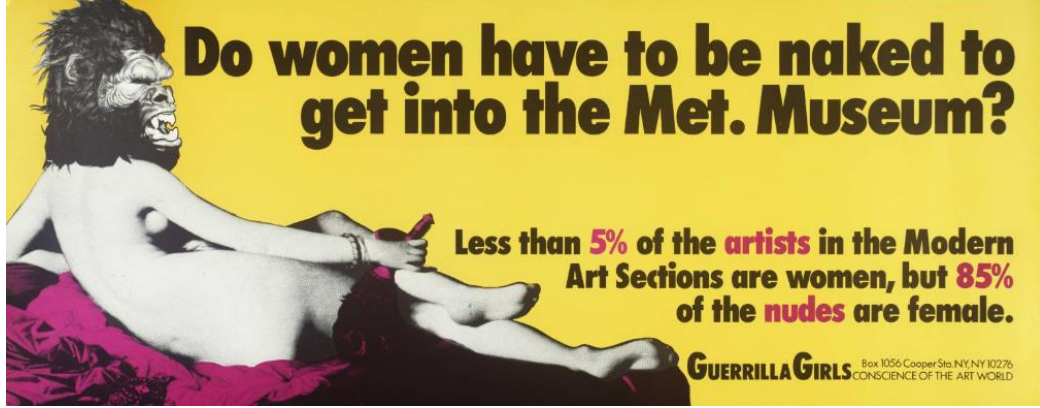
<https://tdcindysherman.wordpress.com/cindy-sherman-untitled-146-fairy-tales-1985-photographie-cibachrome-181-8-x-122-2-cm-per-skarstedt-collection/> [22.05.2018].

Fotoğraf ve sinema karelerinden yararlanan Cindy Sherman, farklı biçimlere bürünerek bir dizi rolü canlandırdığı portrelerini, kadının toplumdaki yerini irdelenmek için kullanır. Mitoloji, din, filmlerden sahneler ya da hayal ürünü görüntülerden esinlenerek kadınların toplumsal cinsiyet rollerini eleştirir.²⁶⁵ Sanatçı, “Peri Masalı /Fairy Tales” serisinde rahatsız edici düzeyde tuhaf, kâbus gibi korkunç görüntüler üzerinde çalışır. #146 numaralı çalışmasında (Şekil 36), uyuşturucunun ya da cinlerin etkisindeymiş gibi görünür. Kültürel olarak estetik ya da ideal görüntüleri

²⁶⁴ Helena Reckitt, Peggy Phelan, **Art and Feminism**, ed. Helena Reckitt, 5.Bs. (London: Phaidon Press, 2014), 107.

²⁶⁵ Edward Lucie-Smith, **20. Yüzyılda Görsel Sanatlar**, çev. Ebru Kılıç vd. (İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi, 2004a), 359-360.

bozarak, bunların ardındaki karanlığı irdeler.²⁶⁶ Sherman bu seriye başlamadan önceki film sahnelerinde kadınların magazineli cazibeli ve çekici yönlerini gösteren pozlarını ironik biçimde performe etmiştir.²⁶⁷ Sanatçı bu çalışmalarıyla John Berger'in deyişiyle kadının sanat tarihi boyunca "izlenen nesne" olarak konumlandırılışına yönelik eleştirel bir tavır sergiler.

Şekil 37: Guerilla Girls, *Kadınlar Met. Müzesine Girebilmek İçin Çıplak Olmak Zorundalar mı? / Do Women Have To Be Naked To Get Into the Met. Museum?*, 1989

<http://www.tate.org.uk/art/artists/guerrilla-girls-6858> [22.05.2018].

New York Museum of Modern Art'ın (MOMA), 1984'te gerçekleştirdiği muazzam "Uluslararası Çağdaş Sanat Anketi" kadınları ve diğer azınlıkları içermediği için, New York'ta bulunan bir grup kadın sanatçı kolektif bir organizasyon oluşturmuştur. The Guerilla Girls (Şekil 37) goril maskeleri takarak sanat dünyasındaki toplumsal cinsiyet ve ırkçılık ayrımcılığına dikkat çekmek ve konuyu geniş bir alana duyurmak için televizyona çıkmışlar, ilanlar ve broşürler yayınlamışlardır.²⁶⁸ Şekil 37'de Modern Sanat Bölümlerindeki sanatçıların %5'inin kadın olduğu, fakat eserlerin %85'inin kadın nü çalışmalarını olduğunu belirterek, kadınların müzelere girebilmek için çıplak olmak mı zorunda olduklarını sorgulamışlardır. Böylece kadının hem sanat tarihi boyunca sanat eserlerinde nü olarak yer almasını eleştirmişler, hem de sanatçı olarak müzelerde var olmasını talep etmişlerdir. Çalışmada kadın figürünün arkası dönük duruşu ve başındaki goril maskesi kadının sanat tarihindeki bilinen nü pozlarına karşı bir tepki gibidir.

²⁶⁶ Jeu De Paume, **Cindy Sherman**, çev. Louise Rogers, ed. Julie Rouart (Paris: Flammarion, 2006), 254.

²⁶⁷ Michael Archer, **Art Since 1960 New Edition**, 2.Bs. (New York: Thames & Hudson World of Art, 2003), 175.

²⁶⁸ Jonathan Fineberg, **Art Since 1940 Strategies of Being**, 2.Bs. (New Jersey: Prentice Hall, 2000), 475-476.

Kadın sanatçıların çağdaş sanat alanında dışlanmış olmalarına tepki göstermeleri iletişim çağına denk gelir. Alternatif iletişim araçlarıyla mesajlarını duyurma imkânı bulan Gerilla Kızlar, kullandıkları maskeler ve takma isimle kadın adına hareket ederek, feminizmin sanat alanındaki sözcüleri olmuşlardır.

Şekil 38: Ryoko Suzuki, *Bağlı / Bind*, 2001

<http://www.ryokobo.com/gallery/bind/bind02.html> [27.03.2018].

Japon sanatçı Ryoko Suzuki'nin "Bağlı / Bind" isimli serisinden bir örneğin yer aldığı Şekil 38 ile ilgili olarak sanatçı, ebeveyninin ve diğer büyüklerinin kendisine anlattığı dünyayı dışarıda bırakarak kendi içsel dünyasına yoğunlaştığını anlatır. Sanatçının kendi varoluşuna ve düşüncesine göre bu çalışma, bir kadının kadın cinselliğiyle ilişkili olması gerektiğini gösterir. Kadınlığı sembolize eden kanıyla sırlı sıklam hale gelen domuz derisiyle kendisini bağladığını açıklar. Çocukluğundan itibaren bir kadın olduğu için büyüklerinin onun yerine karar vererek eyleme geçtiklerini göstermek amacıyla kendi hareketsizliğini vurgulamak istemektedir.²⁶⁹

Suzuki'nin kendisini sıkışmış ve hapsolmuş şekilde bağlarken kanının akıyor olması, Luce Irigaray'ın "kadın, kanın muhafızıdır" sözlerini hatırlatır. Irigaray'ın bu sözleri erkek egemen toplumun kadını sessizleştirerek kendi aralarında söz birliği

²⁶⁹ Ryoko Suzuki, "Description: Bind", <http://www.ryokobo.com/contents/bind.html> [27.03.2018].

oluşturmalarına karşı bir eleştiridir. Kadın, kendisinin unutulmasını göze alarak, erkeğin söz sahibi olmasını temin eden bir unsur gibidir. Feminizmin amaçlarından birisi de, bu sessizleşmeye ve unutulmaya bir başkaldırı olarak, kadının hazlarını ve haklarını savunmak olmuştur.²⁷⁰

Şekil 39: Cees Krijnen (Freudenthal/Verhagen, Jason Wallis-Johnson ve Oscar Süleyman ile), *Engelli Koşu / Steeplechase*, 2004

http://www.ceeskrijnen.com/gallery/gallery_11.html [28.03.2018].

Cees Krijnen'in Freudenthal/Verhagen, Jason Wallis-Johnson ve Oscar Süleyman işbirliğiyle gerçekleştirdiği 'Engelli Koşu' isimli çalışması (Şekil 39), Simone de Beauvoir'ın kadının ikinci cins olarak konumlandırılışının eleştirisine gönderme yapar. Bu bölümün başında da belirtildiği üzere Beauvoir, kadının sosyal ve kamusal alanda erkeğe göre ikincil planda kalışını eleştirir.

Bu çalışma, Freud'un 'penis kıskançlığı' tabiriyle ele alınacak olursa, kadından beklenen böyle bir mücadeleye hiç girmemesi ve bu yolda yürümeye devam etmeye çalışmaması olabilir. Böylece tartışılan konu engel değil, engeli yaratan ve engele neden olan düşünce biçimidir.

²⁷⁰ Luce Irigaray, "... cemaatin ebedi ironisi..." çev. Yağmur Ceylan Uslu, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, s. 58 (Bahar 2009): 159-160.

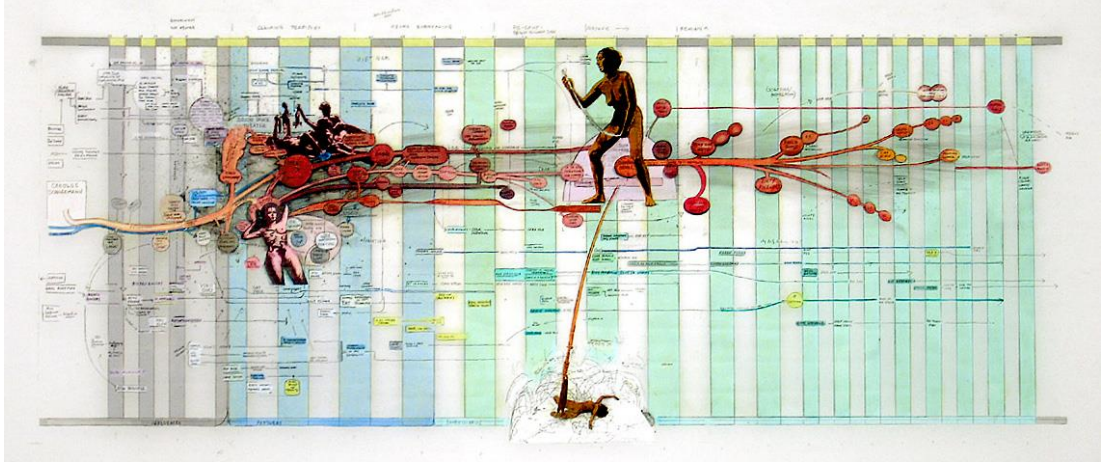

Şekil 40: Li Wei, *Yüksek Mekânda Aşk*, 2004

Madame Le Figaro Magazine <http://blog.madame.lefigaro.fr/stehli/LiWei5.jpg> [12.01.2015].

Li Wei, 2004 tarihli eserine “Yüksek Mekânda Aşk” ismini vererek konuyu aşk ile ilişkilendirmiştir (Şekil 40). Bu aşk sahnesinde kadın etken, erkek ise edilgen konumdadır. Hatta kadın etkenlikten öte, erkekle özdeşleştirilen şiddeti erkek üzerinde uygulayandır. Bu çalışma, kadın ve erkek dövüşünü konu alan ve kimi zaman kadını erkekten daha güçlü gösteren Amerikan film sahnelerini hatırlatması bakımından gerçekçidir. Dolayısıyla gücün sadece erkeğe özgü olmadığı bilinmekte, ancak toplum genelinde halen öyleymiş gibi varsayılmaya devam edilmektedir.

Sanatçının çalışması, gücün ve iktidarın fallus-merkezinde yer almadığının bilinen göstergesidir. Gücün her bireyde geliştirilebileceğinin bilincine varılması ve bununla birlikte güçlünün güçsüze şiddet uygulamasının yanlış olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

Şekil 41: Carolee Schneemann, *Schneemann Kronolojisi*, 2005

<https://d1lfxha3ugu3d4.cloudfront.net/fab/images/733.2277.jpg> [12.10.2017].

Carolee Schneemann, kadın bedenine onu küçümsemek amaçlı yüklenen anlamları performansı ile yüceltmiş ve kadının adet dönemini bir seremoniye dönüştürmüştü. Sanatçı 2005 tarihinde Kronoloji (Chart) ismini verdiği eserinde bu seremoniyi yeniden ele alarak tarihsel bir dizine dönüştürmüştür (Şekil 41). Feminist akımın önemli temsilcilerinden birisi olan Schneemann, sanata ve feminizme sağladığı katkıları bir kronolojide toplamış ve böylece kendi tarihini yazmıştır. Yüzyıllar boyunca basitleştirilmiş kadın bedeni olgusunu tarihsel bir izleğe taşıyarak onurlandırmıştır. Kadın bedeninin özellikleri zekice tarihe geçirilmektedir. Sanatçı, kadına yüklenen “kanın muhafızı” rolüyle bağ kurarak “Schneemann Kronolojisi” ile kendi soy kütüğünü oluşturmaktadır. Sanatçının kadın olarak kendi soykütüğünü yazması, dilde var oluşunu sağlayacak bir eylem olarak görülebilir. Tarihi başarı için kadının bedenini gizlemesine ya da kendisine yeni bir özellik eklemesine gerek kalmamıştır. Sanatçı, kadın olarak bedenini zekice kullanarak kendi özneliğini ve soykütüğünü oluşturmaktadır. Hélène Cixous’un bu bölümün başında ele alınan “dişil yazı” önerisinde olduğu gibi kadın olarak kendisini anlatmaktadır.

Feminist yazarların ve sanatçıların sorguladıkları bir diğer mesele, kadının anne olarak çocuğundan “kopma” sürecinin psikanalizde ele alınış biçimidir. Anne ile çocuk ilişkisi duygusal ve kültürel olarak görülmelidir.

Bugün yaygın bir şekilde kullandığımız ve önem verdiğimiz ‘ana dili’ kavramı, dişil aile ağacının sessiz kalmadığını bize gösterir, ancak bir şekilde sistemin dışında bırakılmıştır. Ana dili önemlidir, çünkü çocuk en çok anneye iletişim kurarak gelişir.

Bu iletişim göz ardı edilerek, psikanalizde anne çocuk ilişkisi bedenle sınırlandırılarak kuramlaştırılmıştır. Çocuğun kişisel gelişimiyle ilgili olan bu psikanaliz kuramları, annenin manevi varlığını yok saymaktadır.

Drucilla Cornell, kadının bilinçdışında bu şekilde kısıtlanmasıyla ilgili olarak, pek çok feministin uzak durduğu Lacan'ın kendilerine yol gösterici olduğunu belirtir.²⁷¹ Lacan'a göre bireysel olarak kültürde varoluş, anne bedeninden koparak gerçekleşmektedir. Anne bu şekilde "Öteki" olarak kabul edilmiştir. Babanın adını alan birey anneden men edilmiştir. Lacan'ın kuramını feminizme yararlı olacak biçimde yeniden yorumlayan Cornell'e göre bu yasa, ataerkil kültürel yaşamın yarattığı babanın yasasıdır. Kültürün ataerkil olarak kurgulanmasının nedeni ise bilinçdışında fallusun merkeze alınmış olmasıdır.²⁷² Lacan'a göre babaerki yasa, dilde simgeleşmiş her şeyi içinde barındırır ve dolayısıyla evrensel kültürün yapısını teşkil eder. Bu yapıya göre, anne bedeniyle ilişkinin reddedilmesi ve bastırılması gerekmektedir.²⁷³ Feminist kuramcılar, Lacan'ın anne bedeninin bastırılmasıyla mümkün olan bireyleşme ve kültürel anlam kazanma görüşünü tartışır.

Anne ile çocuk ilişkisinin psikanalizde sadece cinsellikle bağlantı kurulmasıyla açıklanmasına ve çocuğun "anneden ayrılma", "tiksinme", "korkma" duygularıyla annenin tanımlanmasına karşı çıkarken Lacan'ın bilinçdışı kuramının izinden giden Julia Kristeva'dır.²⁷⁴ Kristeva, kişiliğin oluşum evrelerinde sözü edilen "bastırma"nın sınırında bilinçdışı olmadığını anlatır.²⁷⁵ Kristeva çözüm olarak, "arkaik anne" şeklinde tanımladığı anne rolü yerine, kadının dilde varoluşunu sağlayacak ve beden ile dil arasındaki uyanışı gerçekleştirecek "konuşan özne" modelini önermektedir.²⁷⁶ Kadını anne olarak var eden ve dildeki imajını yok sayan sistemi, kadını yabancılaştıran bir sistem olarak gören Kristeva, "Biz hala bu dünyadayız. Yine de kaybolmuş durumdayız. Ne söyleyeceğimizi unuttuk, özne – nesne sistemi içinde ne

²⁷¹ Drucilla Cornell, "Etik Feminizm Nedir?", **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık Mart 2014), 103.

²⁷² **age**, 107-108.

²⁷³ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 151.

²⁷⁴ **age**, 156.

²⁷⁵ Julia Kristeva, **Korkunun Güçleri İğrençlik Üzerine Deneme**, çev. Nilgün Tatal, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 24.

²⁷⁶ Julia Kristeva, **Desire in Language A Semiotic Approach to Literature and Art**, çev. Thomas Gora vd. ed. Leon S. Roudiez (New York: Columbia University Press, 1980), 164-166.

söyleyeceğimizi unutturdular” diyerek, kadının varlığında hayalet imajı algısı yaratıldığının altını çizer.²⁷⁷

Irigaray’a göre, psikanalizde anne ile çocuk ilişkisinin yorumlanması oldukça primitiftir. Bu ilişki yorumu insani ilişkilerden ziyade hayvansı bir ilişki tasarısıdır. Bilinçaltının bu primitif özelliğinin yanı sıra, anne ile çocuk arasında spiritüel bir ilişki de söz konusudur. Çünkü varoluşumuzu sadece bedenle sınırlandıramayız. Anne ile çocuk arasındaki ilişki, iki özne arasındaki ilişkidir, dolayısıyla iki kutup arasındaki denge çok önemlidir. Çocuk açısından “ben”in oluşumunda, kişi hem karşısındakini hem de kendisini dinlemelidir. Bireysel kimlik, diğeri ile ilişki neticesinde toplumda şekillenir. Varoluş, ilişki ile sağlanır. Çocuğun kurduğu ilk ilişki anne ve baba ile gerçekleşir. Ebeveyn (anne ve baba) çocuğun bireysel kimlik gelişimi için gereklidir. Ebeveyn, çocuğun dünyayla ilişkisini kurmasında ve geliştirmesinde önemli rol oynar. Çocuk doğarken ruh zaten verilmiştir. Bu ruhun kültürel yaşamda değişime uğramasında anne ile ilişkinin rolü önemlidir. Fakat sadece anne değil, hem anne hem de baba, çocuğun hem fiziksel hem de ruhsal gelişimine ve kültürel yaşamda yerini bulmasına katkı sağlar.²⁷⁸ Irigaray’ın bu değerlendirmesi, anneliğin yeniden tanımlanmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Nancy Chodorow, ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkide, annenin babaya göre farklılık gösteren çocuğunu koruma içgüdüğü, onunla arasındaki sezgisel bağlılık ve empati gibi manevi yönlerini vurgular. Bu manevi yönlerin göz ardı edildiği psikanalist kuramları tartışarak, anne ile çocuk arasındaki ilişkinin daha çok boyutlu olduğuna dikkat çeker. Anne olmanın, kız çocuğun annesiyle olan içsel ilişkisi olduğunu belirten Chodorow, anneliğin sübjektif yönünü kuramlaştırır.²⁷⁹ Feminist sanatçılardan Mary Kelly’nin kendi hayat tecrübeleri doğrultusunda ürettiği Şekil 42’deki eseri, Nancy Chodorow’un vurgulamak istediği anneliğin sübjektif yönünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

²⁷⁷ Julia Kristeva, **Intimate Revolt The Powers and Limits of Psychoanalysis**, çev. Jeanine Herman (New York: Columbia University Press, 2002), 218.

²⁷⁸ Luce Irigaray, **The Way of Love**, çev. Heidi Bostic, Stephen Pluháček (London: Continuum, 2002), 129-130.

²⁷⁹ Nancy Chodorow, **The Powers of Feelings: Gender and Culture** (New Haven, CT: Yale University Press, 1999)’dan aktaran: Nancy J. Chodorow, “Psychoanalysis and Women A Personal Thirty-Five-Year Retrospect”, **Annual of Psychoanalysis**, c.32 (2004): 109.

Şekil 42: Mary Kelly, *Ayrılık Sonrası Belgesi*, 1978-79

http://www.marykellyartist.com/art/33_MaryKelly_Post-artum_Document_1973-79_documentation__VI_dtl3.gif [15.01.2015].

Mary Kelly'nin "Ayrılık Sonrası Belgesi" isimli enstalasyonu (Şekil 42), anneden kopuşu anlatan psikanaliz kuramların aksine anne ile olan bağlılığın bir göstergesidir. Sanatçı bu eseriyle, bir anne olarak çocuğuyla kurduğu bağın antropolojik analizini yapar. Annenin çocuğundan ayrılığına karşı direnişini anlatmaktadır. Çocuğunu sürekli koruyup kolladığı evreleri, bu süreçteki gözlemlerini ve duygularını günlüğünde dile getirmiş, daha sonra bunları enstalasyon olarak sergilemiştir.²⁸⁰

Kelly'nin bu hassas çalışması, Lacan'ın anne bedeninin bastırılmasıyla ilgili görüşlerine yeni bir bakış açısı getirmektedir. Butler'ın da dediği gibi, bireyleşme anne bedeninden keskin bir biçimde ayrılarak değil, birlikte var olarak gerçekleşmektedir. Çocuğun büyüyerek toplum içinde sağlıklı bir birey olarak davranmasında, anneye olan bağlılığı çok önemlidir.

²⁸⁰ Edward Lucie-Smith, **20. Yüzyılda Görsel Sanatlar**, çev. Ebru Kılıç vd. (İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi, 2004a), 324-325.

Şekil 43: Marina Abramovic, *Remix Biyografi*, 2005

<https://womenintheworld.com/2015/11/17/marina-abramovic-and-the-art-of-female-sacrifice/> [18.05.2018].

“Sanatçının cinsiyeti yoktur” düşüncesinde olan Marina Abramovic, kategorileşmeye neden olan feminist etiketini reddeder. “Sanat evrenseldir, sadece politik olamaz, sadece spiritüel olamaz. Ne kadar çok yönlü bakarak sanat çalışmaları yaparsanız o kadar kalıcı olursunuz” der. Abramovic bedenini hem bir sanat malzemesi hem de teması olarak kullanır. Çalışmaları genellikle cinsiyet, cinsellik ve eril ile dişil arasındaki fiziksel ve zihinsel gerilimle ilgilidir. Alli Maloney ile röportajında kadının bedeninin erkeğinkinden daha güçlü olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Kadının sadece doğurgan olması bile tek başına doğaüstü bir durumdur. Kadın acılara karşı uzun süre direnebilmektedir. Abramovic’in bedenini kullanarak 10 Temmuz 2005’te Fransa’nın Avignon kentinde gerçekleştirdiği “Remix Biyografi” adlı performansı (Şekil 43) Michael Laub tarafından yönetilmiştir.²⁸¹ Sanatçının deyişiyle kadının doğurganlığının onun ne kadar güçlü olduğunu göstermesi, bu özelliği nedeniyle ikinci plana itilemeyeceğini kanıtlar.

²⁸¹ Alli Maloney, “Marina Abramovic and the art of female sacrifice”, <https://womenintheworld.com/2015/11/17/marina-abramovic-and-the-art-of-female-sacrifice/> [03.06.2018].

Şekil 44: Monica Bonvicini, *Beni Tatmin Et Yüzeyi / Satisfy Me Flat*, 2009

https://theredlist.com/media/database/fine_arts/artistes-contemporains/italy/monica-bonvicini/011-monica-bonvicini-theredlist.png [12.10.2017]

Monica Bonvicini'nin "Beni Tatmin Et Yüzeyi /Satisfy Me Flat" başlıklı eserinde (Şekil 44), bir statü simgesi olarak görülen masanın üzerindeki bu yazı ile eril kitlenin hedef alınarak ironi oluşturulmak istendiği düşünülmektedir. Sabit bir nesne olan masa, kadını temsilen pasif enerjiyi temsil etmekte ve üzerinde değişmeyeceği varsayılan bir yazıyla alın yazısına gönderme yapmaktadır. Bonvicini'nin eseri, izleyiciyi kadına yüklenen bu derece pasif anlamları yeniden düşünmeye yönlendiren kavramsal bir yapıt olarak değerlendirilebilir.

Bonvicini bu kavramsal çalışmasıyla, feminist teorisyenlerin kadının "fallus için bir nesne" olarak görülmesine karşı tepkilerini ironik bir şekilde destekler. Psikanalizde kadına fallus için nesne anlamı yüklenmiş olmasını sorgulayan feminist yazarlar arasında önde gelen isimlerden Julia Kristeva, "Bir öznenin kendisini nesnenin yerine koyma yeteneğini haber veren bu edilgenleşme özneliğin oluşumundaki radikal bir aşamadır" diyerek,²⁸² kadını nesnel bir varlık olarak görmenin manasızlığını ortaya koyar.

Kadının salt bedenden oluştuğu algısından kurtulmak gerekmektedir. Bu bölümün başında belirtildiği üzere, Kristeva'nın da söylediği gibi, akıl ile beden birbirinden ayrı düşünülemez. Ruhu ve akıllı olan kadın bedeninin nesne olarak yorumlanması,

²⁸² Julia Kristeva, *Korkunun Güçleri İğrençlik Üzerine Deneme*, çev. Nilgün Tatal, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 57.

feministlerin en çok karşı çıktıkları konulardan birisidir. Kadın, çevresindeki olayları çok yönlü algılayarak eyleme geçen ve çevresine etki eden, etken bir varlıktır.

“Feminist Nesne (A Feminist Object)” makalesinde, kadının neden nesne olarak algılandığını irdelerken aynı zamanda feminist sanatta obje kullanımının önemini anlatan Irina Aristarkhova, özne ile nesne arasındaki bağlantıyı araştırır.²⁸³ Sanatta hazır-yapıt kullanımında nesne, kendi anlamından çıkarılarak sanatçının yüklediği ve izleyicinin zihninde yer bulan farklı bir anlam kazanır. Katherine Behar ise, nesnenin içinde “ben”e dair neyin dâhil olmadığını vurgulayarak, insanı nesne aracılığıyla anlatmaya karşı çıkar. Behar’a göre, insanı nesne gibi düşünmek insana dair bakış açısını daraltır. Objeyi sevmeyi, ölüye şehvet duymaya benzeten Behar, objeyi insan gibi düşünmeyi, insanı cesedinden teşhis etmeye benzetir.²⁸⁴

Irina Aristarkhova, feminist sanatta obje kullanımını eleştirirken haklı gerekçeler belirtmiştir. Bonvicini’nin obje sanatı, Aristarkhova’nın eleştirel bakış açısına göre değerlendirilse bile, eserin etkisi halen sürmektedir. Çünkü eğer kadın erkeğin iktidarını uygulayabileceği edilgenlikte nesnel bir varlık olsaydı, erkek ile ölü arasında bir şehvetten söz edilebilirdi. Aristarkhova’nın da vurguladığı gibi, sanatçı eserinde kadının yerine nesneyi yerleştirmekte ve bu şekilde erkeğe iktidarını gerçekleştiremeyeceği bir çağrıda bulunmaktadır. Böylece kadının nesne ile ifade edilemeyeceğini gösterir.

Bonvicini’nin bu çalışması, psikanaliz yargılara karşı feminist bir tavır içermekle birlikte, kavramsal sanatta hazır-yapıt ve dil kullanımına da yeni bir bakış açısı kazandırır. Sol Lewitt’in Kavramsal Sanat Üzerine Paragraflarına göre, kavramsal sanat izleyicinin zihnine hitap ederken estetik ve duygusal izlenim bırakmaktan arınmalıdır. Üç boyutlu nesnelere yüklenen kavramsal anlamlar, duygusal içerikten yoksundur. Önemli olan fikirdir ve fikri ifade etmek için kelimeler kullanılabilir.²⁸⁵ Bonvicini’nin çalışmasında masa üzerinde yazılı ifade “Satisfy Me / Beni Tatmin Et” günlük hayatımızda duygulara yönelik bir cümle olarak bilinir. Ancak gerek bu ifadenin endüstriyel bir obje üzerinde yer alması gerekse yazılış biçimi, onu

²⁸³ Irina Aristarkhova, “A Feminist Object” **Object-Oriented Feminism**, ed. Katherine Behar (London: University of Minnesota Press, 2016): 42.

²⁸⁴ Katherine Behar, “Facing Necrophilia, or Botox Ethics”, **Object-Oriented Feminism**, ed. Katherine Behar (London: University of Minnesota Press, 2016): 126-128.

²⁸⁵ Sol Lewitt, “Paragraphs on Conceptual Art”, **Conceptual Art: A Critical Anthology**, ed. Alexander Alberro, Blake Stimson (London: The MIT Press, 1999): 13-14.

duygusallığından uzaklaştırır. Objenin üzerine böyle bir ifade yazılması hem objeyi öznelletirmeye işaret eder, hem de öznelletirilemeyeceğini belgeler. Hem tatmin olmanın çeşitli yollarının mümkün olduğunu gösterir, hem de kadına yönelik nesnelletirmenin eleştirilmesini sağlar.

Türkiye’de feminist sanat örneklerine gelince, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e, resim sanatında erkek sanatçının kadını betimlemesi, Batılılaşma süreçlerine rağmen, Batı’da olduğu gibi salt “izlenen nesne” şeklinde olmamıştır. Ancak yine de bir kadın sanatçının kadını kendi yalınlığında anlatması gibi değil, bazen politik bir imge, bazen yüceltme, bazen de aşk ve nefretin bir simgesi haline getirme şeklinde olmuştur.²⁸⁶ Fakat Türkiye’de resim ve heykel sanatının Batı’ya göre geç gelişme göstermiş olması gibi, bu eserlerin sergilenebileceği mekânların oluşumunda da gecikme yaşanmıştır. 1980’lerden itibaren tüm dünyayı etkileyen uluslararası bienaller ve sergiler, sanat ortamını da canlandırmış ancak 1980’lere kadar olan süre içinde sergi mekânlarında, eserlerin sınıflandırılmasında, sergileme yöntemlerinde ve sanat piyasasının oluşumunda Batı ile kıyaslanamayacak ölçüde sancılı bir dönem geçirilmiştir.²⁸⁷

Şekil 45: Füsün Onur, *Nü*, 1974

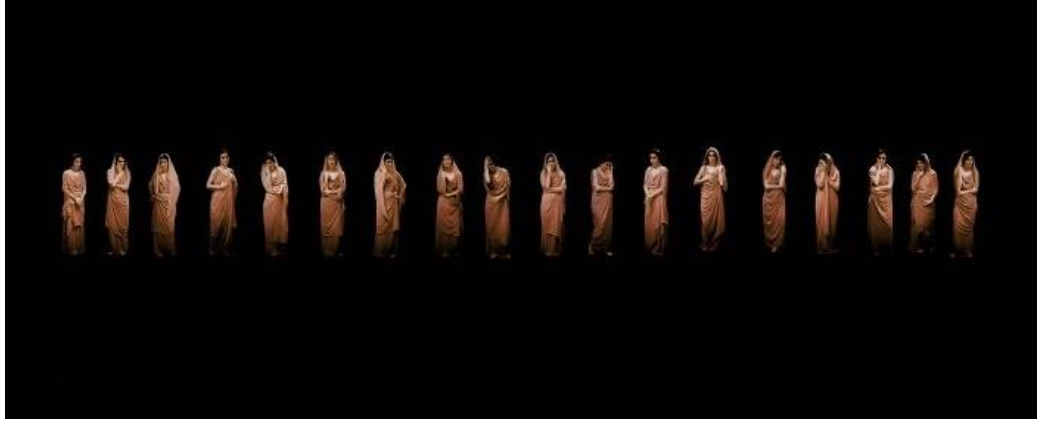
http://www2.bianet.org/system/uploads/1/articles/spot_image/000/133/086/original/f%C3%BCsun_onur_n%C3%BC_501.jpg [04.10.2014].

²⁸⁶ Zeynep Yasa Yaman, **Kadınlar Resimler Öyküler Modernleşme Sürecindeki Türk Resminde “Kadın” İmgesinin Dönüşümü** (İstanbul: Pera Müzesi Yayını, Ocak 2006), 85.

²⁸⁷ Ebru Dede, “Türkiye’de Modern Sanatın Gelişiminin Sanat Müzelerine Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 134.

Türkiye’deki bu duruma rağmen, 1974 gibi geri bir tarihte Füsun Onur’ın “Nü” adlı enstalasyonu Batı’daki feminist sanat hareketleriyle eşzamanlılık göstermesi bakımından değerlidir.

Kendisini feminist ya da feminist sanatçı olarak nitelendirmeyen Füsun Onur’un²⁸⁸ “Nü” isimli, ayna karşısında Venüs pozundaki plastik bebek assemblajında (Şekil 45), sanatçı toplumsal cinsiyet meselesini sorgularken aynı zamanda sanat tarihine gönderme yapmaktadır. Kadın simgesini, erkek egemen kültürüne karşı anıtlıştırmaktadır.²⁸⁹ John Berger’a göre sanat tarihinde kadın betimlemesi ‘izlenen’ olarak yorumlanmış, erkek ise izleyen olmuştur. Füsun Onur’un bu çalışması, John Berger’ın, izlenen kadının davranışlarını, kendisini sürekli izleyerek belirlemesi gerektiği ve böylece kendisine neler yapılabileceğini belirlemekte olduğu²⁹⁰ tespitine karşı bir söylem geliştirmektedir. Onur’un çalışmasında kadını temsil eden plastik bebeğin kendisini izlemesiyle erkeğe bir rol verilmemiştir. Böylece erkek bakışı dışlanmaktadır. Rolü belirleyen ve oynayan bizzat kadının kendisidir.

Şekil 46: Özlem Şimşek, *Ağlayan Kadınlar*, 2013

http://www.galerizilberman.com/images/works/lightbox/OS_29.jpg [04.10.2014].

Daha yakın bir tarihte, “Ağlayan Kadınlar” isimli çalışmasıyla (Şekil 46), Özlem Şimşek Ağlayan Kadınlar Lahdi ve Abdülmecit Efendi’nin cariyesini günümüz teknik yöntemleriyle kendi bedenini kullanarak yeniden üretir. Özlem Şimşek, bu

²⁸⁸ Ahu Antmen, “Sanatçılarla Anket: Kadın Kimliği, Sanatçı Kimliği”, *Kadın / Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi*, c. 18, s. 2 (Aralık 2017): xxxv.

²⁸⁹ Ahu Antmen, *Kimlikli Bedenler: Sanat, Kimlik, Cinsiyet* (İstanbul: Sel Yayıncılık, Ocak 2014), 96-97.

²⁹⁰ John Berger, *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman, 10.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2004), 46.

çalışmasıyla tarihsel süreçte bedenlere yüklenen kimlik ve cinsiyet gibi anlamların günümüz bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesini talep etmektedir.²⁹¹

Özlem Şimşek, Ahu Antmen'in "Sanatçılarla Anket: Kadın Kimliği, Sanatçı Kimliği" anketinde, kendisini feminist ve feminist sanatçı olarak tanımladığını, fakat 1970 ve 1980'lerdeki feminist sanatçıların mücadeleleriyle kıyasladığında kendisinin hangi açıdan feminist olduğunu kendi kendine sorguladığını belirtmiştir. Çalışmalarını toplumsal cinsiyetin bir inşa olduğu fikrine dayandığını ve bu sabit inşa içinde kadın olmayı sorguladığını, bu nedenle kendisini feminist sanatçı olarak gördüğünü açıklamıştır.²⁹²

Şekil 47: Shirin Neshat, *Şehvet / Fervor*, 2000

<http://www.rudedo.be/amarant10/de-nieuwe-media-film-en-video/shirin-neshat-1957/shirin-neshat-fervor-2000/> [22.05.2018].

Shirin Neshat'ın "Fervor" isimli siyah-beyaz video enstalasyonunda (Şekil 47), İran kültüründe kadın ile erkek arasındaki sosyal ayrımcılığın belli başlı farklı yönlerini gösterir. İran'da çalışamayan sanatçı, çekimlerini Essaouria'nın Moroccan kasabasında gerçekleştirmiştir. Kadın ile erkeğin aynı mekân içinde cinsiyetlerine göre ayrıştırılışını ve aralarındaki sosyal ilişkinin nasıl kısıtlandığını görüntülemiştir. Basit bir bakışın bir günah sayıldığı bu zihniyetin evrensel bir açıdan değerlendirilmesini ve kültürel, politik ya da dini açıdan artık geçerliliğinin

²⁹¹ Ahu Antmen, **Kimlikli Bedenler: Sanat, Kimlik, Cinsiyet** (İstanbul: Sel Yayıncılık, Ocak 2014), 69-70.

²⁹² Ahu Antmen, "Sanatçılarla Anket: Kadın Kimliği, Sanatçı Kimliği", **Kadın / Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi**, c. 18, s. 2 (Aralık 2017): lviii.

kalmadığının anlaşılmasını istemektedir.²⁹³ Çalışmasıyla ilgili olarak sanatçı, felsefi açıdan her insanın koşullandırılmaktan kaçmak ve özgür olmak istediğini ve sosyal, kültürel ya da politik kodlarla insanların nasıl kapana kısıldıklarını anlatmak istediğini söyler. Hem Doğu hem Batı perspektifi ile izlenebilen video enstalasyon, global bir bakış açısı sunar.²⁹⁴ Neshat'ın bu çalışması, kadın ile erkeğin bedensel farklılıklarına göre ayrıştırıldığı ve ilişkilerinin kontrol altına alındığı sistemin bir örneğidir. Sanatçı, dine dayandırılarak oluşturulan bu sistemin evrensel açıdan değerlendirilmesini isteyerek farklılık feminizmine gönderme yapmaktadır.

Bu çalışma aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki kültürel uçurumun ve ideolojik yapılaşma farkının bir temsilidir. Doğu'da ve Batı'da siyasi ideolojiler olarak birbirinden çok farklı kurgulanan sosyal ve kültürel yaşamın içinde tüm cinsel kimlikler olarak performans sergileyerek düzene tabi olan oyuncularız. Judith Butler'ın bu düzene tabi olmayı açıklamak için kullandığı “performativite” terimi bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

²⁹³ Norma Broude, Mary D. Garrard (ed.), **Reclaiming Female Agency Feminist Art History After Postmodernism** (California: The Regents of the University of California, 2005), 449-456.

²⁹⁴ John B. Ravenal, “Shirin Neshat Double Vision”, **Reclaiming Female Agency Feminist Art History After Postmodernism**, ed. Norma Broude, Mary D. Garrard (London: University of California Press, 2005): 456.

4. PERFORMATİVİTE VE QUEER OLGUSU

Bu bölümde öncelikle, Judith Butler'ın Husserl'in fenomenolojisine²⁹⁵ dayandırdığı performativite olgusuna ve Lacan'ın cinsel kimliğin bilinçdışında bir seçme süreci olduğu görüşü ile cinsel kimliğin geçişkenliğini ve müphemiyetini gösteren belli başlı görüşlere yer verilecektir. Buna ilaveten, tüm cinsel kimlikleri sabitlemeden kapsayacak ve aralarındaki geçişkenliklerine izin verecek anlamlar yüklenen queer ve post-queer terimleri arasındaki tartışmaların yanı sıra, çağdaş sanat pratiğinde performatif edim, cinsel müphemiyet ve queer olgularını konu alan eserlere ve performanslara odaklanılacaktır.

4.1.Performativite Olgusu

Cinsel kimlik, heteroseksüel toplumsal sistem içinde birtakım göstergelerle eril ya da dişil olarak ikiye ayrıştırılır. Sistemin bireyden önce belirlediği bu göstergeler ve ayrıştırmalar, bireyin süreç içinde dönüşebilen cinsel kimliğiyle uyuşmayabilir.

Toplumsal cinsiyet, yaşam boyunca ilişkiler aracılığıyla farklı deneyimlerle ve tecrübeyle kazanılan bir olgu olarak görülmelidir. Sabit olmayan cinsel kimlikle, cinsel ilişkilerin kalıcılığının nasıl sağlanacağı şeklinde bir soru sorulabilir. Bradley'e göre Judith Butler'ın günlük giyim, davranışlar, konuşma tarzı ve kullanılan kelimelerle bireyin sergilediği performans için kullandığı "performatif" terimi, bu konuya açıklık getirir.²⁹⁶

Judith Butler, cinsel kimliği belirlenmiş bedeni ve bedenin yaşamsal deneyimlerini tarif edebilmek için kullandığı performatif eylem terimini Edmund Husserl'in eylemlere dayalı fenomenoloji teorisine dayandırır.²⁹⁷ Nitekim 20. Yüzyılın önde gelen felsefi akımlarından ve "özü görüleme yöntemi" olan "fenomenoloji"nin kurucusu Husserl, varlığın özünü kendisinde incelerken, öz bilgisini olayda ya da

²⁹⁵ Varlığın özsel niteliklerinin aktif olarak değerlendirilmesi (bkz. Ek 1).

²⁹⁶ Harriet Bradley, **Gender** (Cambridge: Polity Press, 2007), 70-71.

²⁹⁷ Judith Butler, "Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory", **Theatre Journal**, c. 40, s. 4 (December 1988): 522.

kendisinden başka bir varlığa bağlı pasif değil, çapraşık aktif olarak ele alır.²⁹⁸ “Performative (edimsellik)” terimini ise ilk kez John L. Austin, 1955’te Harvard Üniversitesi’nde “Söylemek ve Yapmak (How to do things with Words)” isimli dersinde “söylemenin bir eylemde bulunmak” olduğunu belirterek dil felsefesine katmıştır.²⁹⁹ Butler, performatif terimini cinsel kimliğin bireyin kendisinden önce belirlenen kültürel yapının içinde üretilmiş kategoriler olduğunu kanıtlamak için kullanır. Kültürün belirlediği kategoriler içselleştirilemeyen sabit ve değişmez bir kimliğin ifadeselliğidir.³⁰⁰ Erika Fischer-Lichte’nin tespitine göre, Butler’ın performatif kavramı temelde, Austin’in eylemselliği vurguladığı edimsellik söylemine dayanır ve Butler, bu performatif eylemlerin mevcut ikili sistemi ortadan kaldıracı olduğunu düşünür.³⁰¹ Mevcut ikili sistem, toplumsal cinsiyet terimi kapsamındadır.

Butler, performatif kuramını bu toplumsal cinsiyet terimini eleştirerek açıklar. Tüm cinsel kimlikleri kapsamayan toplumsal cinsiyet, düzenleyici pratikler tarafından ‘performatif olarak’ üretilmiş ve insanlar bu sisteme zorunlu bırakılmıştır. Dolayısıyla mevcut toplumsal cinsiyet, bedenlerin performatif olarak ‘o imiş’ gibi kurulu kimliği icra etmesi anlamına gelir ve özneye ait değildir.³⁰² Butler’a göre toplumsal cinsiyet performatiftir ve zorunlu bir temsildir. Butler’a göre, bireyin özne olarak varlığını sürdürebilmesi için, kendisinden önce heteroseksüel olarak kurgulanmış toplumsal cinsiyeti taklit etmesi gerekmektedir. Bu taklitle birey kendisiyle özdeşleşmez, aksine performatif bir temsil sergiler. Bireylerin iç dünyalarını yansıtmayan bu performatif temsiller, kategorileştirme sonucu birbirlerinin kopyası olmuş zorunlu edimlerdir.³⁰³ Bu heteroseksüel sistemi zorunlu tutmak amacıyla, bunun kültürel bir olgu olduğuna inandırılmıştır.

²⁹⁸ Edmund Husserl, **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe**, çev. Tomris Mengüşoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 16-17’den aktaran: Ülker Öktem, “Fenomenoloji ve Edmund Husserl’de Apaçıklık (Evidenz) Problemi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 45, 1 (2005): 28-30.

²⁹⁹ John L. Austin, **Söylemek ve Yapmak - Harvard Üniversitesi 1955 William James Dersleri**, çev. R. Levent Aysever (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 44’ten aktaran: Erika Fischer-Lichte, **Performatif Estetik**, çev. Tufan Acil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Ekim 2016), 35-36.

³⁰⁰ Judith Butler, “Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”, **Theatre Journal**, c. 40, s. 4 (December 1988): 526.

³⁰¹ Erika Fischer-Lichte, **Performatif Estetik**, çev. Tufan Acil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Ekim 2016), 42.

³⁰² Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 77.

³⁰³ Judith Butler, **Taklit ve ‘Toplumsal Cinsiyet’e Karşı Durma**, çev. Osman Akinhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, Şubat 2007), 31-32.

Bireyin cinsel kimliğinin nasıl sadece kültürel bir olgu olduğu üzerinde düşünmemiz gerektiğini söyleyen Butler, performatif olarak nitelendirdiği cinsel kimliğin tanımında bireyin tam olarak ne olduğu ya da neye sahip olduğu ile ilişkilendirilmesinden kaçınılması gerektiğini vurgular.³⁰⁴ Eril ve dişil özellikler bir arada olabilir ve geçicilik söz konusu olabilir. Eril ve dişil olarak ikili heteroseksüel sisteme göre tanımlanmış olan cinsel kimlik, kurgulanmış ve üretilmiş bir mekanizmadır. Bu dışarıdan kurgulama yeniden yapılandırılabilir ve sosyal dönüşüm sağlanabilir. Beden üzerindeki çözüm arayışları ise birey için bir lüks değil, temel ihtiyaçtır.³⁰⁵ Birey için temel bir ihtiyaç olan beden üzerindeki çözüm arayışlarında toplumsal açıdan kabul görmek de büyük önem taşır. Tutarlı bir kimliğe sahip olmak toplumsal kabulün bir koşulu gibi görülür.

Nitekim iktidarın düzeninde amaçlanan, toplumsal cinsiyeti tutarlı kimliklerle oluşturmaktır. İktidarın oluşturduğu bu toplumsal cinsiyet sistemindeki cinsel kimlik, bireyin cinsiyetinden kaynaklanmamaktadır. Dolayısıyla bu siyasal kurgusal sistem içinde var olamayan içsel farklılıklar söz konusudur. Toplumun kültürel yapısını şekillendiren bu kurgudan farklı olan cinsel kimlikler günlük yaşam pratiklerinde anlaşılamayacak ve kusurlu ya da varlığı imkânsız gibi görünecektir. Sistem tarafından oluşturulan bu sınırların hatalı bir kurgu olduğunun gösterilmesi ve bu kurguyu yapıbozuma uğratacak olanaklar sağlanması gerekmektedir.³⁰⁶ Normatif değerlerce kurgulanan heteroseksüel özne statüsü, performatif bedeni ancak hukuki yönden baskılayabilir. Belirlenen özne, bedenin kalıplarının gerçekliğine uymadığı müddetçe direnişe yol açar.³⁰⁷ Nitekim insanın oluşturduğu hiçbir hukuki yargı, yukarıdan inen vahiy gibi değiştirilemez değildir.

Butler, dışarıdan belirlenen ve kontrol altında tutulan kimliğin, birey için ancak geçici veya etkisiz olabileceğini, gerçek bir oluşum sağlamayacağını belirtir. Butler, “Ben”in egemen ideolojiler tarafından oluşturulan dildeki özneliğinden ziyade, bireyin düşüncesinin ve eyleminin önemli olduğunu düşünür. Butler, performatif beden kuramı ile cinsel kimliğin bağımsız olarak yeniden oluşturulabileceği

³⁰⁴ Judith Butler, **Undoing Gender** (New York: Routledge, 2004), 30.

³⁰⁵ **age**, 41.

³⁰⁶ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 66-67.

³⁰⁷ Judith Butler, **İktidarın Psikik Yaşamı, Tabiyet Üzerine Teoriler**, çev. Fatma Tütüncü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 166-167.

görüşündedir. İktidara karşı muhalefet mümkündür, çünkü Butler’a göre, cinsiyet parodisi heteroseksüel tutarlılığın düzenleyici kurgusunu istikrarsızlaştırır. Butler’a göre, kurgulanmış kimlik orijinal değildir, birey ancak kendinden önce belirlenen dildeki kimliğin biçimine bürünmek durumunda kalır. Nasıl hareket etmemiz gerektiği, biz eyleme geçmeden önce normlar tarafından belirlenmiştir. Kendi eylemlerimizi gerçekleştirmek istesek de bu normlarla ilişkili olmak zorunda kalırız. Bağımsız kararlar verebilen egemen kişiler olmaktan çok uzaktayız, çünkü kendimiz ve dünya görüşümüzün türetildiği sürecin ürünleriyiz. “İstediğim şey yalnızca benden istenenlerle ilişkili olarak üretildiğinde, «kendi» arzum fikri yanlış bir şey olarak ortaya çıkıyor” diyen Butler, performatif beden kuramı ile insanlara istedikleri gibi yaşama alanı açılabileceğini ve bu yolla anlaşılacaklarını belirtir. Heteroseksüelliğe dayalı toplumsal cinsiyet kuramı, bireylerin zorunlu davranışlarını belirleyen normları oluştururken, bireyin cinsiyetinin doğal gerçekliğinin ortaya çıkması, cinsiyete dayalı gerçekliğin yeni çizgilerle tekrar düzenlenmesine izin verir. Cinsiyet beklenmedik şekillerde dile getirildiğinde, sosyal normları ihlâl etme ihtimali vardır. Böylece iktidarın ayakta kalabilmek için kendini yeniden üretme ve cinsel geçiş formlarını kabul etme ihtimali bulunmaktadır.³⁰⁸ Kimliklerin belirleyicisi ve bu kimlikler aracılığıyla kültürel yaşamın düzenleyicisi iktidar pratikleridir.

Kadın ve erkek üzerine kurulu toplumsal cinsiyet kuramını tartışan Judith Butler, bu kuramın zayıf bir inşayla dışarıdan oluşturulduğunu ve beden üzerine stilize edilen tekrar edimleriyle gerçekleştirilen bir yanılsama olduğunu savunur. Asla içselleştirilemeyecek bir norm olan toplumsal cinsiyet ile ilgili şunları söyler:

“Toplumsal cinsiyet iç süreksizliğe sahip edimlerce kuruluyorsa, bu demektir ki töz görünümü işte tam da budur, inşa edilmiş bir kimliktir, aktörler dahil toplumdaki sıradan seyircilerin inandıkları ve inanç halinde icra ettikleri performatif bir başarıdır.... Toplumsal cinsiyetler ne hakiki ne sahte, ne gerçek ne görüntüsel, ne orijinal ne türev olabilirler. Fakat bu niteliklerin inanılır taşıyıcıları olarak toplumsal cinsiyetler aynı zamanda kökten ve bütünüyle inanılmaz kılınabilirler”.³⁰⁹

Sisteme dâhil edilmek ya da toplumsal yaşamdan dışlanmak üzere üretilen tüm cinsel kimlik terimleri, iktidarın kurgusunun sabit kalamayacağını göstermektedirler.

³⁰⁸ Judith Butler, “Performativity, Precarity and Sexual Politics”, **AIBR Revista De Antropologia Iberoamericana**, 4(3), (2009): 321-336’dan aktaran: Annamma Joy, Russell Belk, Bhardwaj Rishi, “Judith Butler on performativity and precarity: exploratory thoughts on gender and violence in India”, **Journal of Marketing Management**, 31, s.15. (2015): 1742.

³⁰⁹ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 230-231.

İster “toplumsal cinsiyet belası” ister “toplumsal cinsiyet kaynaşması” (gender blending) ister “toplumsal cinsiyet ötesi” (transgender) ya da “toplumsal cinsiyetler arası” (cross-gender) söz konusu olsun, herhangi birine atıf yapmak, toplumsal cinsiyetin bu doğallaştırılmış ikili yapısının ötesine geçilebileceğini kabul etmek anlamına gelir.³¹⁰

Sosyal toplumun bir düzene tabi olması gerektiği aksi takdirde karmaşa yaşanacağı bilinir. Ancak toplumsal düzeni koruyacak olan düzenin, içinde yaşayan tüm insanları kapsayıcı olması gerekir.

“Sosyal açıdan bedenim hem benimdir hem de değildir” diyen Judith Butler, bedenin haklarının bütün olarak bireyselleştirilmesinin ve cinsel kimliğin seçiminin sosyal politikalardan bağımsız olarak bireyin seçimine bırakılmasının zor bir mücadele olacağını ancak imkânsız olmadığını belirtir.³¹¹ Cinsel geçiş formlarının ve bireyin başka bir cinsel kimliğe geçme seçeneğinin olması gerektiğini söyleyen Butler, bu cinsel geçişin ya da cinsel kimliği belirlemenin bir hastalık ya da kusur gibi değil, bedenin anatomisi üzerinde çalışmak şeklinde düşünülmesinin daha yararlı olacağını belirtir.³¹²

Cinsel kimliğin bireyin kendisinin dışında belirleyici bir karar olmasına karşı çıkan Butler, zorunlu bulduğu ikili heteroseksüel ilişkilerin yanında başka cinsel geçiş formlarının da varlığının kabul edilmesinden yanadır. Zorunlu heteroseksüel sistemin dışında bırakılan bireyler, teatral biçimde kendilerini giysileriyle ve davranışlarıyla maskeleyerek gerçekte var olmayan bir bedene ve ruha sahipmiş gibi performans göstereceklerdir. Homoseksüelliği yok saymanın mümkün olamayacağını, eğer öyle olsaydı heteroseksüelliğin de söz konusu edilmemesi gerekçesiyle ileri süren Butler, çerçevelemenin, kategorileştirmenin karşısında yer aldığını vurgular.³¹³

Doğal olmayan kurgulanmış cinsel kimliği reddetmek mümkün olmalıdır. Butler’a göre cinsellik, iktidarın kültürel yapı içinde kurguladığı bir şeyse, iktidarın ötesindeki cinsellik, kültürel olarak mümkün değildir ve politik açıdan gerçekleştirilemeyecek bir hayaldir. Butler’a göre, eğer kurgulanmış bu cinselliği reddetmek imkânsızsa, bu

³¹⁰ Judith Butler, *Undoing Gender* (New York: Routledge, 2004), 42-43.

³¹¹ *age*, 20-21.

³¹² *age*, 75-76.

³¹³ Judith Butler, *Taklit ve ‘Toplumsal Cinsiyet’e Karşı Durma*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora Kitaplığı, Şubat 2007), 25-26.

kurgunun kabullenilmesinin nasıl mümkün olacağı sorusunun cevabını bulmak gerekmektedir.³¹⁴ Zorunlu heteroseksüel sistemi savunanlar, bu sorunun cevabını veremiyorlarsa, kurgunun geçersizliğini kabullenmiş sayılmalıdırlar.

Değişken ve karmaşık yapıdaki bedeni ve ruhu ikili kurgu içinde dışarıdan kısıtlamaya ve sabitlemeye çalışmak, Butler'ın da deyimiyle, zayıf bir inşadır ve asla içselleştirilemez.³¹⁵ Butler'ın bu görüşlerinden anlaşılacağı üzere, bireyin kendisinden önce belirlenen ve orijinal olmayan kimliğe uyum sağlaması mümkün değildir.

Butler, bedenin sınırlarını belirleyen dilden bağımsız olarak bilinemeyeceğini ve tanımlanamayacağını kabul eder. Bununla birlikte, bedenin dilde belirlenen kimliğinden başka bir şey olduğunu iddia etmenin mümkün olup olmadığını sorgular. Belki bedeni tanımlayan kimliğin sadece dilde belirlenebileceğini düşünen olabilir. Fakat asla tam olarak tanımlanamayacağı ve bedene kendinden önce belirlenen bir kimlik verildiğinde, bunun aynı zamanda onu gerçek kimliğinden alıkoymak anlamına geldiği anlaşılmalıdır. Bedenin tanımlanması dile bağlı olmasına rağmen, beden aynı zamanda onu esir eden dilsel çabaları aşar. Eğer bedenin varlığı dilin dışında kalıyorsa, bu durumda ona ontolojide ayrı bir tanım açılmalıdır. Butler bu noktada tereddütlüdür. Çünkü Butler'a göre beden dilin tahakkümünden kaçınır. Bedenin hikâyesinin dilde anlatımının dilin saf tanımlarının ötesine geçebileceğini düşünür. Dilin mi bedenin üzerinde hüküm süreceğini yoksa bedenin değişken yapısının dilde tanımlanmasının mümkün olup olmayacağını düşünmek gerekir. Bedeni konuşurmanın, yazmanın mümkün olup olamayacağını sorar. Dilin bedeni anlatmaya yeterli olup olmayacağını düşünmemiz gerektiğini vurgular.³¹⁶

Dil eğer insan yaşamına uygun biçimde yapılaşmamışsa, sistemin neden ve nasıl bu şekilde inşa edildiğinin disiplinler arası çalışmalarla incelenmesi yararlı olacaktır. Çağdaş sanat, farklı disiplinleri bir arada barındırması, sanat çalışmalarının kavramsal yönünü derinlemesine ele alması bakımından toplumsal cinsiyet sistemini sorgulayacak yararlı olanaklar sunar.

³¹⁴ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 85-86.

³¹⁵ **age**, 231.

³¹⁶ Judith Butler, **Senses of the Subject** (New York: Fordham University Press, 2015), 20-21.

Çoğulculuğu ve cinsel kimlik geçişlerini savunan, böylelikle mevcut ikili cinsel kimlik kodlarını yapı sökümüne uğratmayı amaçlayan postfeminist kuramları görsel dilde ele almak için modern sanatın anlatım biçimleri artık yetersiz kalmaktadır. Çağdaş sanatın dijital fotoğraf ve video gibi yeni teknik olanaklarıyla kayıt altına alınabilen canlı bedenler, yerleşik ikili cinsel kimlik algısını değiştirebilecek farklı stratejilerle performans sunmaktadırlar. Böylece 1960’lardan bu yana ortaya çıkan çağdaş performans sanatı, feminist söylemler ve queer teorisi gibi kimlik eksenli tartışmaların etkisiyle beden modern dönemin seyirlik idealizasyonundan arındırılarak kusurlu, acıyan, dönüşen biçimlerde sergilendiği bir alan olarak, bedenin kendi gerçekliğini anlayabilmek adına başvurulabilecek en iyi stratejilerden birisidir.³¹⁷

Şekil 48: Anastasia Klose, *Nanna için film (halen) / Film for my nanna (still)*, 2006

http://21cblog.com/wp-content/uploads/2010/12/KLOSEanastasia_FilmForMyNanna_001-588x440.jpg [12.10.2017].

Rıfat Şahiner’e göre, çağdaş performans sanatı, toplumun siyasi heteroseksüel kurgusunu reddetmemizi, öznellik meselesini sorgulamamızı, modern dönemin içi boşalmış soyut temsilleri yerine somut, gerçekçi, şeffaf, çok katmanlı, sosyal ve

³¹⁷ Rıfat Şahiner, *Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar* (Ankara: Ütopya, 2015), 173-174.

inşacı bedene odaklanmamızı ve cinsel kimlik olgusuyla yeniden yüzleşmemizi sağlayan stratejiler geliştirmiştir. Bu stratejilerle çağdaş performans sanatçıları, queer gibi pek çok kimlik eksenli tartışmaya yeni boyutlar kazandırmışlardır.³¹⁸

Anastasia Klose'un 2006 tarihli Nanna için Film sahneleri (Şekil 48) ile kadının geleneksel toplumsal yapı içinde bir erkeğin eşi olarak varlığını kültürel ve dilsel yolla eleştirir. Sanatçı bu çalışmasında, evli bir kadının yalnızlığını toplumsal alanda duyurarak heteroseksüel sistemin yanlıgılarını gözler önüne serer. Toplumsal cinsiyeti sorgulayan performansların halk arasında yapılması genellikle sorun yaratırken, sanatçının kurgusu engellenecek ya da itiraz edilecek bir özellik içermemesi bakımından da önem taşıyor. Anastasia Klose:

“Kendimi feminist bir sanatçı olarak takdim etmeliyim. Çünkü sanat camiasında erkek sanatçılar daha fazla rağbet görüyorlar ve biz kadın sanatçılar olarak, dikkate değer görülmek için daha titiz çalışmak zorundayız ve ayakta kalabilmek için kendimiz olmak durumundayız. ...Çalışmalarım genellikle kendi özneliğimle ilgilidir, fakat kesinlikle günlük tutar gibi doğaçlama gelişmez. İşlerimi gerçekleştirmeden önce planlarımı her yönden dikkatlice düşünüp, hesap ederim. Öncelikle seyircinin bakış açısı benim için çok önemlidir. Kadın ya da erkek izleyicinin, filmlerimdeki hisleri anlayabilmelerini ve kendileri yaşamış gibi empati kurmalarını istiyorum. Nanna için filmde damatsız dolaşan bir gelini canlandırıyorum ve herkesin yalnızlığını anlamasını istiyorum.”³¹⁹

Anastasia Klose'un bu performansı, heteroseksüel sistemin yanlış bir kurgu olduğunu göstermekle birlikte, bu kurgu içinde zorunlu bırakılan edimlerin gerçekleştirilemediğini belgeler. Böylelikle gelinlik aracılığıyla kurgulanan performatif eylemin maskesi düşer.

Sanatçının canlandırdığı gelinin hukuki açıdan evlenmiş olmasının, bir baskı sonucu gerçekleştiği ve direnişe yol açtığı anlaşılmaktadır. Elinde pankartla dolaşan gelin, sadece Nanna'ya değil tüm topluma hitap etmekte ve kendisini dile getirmeye çalışmaktadır.

Butler'a göre cinsel kimlik ancak hukuki yönden baskılanabilir.³²⁰ Bu düzenleyici kurgu içinde yasallaşan evlilik, bazen yaşamsal olmayabilir ve bireyler üzerinde baskı oluşturabilir. Sorunun temelinde, bireyin kendisinden önce kurgulanan heteroseksüel sistem bulunmaktadır. Sanatçı bu performansıya, zorunlu

³¹⁸ age, 182-183.

³¹⁹ Rachael Edgar, “Feminism: Anastasia Klose”, <https://anastasiaklose.wordpress.com/category/feminism/> [06.02.2017].

³²⁰ Judith Butler, **İktidarın Psikik Yaşamı, Tabiyet Üzerine Teoriler**, çev. Fatma Tütüncü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 166-167.

heteroseksüel sistemin ona giydirdiği performativitenin zayıf bir inşa olduğunu belgeler.

Şekil 49: Diana Blok, *Toplumsal Cinsiyet Monologları/Gender Monologues*, 2016

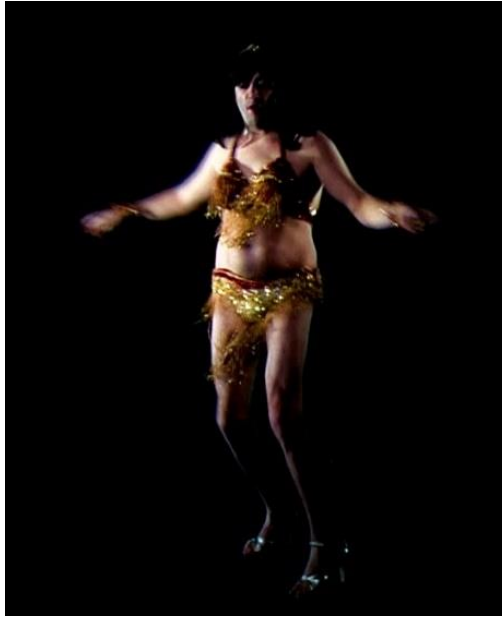
<http://www.gendermonologues.com/> [23.05.2018].

Diana Blok, Toplumsal Cinsiyet Monologları'ndan önce 1996'da Yazar Don Bloch ile Karşı Cinsin Rolünü Üstlenme Maceraları serisine başlamıştır. O dönemde sınırların ötesinde bir çalışma için mücadele edeceklerinin farkında olduğunu belirten Blok, karşı cinsin rolüne girecek olan oyuncuların fotoğraflamanın geleneksel toplumsal cinsiyet kodlarını aştığının bilincinde olduğunu anlatır. Diana Blok, 2016 yılında gerçekleştirdiği Toplumsal Cinsiyet Monologlarında (Şekil 49) yeniden aynı temaya geri döner, fakat bu defa video kayıtları alır. Brezilyalı ve Hollandalı oyuncularla çalışan Blok, altı dakikalık monologların performanslarının orijinal görüntülerini filme alır. Oyunculara karşı cinsin hangi yönünü oynamak istediklerini soran ve bir ön hazırlıkla çalışmaya başlayan Blok, kayıt sürecindeki akışın farklı ilerlediğini anlatır. Oyuncuların ayna karşısında kostüm ve makyajla karşı cins geçişi derinden deneyimlemek için ayrı bir özen ve sabır gösterdiklerini belirtir. Diana Blok bu çalışmada izleyiciyi heteronormatif bakış açısının sınırlarından kurtarıp, cinsel kimlik çeşitliliği ve akışını keşfetmeye yönelik bir çalışma yapmayı amaçlamıştır. Cinderella, Hamlet ve Martin Luther King gibi Batı kültüründen

önemli ikonların diyaloglarını gerçekleştiren videolarda konuşma akışı sırayla gerçekleşmiş, birisi konuşurken diğerleri susmuştur.³²¹ Şekil 49'daki video karesinde Cinderella (Kül Kedisi) canlandırması yapan oyuncu şu sözleri söyler:

“Bana neden acıyan gözlerle bakıyorsun? Senin terliklerin çok mu sıkıyor? Evet, çok sıkıyor. Bak, benim ayaklarım şişmiş. İnsanların bu terliklerden dolayı benim toplumda yükselmek istediğimi söylediklerine kulak misafiri oldum. Bu kristal terliklerle. Bunlar dans terlikleri değil, dükkânda sergilenmeli. Ben yumurta kabukları üzerinde yürürken, herkes partideydi. Saat on ikide aracım bir kabağa dönüşmek üzereydi. Yeter! Bundan böyle kendi zamanımda olacağım. Şimdi bakalım, kendi zamanımda olmam bana neye mal olacak?”

Bu çalışma, farklı cinsiyetlere geçişin mümkün olabileceğini ve bunun akışkan bir şekilde gerçekleşebileceğini gösterir. Monolog içinde geçen sözler ise, masala karşı bir isyan gibi okunabilir ve gerçek yaşamın da masalsı bir kurgu olduğunu düşündürür.

Şekil 50: Kutluğ Ataman, *Türk Lokumu*, 2007

Emre Baykal, **Kutluğ Ataman Sen Zaten Kendini Anlat!** çev. Nazım Dikbaş, Emre Baykal (İstanbul: Yapı Kredi, 2008).

Kutluğ Ataman'ın oryantal dansöz olarak sergilediği “Türk Lokumu” adlı performans (Şekil 50), Moskova Bienali'nde ve İstanbul Modern Sanat Müzesi'nde izleyiciyle buluşmuştur. Sanatçı bu performansıyla, hem Batının Doğuya bakışındaki oryantalizm imgesini yapıbozuma uğratmakta hem de cinsel kimliğin yeniden düşünülmesini talep etmektedir. Kutluğ Ataman'a göre kimlik, hiç tanımadığımız

³²¹ Diana Blok, “Gender Monologues- Challenging gender boundaries on six screens”, <http://www.gendermonologues.com/> [23.05.2018].

insanlar tarafından dikilen bir ceket gibidir ve bu ceket, bireyin inisiyatifi dışında bir algı meselesi yaratmaktadır.³²² Sanatçı, kimliğin farkında olunabileceğine ve değiştirilebileceğine işaret etmek istemektedir.³²³

Oryantal dans genellikle kadınla özdeşleştirilirken, Ataman'ın performansında erkek bedeninde rutin bir görevmiş gibi sergilenmiştir. Sanatçının kostümü kadına ait göstergeler içerirken, erkek beden üzerinde bu dişil göstergeleri tuhaf biçimde sunması, izleyiciyi bu tuhaflığın yaratıcısı ve gey bedenlerin baskılayıcısı olarak sorguladığını düşündürmektedir. İzlenen görüntüler, kendi içindeki çelişkileriyle müdahaleye ihtiyaç duyar gibi görünmekte, ancak müdahalenin dişil mi yoksa eril mi olacağı konusunda izleyiciyi çıkmaza sürüklemektedir. İzleyicinin gelenekleşmiş kimlik kalıpları üzerinde düşünmesini sağlayan bu performans, eril ve dişil imgeler arasındaki geçişlerin mümkün olabileceğini gösterir.

Şekil 51: Michael Costello, *Erkek Piliç / Boychick*, 2018

<http://www.michaelcostelloartist.com/index.php/gallery/index/40/37/10> [29.03.2018].

Michael Costello'nun "Erkek Piliç / Boychick" ismini verdiği yağlı boya resmi (Şekil 51), sakalı, bıyığı ve göğsündeki kıllara rağmen makyajı, aksesuarları ve mimikleriyle dişil bir güzellik sergileyen erkek bedeni betimler. Boşluğa derin ve

³²² Emre Baykal, **Kutluğ Ataman Sen Zaten Kendini Anlat!** çev. Nazım Dikbaş, Emre Baykal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2008), 11-12.

³²³ **age**, 37-38.

biraz hüzünlü bakan gözleri ile sosyal onaylanma bekleyişi içinde olduğunu düşündürür. Bu sosyal onaylanma isteği, iktidarın kurgusuna uygun olmamasına rağmen direnen öznel arzudur. İktidarın kurguladığı ikili sisteme boyun eğmeyen ve ‘ben böyleyim’ söylemini görsel bir şekilde anlatan Costello’nun resmi, ötekileştirilenlerin sessiz direnişini simgeler.

Şekil 52: Ed Paschke, *Harbi / Ramrod*, 1969

<http://www.edpaschke.com/gallery/1960/photos/photo8.html> [28.06.2018].

Ed Paschke, cinsel kimliğin belirsizleşerek tuhaflaştığı bireyleri resmederek, sıra dışı alt kültürün en sapkın imgelerini yüksek kültür diline dâhil eder. 1969 tarihli Ramrod isimli çalışmasında (Şekil 52), trans beden üzerinde yüzde ve gövdede bulunan dövmelelerdeki gücü simgeleyen sembollerin yanı sıra çizgi film kahramanı Micky Mouse (güçlü fare) imajını da kullanır.³²⁴

Michael Costello’nun ve Ed Paschke’nin eserleri, Butler’ın sosyal açıdan “bedenim hem benimdir hem de değildir” sözlerini anımsatır ve sistemin dışında kalanlara dair gösterge olarak toplumsal cinsiyet yapısının zayıf bir inşa olduğunu kanıtlar. Böylece cinsel kimliğin müphemiyeti ortaya çıkar.

³²⁴ Jonathan Fineberg, *Art Since 1940 Strategies of Being*, 2.Bs. (New Jersey: Prentice Hall, 2000), 276.

4.2. Bir Gösteren Olarak Cinsiyet ve Cinsel Müphemiyet

Lacan'ın cinsel kimliğin bilinçdışında bir seçme süreci olduğunu belirttiği sözleri ile Deleuze'un bedeninin sabit olmayan değişken yapısını ortaya koyduğu ifadeleri başta olmak üzere, toplumsal cinsiyet kurgusunun müphem olduğunu gösteren pek çok teori bulunmaktadır.

Lacan'a göre cinsel kimliğin kazanılması bilinçdışında bir seçme sürecidir ve bu kazanım, dilde "konuşan özne" olarak varlık gösterir. Dilin getirdiği kurallar, konuşan varlıkların bedensel motivasyonlarına ve cinsel dürtülerine sınırlama getirir. Dolayısıyla dilde var olan simgesel kimlik ile bedenin ait olmak isteyebileceği kimlik arasında bir bölünme oluşur. Bedenin talep ettiği kimlik, dilin kuralları çerçevesinde "yasak özne"dir. Dilin getirdiği bu kısıtlamalar fallik işlevle bağlantılı olup, her iki cins için de geçerlidir. Lacan'a göre toplumsal cinsiyet simgeseldir. Bu simgesel düzen içinde ya da diğer bir deyişle bilinç boşluklarında, öznenin oluşum sürecinde 'ben' ile 'kendim' arasında bölünme ve yabancılaşma oluşur. Lacan, cinsel kimliğin bütünsel olarak kavranmaya çalışılması yerine, mevcut bütünsel kimlik kavramlarını eleştirmeyi önerir.³²⁵ Yapılan eleştirilerden birisi, bireyin kendisinden önce belirlenen sabit kimliğe zorunlu bırakılmasıdır.

Cinsellik her bireyin kendine özgü olduğundan, toplum tarafından kimin cinselliğinin sıra dışı ve beklenmedik olarak değerlendirildiğini anlamak güçtür. Toplumsal yapı alternatif cinsel kimlik önerilerine göre yeniden düzenlenebilmeli ve cinsel kimlik tercihi bireyin inisiyatifinde olabilmelidir.³²⁶ Cinsel kimlik seçimi bireye ait olduğunda bedene müdahale etmek söz konusu olabilir.

İnsanın kendi bedenine müdahale etmesi fikrine açık olunmasını savunan Elizabeth Grosz, "Deneysel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek" başlıklı makalesinde, fallusun cinsellik için gerekli olup olmadığını sorgularken aynı zamanda yeni kategoriler yaratmak yerine farklı cinsel ilişki deneyimlerine açık olmayı önerir. Grosz'a göre, cinselliğin fallik bir temelde tanımlanması durumunda da, fallus üzerine yeni fanteziler kurulabilir:

"Cinsellik fallik bir temelde tanımlandığında, onunla özdeşleşen kendilikler, organlar, hazlar ve fanteziler kesin bir şekilde bürünür, içinde bulundukları ortamlardan ya da bağlamlardan ayır

³²⁵ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev: Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 20-22.

³²⁶ Mimi Marinucci, **Feminism is Queer The Intimate Connection Between Queer and Feminist Theory** (London: Zed Books, 2010), 36.

edilebilir, ayrılabilir, isimlendirilebilir ve birbirinden yalıtılmış bir halde üzerine düşünülebilir, hakkında fantezi kurulabilir ve tecrübe edilebilir hale gelir.”³²⁷

Bedenin değiştirilebileceğine dair bir başka savunu Pierre Ancet’ten gelir. P.Schilder’ın bedenin hissettiklerinin sürekli değişmesinin bedeni nasıl dönüştüreceğini araştırmasından etkilenen Ancet,³²⁸ bedeni insan ruhunun yaşam bulduğu biyolojik ve ölümlü bir yapı olarak değerlendirir. Ölümlü olabileceği dolayısıyla beden, ruhun arzularına göre değiştirilebilir ve böylece ruha daha tatmin edici bir yaşam sağlanabilir.³²⁹

Benzer şekilde, Deleuze da imgeler ve duygular bağlamındaki geçişkenlik kuramıyla, toplumsal cinsiyet meselesinin yeniden düşünülmesine katkı sağlamaktadır. Deleuze’un geçişkenlik kuramına göre beden, toplumla kurduğu karşılıklı ilişkiler neticesinde, sabitliğini yitirmekte ve sürekli değişen bir varlık olmaktadır.³³⁰ İlave olarak, Deleuze felsefesini benimseyen Braidotti’ye göre bedene birtakım kalıplaşmış yargılar yükleyerek beklentiye girilmemeli, bireyin ne olmak istediğine önem verilmelidir. Laurie Anderson da bedenin biyolojik yapısından ziyade ruh hallerinin esas alınması gerektiğini belirtmiştir.³³¹ Ruh halleri ise çeşitlilik içerir.

Örneğin toplumun önyargılarıyla beslenen kontrol ve düzenlemeler karşısında insan kendisini eşcinsel hissetse de, sosyal yaşantısında kadın ve erkek ayrımına net olarak uyan bir performans sergileyebilmektedir.³³² Ya da birey, iki farklı görünüm arasında bocalamakta ve herhangi birine tam olarak uyum sağlayamamaktadır. Eşcinsel bireyler, ruhsal arzularıyla bedenleri arasında çelişki yaşayabilmektedir.

Simone de Beauvoir’a göre eşcinselliğin gerekçeleri araştırıldığında hiçbir nedenin tek başına etkili olmadığı görülmüştür. Cinsel kimlik tercihi asla bir yazgı olmayıp,

³²⁷ Elizabeth Grosz, “Deneysel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek”, çev. Erkal Ünal, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011): 30-31.

³²⁸ Paul Schilder, **L’image du Corps**, çev. F. Gantheret, P. Truffert (Paris: Gallimard, 1968)’den aktaran: Pierre Ancet, **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**, çev. Ersel Topraktepe (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kasım, 2010), 111.

³²⁹ Pierre Ancet, **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**, çev. Ersel Topraktepe (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kasım, 2010), 113.

³³⁰ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia**, çev. M. Seem vd., (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990)’dan aktaran: İ. Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 117.

³³¹ Rosi Braidotti, **Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming**, (Londra: Polity, 2002), 2’den aktaran: Tina Chanter, “Psikanalitik ve Post-Yapısalcı Feminizm ve Deleuze”, çev. Zeynep Direk, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, s. 58 (Bahar 2009): 117.

³³² Morgan Holmes, “İnterseks: Tehlikeli Bir Farklılık”, çev. Belgin Günay, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66. (Bahar 2011): 101.

karmaşık etkenlerle bireyin varoluşu karşısında kendisi tarafından özgürce verilmiş bir karardır.³³³

Kültürü iki cinsiyetli olarak biçimlendirmeye çalışmayı bir tür dikiş tutturma çabasına benzeten Morgan Holmes, bedende biyolojik olarak var olabilecek çift cinsiyetliliğin varlığına dikkat çekerek, bu özelliklere sahip bedenlerin iki biçimli cinsiyete göre tasarlanan giysilerle görünmez kılındığının ve bunun sosyal yaşamda yarattığı yanılsamaların altını çizer.³³⁴ İkili formda kurgulanan cinsiyete göre tasarlanan giysilerle görünmez kılınan cinsel kimliğe dair çelişkiler sanat eserlerinde çeşitli imgelerle ironikleştirilmektedir.

Şekil 53: Alessandra Sanguinetti, *Guille ve Belinda'nın Maceraları*, 2009

<http://alessandrasanguinetti.com/index.php/107how107107t/the-adventures-of-guille-and-belinda/> [12.10.2017].

Alessandra Sanguinetti, iki kız kardeş olan Belinda ve Gullermina ile küçük bir çiftlikte uzun süre birlikte vakit geçirmiş ve onları kendi doğal hallerinde gözlemleme fırsatı bulmuştur.³³⁵ Böylece doğayı ve hayvanları fotoğraflamaktan

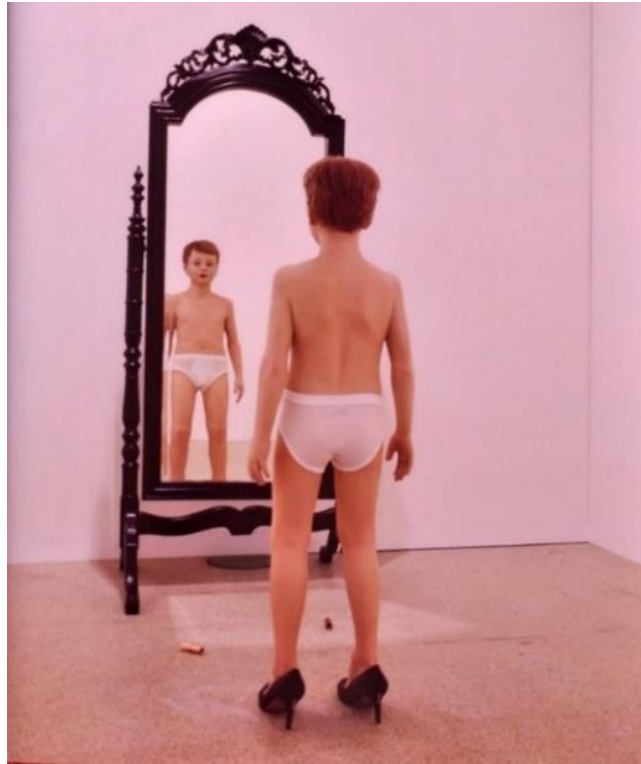
³³³ Simone De Beauvoir, **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, çev. Bertan Onaran, 7.Bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993), 411.

³³⁴ Morgan Holmes, “İnterseks: Tehlikeli Bir Farklılık”, çev. Belgin Günay, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66. (Bahar 2011): 104-105.

³³⁵ Alessandra Sanguinetti, “The Adventures of Guille and Belinda and the Enigmatic Meaning of their Dreams”. <http://alessandrasanguinetti.com/index.php/adventures/info/> [06.02.2017].

vazgeçip, kadrajına onları almıştır. Dolayısıyla bu kareler sanatçının kurgusu olmayıp, iki kız kardeşin heteroseksüel çift taklidini içeren oyununu gösterir. Bunun sadece bir oyun olduğunu, başka bir oyunda rollerin değişebileceğini varsayabiliriz. Bu da bizi cinsel rollerdeki değişkenliklere götürür.

11 ile 15 yaş evresinde ergenler, cinsel hormonlarının yoğunluğuyla fiziksel, sosyal ve duygusal anlamda çok yönlü bir değişim yaşarlar. Kendi bedenleriyle tanışmaları ve kendilerine dayatılan cinsel kimlikten hoşnut olmamaları, akranlarıyla ilişkilerini olumsuz yönde etkiler. Okul ortamında reddedilme hissine kapılarak depresyona girebilir, taşkın davranışlar sergileyebilir, hatta intihar etmek isteyebilirler. Bu yaştaki bir gencin kendi derdini tanımlayarak ifade etmesi çok zordur. Bu gibi durumlarda sorumluluk ailelere, öğretmenlere ve okul yönetimine düşer, ancak onlar da konuyla ilgili yeterli bilgi sahibi olmayıp, nereye başvuracaklarını bilememektedirler.³³⁶

Şekil 54: Michael Elmgreen ve Ingar Dragset, *Deney / The Experiment*, 2011

Homosexualität_en Exhibition Catalogue, Schwules Museum, (Dresden: Sandstein Verlag, 2015), 139

³³⁶ R. Wallece, H. Russell, “Attachment and Shame in Gender-Nonconforming Children and Their Families: Toward a Theoretical Framework for Evaluating Clinical Interventions”, *IJT*, 14 (2013): 113-126’ten aktaran: Şahika Yüksel, Seven Kaptan, “Çocuk ve Ergenlerde Trans Geçiş Süreci ve Aile”, *Kaos GL - LGBT Kültür / Yaşam Dergisi*, s. 143 (2015): 47.

Elmgreen ve Dragset'in hiper-gerçekçi heykeli (Şekil 54), annesinin rujunu ve yüksek topuklu ayakkabılarını denemeye çalışan genç bir oğlanı tasvir ediyor. Freud, erkeklerdeki eşcinselliğin oluşumunu araştırdığı vakaların çoğunda şu sonucu tespit etmiştir: Çocuğun oedipus sürecinin normalden daha uzun bir süreç izlemesiyle ve anneye yoğun bir bağ içinde olmayı bıraktığı buluş döneminden sonra annenin bir başka nesne seçimiyle değiştirilebileceğini anlamasıyla ortaya çıkar. Çocuk farklı bir nesne seçmek yerine, kendisini annesiyle özdeşleştirmeyi seçer. Annesinin yerine geçmeyi isteyecek ve annesinin obje seçimlerine yönelerek, onun kendisini sevmeye devam etmesini sağlayacak davranışlar sergileyecektir.³³⁷

Freud'a göre oğlan çocuğu, Oedipus gelişim evresinde Narsizm bağlamıyla kurduğu ilgiyle hadım edilme korkusunu aşar. Ancak oğlan çocuğu bu evreyi çift yönlü olarak yaşayarak biseksüel özellikler sergileyebilir. Biseksüel yapıdaki oğlan çocuğu, babasının yerine geçmek istediği kadar, babasının sevgi nesnesi olan annesinin de yerine geçmek isteyebilir.³³⁸

Ergenler cinselliği algılamaya ve hissetmeye başladıklarında bunu davranışlarıyla gösterirler. Bu dönemde ergen gence belirli bir cinsel kimlik dayatmak yerine, onun kendisini hissettiği şekilde ortaya koymasına izin verilmelidir. Ergen gence karşı sabırlı ve destekleyici olmak gereken bu dönemde, asla etiketleyici bir tutum sergilenmemelidir. Ergen gencin cinsiyeti, bizim aklımızdaki değil, yaradılışında olan ve kendisinin bulması gerektir. Cinsellik bize öğretilen heteroseksüel pencerenin ötesinde daha geniş bir spektrumu içerir ve her insanda farklı bir boyut gösterebilir.³³⁹

Annesine ya da başka bir kadına ait ruj ve topuklu ayakkabı objelerini seçtiğini gördüğümüz oğlan çocuğu (Şekil 54), aynı zamanda aynada kendi imgesiyle yüzleşmektedir. Bu da bizi Lacan'ın ayna evresi kuramına götürür.

Lacan'ın kimlik oluşum sürecini açıklarken ortaya koyduğu üç aşamadan birisi olan ayna evresi, cinsel kimlik kazanma sürecini içerir. Ayna karşısında kendisiyle imajı arasındaki farkı anlayan çocuk, hayali aşamayı geride bırakacak ve sembolik düzene adım atacaktır. Erkek çocuk babasının keşfiyle annesinden uzaklaşır ve dilde var

³³⁷ Sigmund Freud, **Kitle Psikolojisi**, çev. Kâmuran Şipal, 4.Bs. (İstanbul: Cem, 2011b), 58-59.

³³⁸ Sigmund Freud, **Sevgi ve Cinsellik Üzerine**, çev. Akın Kanat, 19.Bs. (İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi, Haziran 2014), 179.

³³⁹ Orhan Derman, "Ergenlik Dönemi", **Kaos GL-LGBT Kültür/Yaşam Dergisi**, s.143 (2015): 44-46.

olur. Fakat kız çocuk sembolik düzenin içinde yer bulamaz. Lacan’a göre, özne sözünün yaratıcısı ve yazarı, evrensel bir gösteren olan Fallus olup, sürekli ulaşılmak istenen bir hedeftir.³⁴⁰ Ayna evresinin iki temel özelliğinden birisi çocuğun annesiyle bütünleşmeyi arzu etmesi, ikincisi ise bedensel imgesinin diğer insanlarla bir bütün olarak özdeşleşme aracılığıyla edinilmesidir. Bu evrede çocuk kendisini kültürel alana taşıyacak “insanlaştırıcı kastrasyon”³⁴¹ anlamındaki Babanın Adı ile ilk kez simgesel yasa ile tanışır.³⁴²

Lacan’ın bu açıklamalarından hareket edildiğinde, “Deney” işindeki oğlan çocuğun, sembolik düzene uyum sağlamak yerine, kendi içsel deneyini yaşadığı düşünülmektedir. Freud ve Lacan’ın tespitleri, gelişim çağındaki oğlan çocuğun anneye olan bağıyla ilgilidir. Oysa Butler, Freud ve Lacan’ın anneden kopma ile ilgili yorumlarına getirdiği eleştirisini babaerki yasa ile bağdaştırır.

Butler, Lacan’ın feminizme yararlı olabilecek babaerki soykütük açıklamasını yeterli bulmaz. Butler, Lacan’ın “simgesel” terimini, babaerki yasa ile kurgulaması ve çocuğun simgesel dile geçişinin koşulunun anneden kopma ile gerçekleştiğini belirtmesi yönlerinden eleştirir. Bu şekilde edinilen özne, Butler’a göre baskılayıcı bir yasanın sonucudur. Bu baskıcı yasa, çoklu anlamları yadsıyarak ve tek anlamlılığa dayanılarak yapılanmıştır.³⁴³ Butler ayrıca, Lacan’ın dilin dışındakini yok saymasını ve “bölünme” kuramıyla anlaşılır kıldığı içsel biseksüelliği kuramlaştırmaya karşı direnç göstermesini de eleştirir.³⁴⁴

Kendileri de eşcinsel çift olan Elmgreen ve Dragset’in³⁴⁵ işinde, eşcinselliğin seçiminin çocukluk dönemine uzandığına dair bir yaklaşım söz konusu. Bu yaklaşım; bir erkek çocuğun böyle bir seçim sürecinden geçebileceğine ve bu süreç içinde çocuğun cinsel tercihlerinde değişiklikler olabileceğini düşünmemizi talep ediyor

³⁴⁰ Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. A. Sheridan, (Routledge, 1997)’den aktaran: İ. Emre Işık, **Beden ve Toplum Kuramı** (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998), 73-75.

³⁴¹ Cinsel kimliğin oluşum evresinde kız ya da erkek çocuğun babanın karşısındaki utancı (bkz. Ek 1, simgesel kastrasyon).

³⁴² M. Gear, Et. Liendo, “Psychanalyse, Semiologie et Communication Familiale”, *L’Évolution Psychiatrique*, c. XLI, s.II’den aktaran: Saffet Murat Tura, **Freud’dan Lacan’a Psikanaliz**, 7.Bs. (İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017), 185-186.

³⁴³ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 151.

³⁴⁴ **age**, 118.

³⁴⁵ Elmgreen, Dragset, “Venice Biennale: Elmgreen & Dragset”, <https://www.tate.org.uk/context-comment/video/venice-biennale-elmgreen-dragset> [19.09.2018].

adeta. Heykelin hipergerçekçi oluşu, betimlenen durumun gerçek hayatta da var olabileceği izlenimini güçlendiriyor.

Sanguinetti, Elmgreen ve Dragset'in çalışmaları, Freud'un cinselliğin oluşumunu erken çocukluk dönemlerine bağlamasına gönderme yaptığı gibi, aynı zamanda Lacan'ın cinsel kimliğin kazanılmasının bilinçdışında bir seçme süreci olduğu yorumuyla da bağlantı kurar. Ancak Lacan cinsel kimliğin bilinçdışında eril ya da dişil kimliğin seçilmesi sürecinden söz ederek yine ikili heteroseksüel sisteme uyum sağlar.³⁴⁶

Henüz toplumsal sınırların kalıplarına girmemiş çocukların ve ergenlerin cinsel kimlik tercihlerini oyunsu bir kurgu içinde görmek, izleyicinin sınırlandırılmış bakış açısını zorlar. Bu oyunlar, toplum tarafından empoze edilen zorunlu taklitlerini değil, sınırları aşan bir geçişkenlikle tüm olasılıkları gözler önüne serer.

Alessandra Sanguinetti'nin belgesel nitelikli ve doğaçlama çektiği iki kardeşin ebeveyn taklidi fotoğrafı ile Elmgreen ve Dragset'in erkek çocuğun annesinin topuklu ayakkabıları ve makyajıyla ayna karşısında kurgulayan çalışması, çocukluk ve ergenlik döneminde cinsel kimlik arayışlarındaki serbest geçişkenlik üzerine odaklanmaktadır. Bu geçişkenlikler Butler'ın belirttiği gibi, gerçek hayatta ancak hukuki yönden baskılanabilir.³⁴⁷

Bu hukuki baskılamayla birlikte biz de çocukları toplumun önyargılarına göre belirli kalıplara uydurmaya çalışırız. Cinsel kimlik de bu kalıplardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu kalıpların yapıbozuma uğratılması için sosyo-kültürel ölçekte daha etkili çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Hukuki baskılar, yeni anayasal düzenlemelerle değiştirilebilir. Nitekim Washington'da 26 Haziran 2015'te Yüksek Mahkeme eşcinsel evliliğin anayasal bir hak olduğuna karar vermiştir.³⁴⁸

³⁴⁶ Elizabeth Wright, **Lacan ve Postfeminizm**, çev: Ebru Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002), 20-21.

³⁴⁷ Judith Butler, **İktidarın Psikik Yaşamı, Tabiyet Üzerine Teoriler**, çev: Fatma Tütüncü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 166-167.

³⁴⁸ Adam Liptak, "Supreme Court Ruling Makes Same-Sex Marriage a Right Nationwide", <https://www.nytimes.com/2015/06/27/us/supreme-court-same-sex-marriage.html> [28.03.2018].

Şekil 55: Zachary Drucker ve Rhys Ernst, *İlişki*, 2008

<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-artists-who-helped-pave-the-way-to-marriage-equality> [28.03.2018].

Washington’da eşcinsel evliliğin yasallaşmasına karar verilmesi üzerine Jake Brodsky, “11 Artists Who Helped Pave the Way to Marriage Equality (Evlilik Eşitliğine Zemin Hazırlamaya Yararı Olan 11 Sanatçı)” başlıklı araştırmasında bu yasanın oluşumuna zemin hazırladığını düşündüğü sanatçıları tanıtmak ve toplumun queer yaşamı keşfetmesi amacıyla çeşitli sanatçıların konuyla ilgili eserlerini derlemiştir. Brodsky’nin verdiği örneklerden birisi olan Şekil 55’te, erkekten kadına geçiş yapan Drucker ile kadından erkeğe geçiş yapan Ernst’ün ilişkisi karelenmiştir. Drucker, transeksüel bir çift olarak gerçekleştirdikleri bu proje hakkında Brodsky ile yaptığı röportajında “hep birlikte değişiyor ve dönüşüyoruz ve bu, Los Angeles’ta yaşayan karşı-odaklı bir transeksüel çiftin sadece bir hikâyesi” demiştir.³⁴⁹ Brodsky’nin araştırması, sanatın anayasa kararlarına zemin hazırlayan aracı bir rol görevi üstlendiğini gösterir.

³⁴⁹ Jake Brodsky, “11 Artists Who Helped Pave the Way to Marriage Equality”, <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-artists-who-helped-pave-the-way-to-marriage-equality> [28.03.2018].

Şekil 56: David la Chapelle, *Bir Zamanlar Bahçede / Once In The Garden*, 2014

<http://www.davidlachapelle.com/series/once-in-the-garden/> [08.05.2015].

İktidar kavramını, mitolojik bir temaya değinerek sorgularken hayal gücünü kullanan David LaChapelle, Viyana'daki Ostlicht Galerie'de "Bir Zamanlar Bahçede (Once in the Garden)" isimli kişisel sergisinin 1 ve 2 Haziran 2014 tarihlerinde aynı adlı çalışması (Şekil 56) üzerine düzenlenen sanatçı konuşmasında:

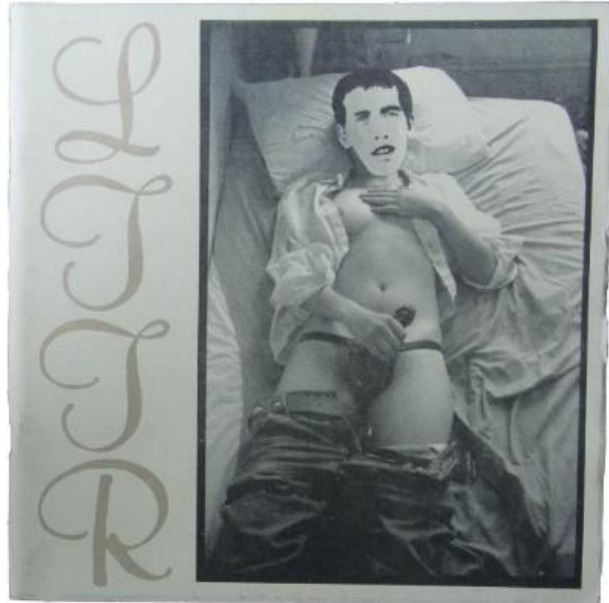
"İnsanları şok etmek, tedirgin etmek istemiyorum. Güzellik yaratmak istiyorum... Kadınlar aslında daha dominant karakterdeler. Böyle düşününce, kadına bir penis eklersem nasıl olduğunu görmek ve göstermek istedim. Modelden izin alarak fotoğrafın üzerine photoshopla penis ekledim ve onu bu haliyle güzel görmek, Venüs gibi tanrıçalaştırmak istedim... Erkeğin kafasına eklediğim imaj, kelebeğin kozası gibi, yeniden doğuşu ve dönüşümü temsil ediyor. Erkek arkasını dönük olduğu için onun penisinin var olup olmaması söz konusu değil. .. Bir Amerikan filminde bir çocuğun bir başka çocuğu öldürmesi heyecanla ve merakla izleniyor ve bu bize dehşet gelmiyor. İnsanlar yüzyıllarca penisin erkeğe ait olduğunu düşünmüş. Kadında olsaydı nasıl olurdu, bunu sadece düşündürmek istedim. Ben bunu photoshopla ekledim, fakat bunlar gerçek hayatta var. Giysili iken kimde penis olduğunu göremiyoruz. Ben hayal edebiliyorum."³⁵⁰

şeklinde anlatır.

³⁵⁰ David La Chapelle "Artist Talk: Life Ball Lecture", <http://www.davidlachapelle.com/video/ostlicht-galerie-life-ball-lecture/> ve "Artist Talk: Once in the Garden", <http://www.davidlachapelle.com/video/ostlicht-galerie-interview/> [15.05.2015].

David LaChapelle bu konuşmalarında, insanların neyi dehşet bulduklarını sorgular. LaChapelle, örnek olarak sinemada, bir insanın bir başka insan üzerinde ölüme varan şiddetli müdahalesinin heyecanla izlendiğini, ancak bir galerinin duvarında asılı tabloda gösterilen bir insanın kendi bedeni üzerinde, kendine özgü yaşam alanı tanıyacak bir müdahale gerçekleştirmesinin dehşet bulunduğunu anlatarak düşündürücü bir kıyaslama yapar.

Öznellik meselesi, toplumsal cinsiyet sistemi içinde kurgulanmaktadır. Bireyin dışındaki bu toplumsal cinsiyet sisteminde kadın öznenin dışında bırakılmaktadır.³⁵¹ Irigaray, bu toplumsal cinsiyet kurgusunda her zaman eril kabul edilen bu özne kavramı ile bedensel farklılığı nedeniyle kadının asla bağdaştırılamadığını, ancak kadının, öznenin dışında kalan “öteki” de olamayacağını vurgular. Kadının farklılığı, öznenin ötekisi olarak kavranamaz. Kadının farklılığı erilin öznel varlığını destekleyici bir hile olan ötekiliğe indirgenemez.³⁵² LaChapelle eserinde, kadını ötekileştirilmiş konumundan alarak erkeğin karşısında yüceltmektedir. Bu yüceleştirme aslında penisin eklenmesiyle değil, ayakta duruşuyla sergilenmiştir.

Şekil 57: K8 Hardy, Emily Roysdon, Ginger Brooks Takahashi, *Lezbiyenlere Yardım*, 2002

<http://threeletterwords.org/wp-content/uploads/2014/07/ltrr-front.jpg> [24.12.2014].

³⁵¹ Linda Nicholson, “Giriş”, **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık Mart 2014), 22.

³⁵² Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 3.Bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012), 68.

2002 yılında “Lezbiyenlere Yardım” isimli ortak bir çalışma gerçekleştiren K8 Hardy, Emily Roysdon ve Ginger Brooks Takahashi (Şekil 57) lezbiyenlik ve queer kavramlarını sorgulamıştır. Bu eserde yarı çıplak kadın bedeninin üzerine penis ve erkek maskesi eklenerek cinsiyet meselesi tartışmaya açılmıştır. Yüzdeki maskede 19. Yüzyılda yaşamış olan Fransız şair Arthur Rimbaud’un fotoğrafı kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacıyla ilgili olarak Roysdon şöyle söylemiştir: “Tarihimizi ıskartaya çıkarma fırsatı ve eylemimizle geleceğimizi canlandırmak.”³⁵³ Roysdon’un bu sözlerinden anlaşılacağı üzere, sanatçılar bu çalışma ile geleneksel yargıları kırarak geleceğe yeni bir yön vermek istemektedirler. Geleneksel yargıları kırmak amacıyla ben ile başkası arasındaki ilişkiyi irdeleyen Fransız şair Arthur Rimbaud’un fotoğrafını kullanmışlardır.

Fransız şair Arthur Rimbaud’un “ben, bir başkasıdır” söyleminde, başkasının yine ben olduğunu ve ben ile başkasının sürekli yer değiştirdiğini anlatır.³⁵⁴ Bu savını karşılıklı etkileşimler ve yansımalarla açıklayan Rimbaud, görsel sanatlar alanında pek çok sanatçıya ilham kaynağı olmuştur.³⁵⁵ “Lezbiyenlere Yardım” çalışmasında da lezbiyenlik kavramının Rimbaud’un fotoğrafının kullanılarak sorgulanıyor olması, lezbiyenliğin fallus göstergesi altında açıklanmaya çalışıldığını vurguluyor. ‘Ben’ olarak lezbiyenliğin, ‘başkası’ olarak fallus ile anlatılırken bir yüzün örtülmüş olması, ötekileştirilen bir cinsel kimlik olarak lezbiyenliğin başkası olarak kimliklendirilmesine gönderme yapıyor.

“Lezbiyenlere Yardım” isimli bu çalışmada aynı zamanda, Freud ve Lacan’ın kadına yüklediği “eksiklik” damgasına karşı bir söylem geliştirildiği görülmektedir

Bununla birlikte “Lezbiyenlere Yardım” eseri, Irigaray’ın kadının eril özellikleri taklit etmesiyle ilgili düşüncelerini de anımsatır. Irigaray, Lacan’ın ayna evresinden yola çıkarak, kadının erkek özneyi ters bir yapıda yansıtmakta ve kendini görünmez kılarak, erkeğin varlığını beslemekte olduğunu anlatmaktadır.³⁵⁶ Bu nedenle, eril

³⁵³ Connie Butler, Alexandra Schwartz (ed.), **Modern Women Artists at the Museum of Modern Art** (New York: The Museum of Modern Art, 2010), 458-460.

³⁵⁴ Arthur Rimbaud, **Ben Bir Başkasıdır – Bütün Düz Yazı Şiirleri**, çev. Özdemir İnce (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 31’den aktaran: Arzu C. Aytekin, Ezgi Tokdil, “Düşünce Sistemlerinde Ben ve Başkası Problemi, Arthur Rimbaud ve Sanatta Ötekilik Üzerine”, **İdil Dergisi**, c. 6, s. 28 (Kış 2016): 21.

³⁵⁵ Arzu C. Aytekin, Ezgi Tokdil, “Düşünce Sistemlerinde Ben ve Başkası Problemi, Arthur Rimbaud ve Sanatta Ötekilik Üzerine”, **İdil Dergisi**, c. 6, s. 28 (Kış 2016): 28.

³⁵⁶ Luce Irigaray, **Speculum of the Other Woman**, çev. Gulian C. Gill, Ithaca (New York: Cornell University Press, 1985)’ten aktaran: Gertrude Postl, “Tekrar Etme, Alıntılama, Altüst Etme: Irigaray’ın Taklit Kavramının Politikası”, çev. Şeyda Öztürk, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, s.58 (Bahar 2009): 146-147.

özellikleri taklit etmek, farklılığı eksiklik olarak tanımlanan kadının dişil özelliklerinin gizlenmesi anlamına da gelmektedir. Bu eserdeki kadın bir arzu nesnesi olarak tanımlanamayacağı gibi aynı zamanda erkeği taklit edememiş başarısız bir kurgudur. Son derece rahatsız edici olacağı düşünülerek tasarlanmış bu görüntü, izleyicinin kadını erkeğin taklidinden geri kurtarma ihtiyacı hissetmesine neden olmaktadır.

Şekil 58: Ulrike Ottinger, *Narsistik Hermafrodit*, 1981

<http://roskofrenija.blogspot.com.tr/2012/09/ulrike-ottinger-ivana-orleanska-od.html> [22.05.2018].

Kariyerine resim ile başlayan Ulrike Ottinger, daha sonra sinemayla devam etmiş, Alman sinemasına önemli katkılar sağlamıştır. Cinsel kimliklerin melezliği ve şaşırtıcı sahneler çalışmalarında sürekli öne çıkan özelliklerdendir. Kültürel kodları radikal biçimde eleştiren sanatçının filmlerindeki her imaj birer sürprizdir ve sosyal önyargılara gönderme yapar. Narsizmi yeniden ele alışı da hiç beklenmedik bir şekilde olmuş ve onu diğer feminist sanatçılardan farklı kılmıştır. Queer sinemanın tarihine de dâhil edilen sanatçının çalışmaları aynı zamanda ironik bulunmuştur.³⁵⁷

³⁵⁷ “Freak Orlando”, MACBA Collection , <http://www.macba.cat/en/freak-orlando-2499> [26.10.2014].

Ulrike Ottinger, bu çalışmasıyla narsizme işaret ettiği kadar hermafrodizme ve cinsel kimliğin müphemliğine de dikkat çeker.

Şekil 59: Sean Fader, *Seni Raini'nin üzerine giydirmek istiyorum*, 2008

https://www.artslant.com/ny/117how117/117how/237502?utm_source=v&utm_medium=image&utm_campaign=Radat
[02.12.2016].

Sean Fader, tıraşsız göğüs dekoltesi ve yüzü ile ironi oluşturan pürüzsüz kadın teni giysisi üzerine erkek iç çamaşırı giyerek Venüs pozunu veriyor (Şekil 59). Sanatçı bu çalışmasıyla cinsel kimliklerin değişkenliğine işaret ediyor ve cinsel kimlik göstergelerinin beden üzerine bir eklenti olduğunu gösteriyor.

Sean Fader'in performans fotoğrafı, ikili cinsel kimliğin tek bedende birbirine karışabileceğini gösteriyor. Butler'ın deyişiyle, bu fotoğrafta cinsiyet beklenmedik bir şekilde gösterilmiştir ve bu gösteri sosyal normları ihlâl etme potansiyeli taşır. Böyle bir beden üzerinde kimlik kategorilerini uygulamak risklidir ve direniş yolu açar.

Ancet'e göre insan, bedeninin formunu korumak arzusunda olabileceği gibi, üzerinde deney yapma, onu deformasyona uğratma arzusunda da olabilir. Bedenin imgesi, yaşamışlıklarını dışa vuran bir temsildir aynı zamanda.³⁵⁸ Sean Fader, kendi bedeni üzerinde deney yapmış ve bu deneyini ev ortamında sergileyerek gündelik yaşamın içine dâhil etmiştir.

³⁵⁸ Pierre Ancet, **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**, çev. Ersel Topraktepe (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kasım, 2010), 111-112.

Sean Fader'in çalışması, Foucault'nun deyişiyile "kendinin deneyime açık bilgisine" erişme çabasında görünüyor. Bedenin deneyime açık ihtimalleri, dilin içinde yer alan kodlarla sınırlandırılmış olmakla birlikte, bedenin dilin bu sınırlarına uyup uymayacağı bilinmemektedir. Mevcut dil sistemi, bu bedenin tanımlanışını zorlaştırır. Bu bedeni ancak kendisi tanımlayabilir ve beden böylece Foucault'nun "kendilik hakikati" kuramının temsilcisi haline gelir. Fotoğraftaki kedi ve diğer yaşamsal öğeler, beyaz duvarlarla çevrili bir sergi mekânından ziyade, bir ev yaşantısına ve dolayısıyla kültürel yaşama işaret eder. Foucault'nun da belirttiği gibi, yeni bir kültürel yaşam inşa etmek mümkündür.

Şekil 60: Marc Quinn, *Thomas Beatie*, 2009

<http://whitehotmagazine.com/articles/2010-marc-quinn-white-cube/2073> [08.05.2015].

Kadın olarak doğan, daha sonra ameliyatla erkek olan Thomas Beatie, eşi Nancy Beatie hamile kalamadığı için halen sahip olduğu kadın organlarını kullanarak kendisi çocuk doğurmaya karar verir. Suni tohumlama yaparak Austin, Susan ve Jensen'i dünyaya getiren Thomas Beatie, doğum yapan ilk erkek olarak medyanın

ilgisini üzerine çeker.³⁵⁹ Bu konuyu objektif bakış açısıyla değerlendirecek bir yöntem olan sanat aracılığıyla sonsuzluğa taşımak isteyen Marc Quinn, “Thomas Beatie” isimli hamile erkek heykelini 2009 yılında gerçekleştirir (Şekil 60).

Susan M. Squier, üreme sistemleriyle ilgili yeni teknolojilerin varsayımlardan gerçekleştirmeye doğru aşamalardan geçtiğini, üreme hücreleri transferi, döllenmiş yumurta transferi gibi çeşitli yöntemlerle sadece kadınların değil erkeklerin de hamile kalabilmesinin yollarının araştırıldığını, ancak bu deneylerin ve önerilerin sosyal ve kültürel koşullar altında başarısız, güvensiz, gereksiz ve istenmeyen çalışmalar oldukları yönünde görüşlerin yaygın olduğunu belirtir.³⁶⁰

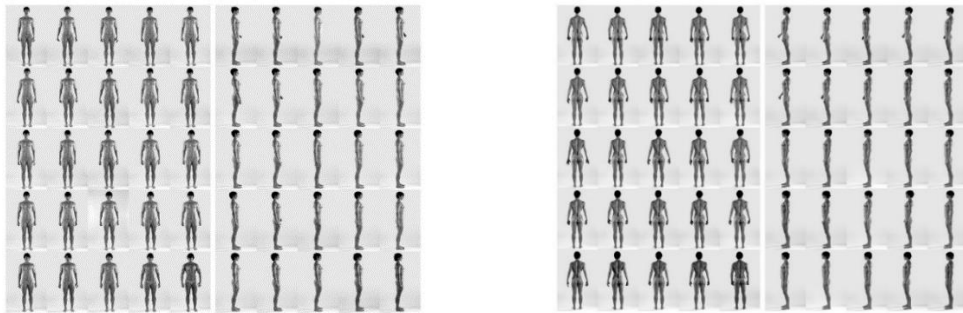
Şekil 61: Heather Cassils, *Benglis'e Saygı / Homage to Benglis*, 2011

<http://uk.phaidon.com/agenda/art/articles/2015/june/25/berlin-looks-back-at-queer-art-and-culture/> [28.03.2018].

³⁵⁹ Rachele Blidner, “Pregnant Man Arrested For Stalking Ex-wife With GPS Tracking Device: Reports”, <http://www.nydailynews.com/news/crime/pregnant-man-arrested-stalking-ex-wife-reports-article-1.2020805> [03.06.2015].

³⁶⁰ Susan M. Squier, “Reproducing the Posthuman Body: Ectogenetic Fetus, Surrogate Mother, Pregnant Man”, **Posthuman Bodies**, ed. Judith Halberstam, Ira Livingston (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995): 114-115.

Schwules Museum ve Deutsches Historisches Museum işbirliğinde, 26 Haziran – 1 Aralık 2015 tarihleri arasında “Homosexuality_ies” başlığı altında homoseksüelliğin tarihi, politik ve kültürel yanını gösteren uluslararası bir sergi düzenlendi. Bu sergi ile, toplumda gölgede kalmış olan homoseksüel insanların anlaşılır kılınması ve bu konuda toplumsal bir dönüşüm sağlanması amaçlandı. Cinsel kimliğin çeşitliliğiyle yaşamının alternatif yolları üzerine farkındalık yaratılmak istendi. Dr. Brigit Bosold, Dr. Dorothee Brill ve Detlef Weitz’nin küratörlüğünü gerçekleştirdikleri sergiye Dr. Sarah Bornhorst ve Noemi Molitor araştırmalarıyla katkı sağladı.³⁶¹ Bu serginin sanatçılarından Heather Cassils’in Şekil 61’deki performansı serginin katalog kapağında yayınlandı.³⁶² Berlin’deki serginin bir bölümünün gerçekleştirildiği Schwules Museum, “Gay Museum” olarak da bilinir. Sergide, homoseksüelliğin tarih boyunca kültürel ve siyasi olarak gelişimini gösteren sanat eserlerine yer verildiği gibi, çağdaş sanat eserleri de gösterilmiş ve mevcut toplumsal cinsiyet ve cinsellik kodlarının gelecekte değiştirilmesi amaçlanmıştır. Heather Cassils’in ‘Benglis’e Saygı /Homage to Benglis’ isimli performansı 6 ay boyunca sürmüştür.³⁶³

Şekil 61 (Detay 1): Heather Cassils, “Kadın Yüz, Erkek Beden / Lady Face, Man Body”
Magazin Reklamından Kareler

³⁶¹ Brigit Bosold, Dorothee Brill, Detlef Weitz, “Press Release”, **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Exhibition Catalogue** (Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum, 2015a), 1-2.

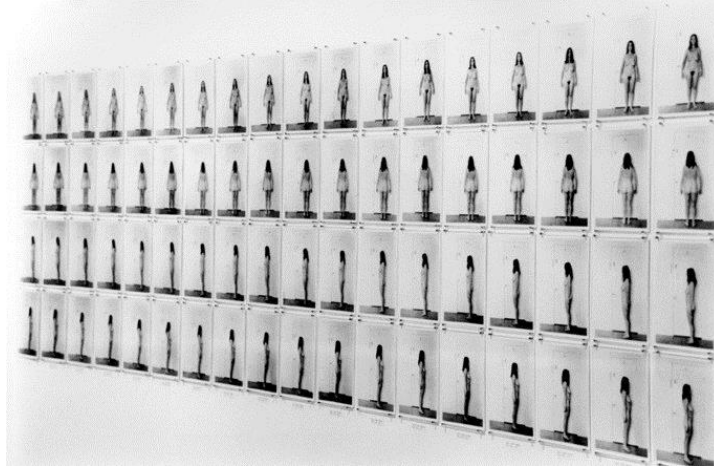
³⁶² **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Exhibition Catalogue** (Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum, 2015).

³⁶³ “Berlin looks back at queer art and culture”, Phaidon,
<http://uk.phaidon.com/agenda/art/articles/2015/june/25/berlin-looks-back-at-queer-art-and-culture/>
[28.03.2018].

Şekil 61 (Detay 2): Heather Cassils, *Performansından Kareler*

<http://cassils.net/portfolio/cuts-a-traditional-sculpture/> [29.03.2018].

‘Lady Face / Man Body’ (Kadın Yüz / Erkek Beden) ismiyle yayınlanan magazin reklamından bazı kareler aşağıdadır (Şekil 61 Detay 1). Cassils’in fotoğraf sanatçısı Robin Black ile ortaklaşa gerçekleştirdiği performanslar, aynı zamanda Eleanor Antin’in 1972’de 45 gün boyunca yağmalandığı ve vücudunu her gün dört ayrı noktadan fotoğraflarla belgelediği “Geleneksel Heykel” performansının (Şekil 62) yeniden yorumlanmasıdır. Antin’in performansındaki kadınsı kilo verme hareketinin aksine, Cassils’in performansı geleneksel olarak erkeksi bir kas biçimine dönüşmeyi içerir. 23 hafta boyunca 23 kilo kas kazanmak için vücut geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Aşağıda, Cassils’in dönüşümünü gösteren kareler yer alıyor.³⁶⁴

Şekil 62: Eleanor Antin, *Oymacılık: Geleneksel Bir Heykel*, 1972

<https://girlpower1.wordpress.com/2013/10/23/eleanor-antin-carving-a-traditional-sculpture-1972/> [29.03.2018].

Heather Cassils’in performansından karelerde (Şekil 61 Detay 2) önden, yandan ve arkadan çekilen boy fotoğraflarında cinsel kimlik dönüşümünün ara geçişleri izlenmektedir. İkili heteroseksüel sistemin dışında kalan bu geçişler, iktidarın bu ikili kurgusunu yerinden sarsar. Bu karelerin her birisi yeniden tanımlanmaya ve yeniden kimliklenmeye ihtiyaç duyar. Bu karelerin hepsinde aynı kişinin bulunması, cinsel kimliğin bir kişi üzerinde süreç içinde değişebileceğini gösteriyor. Sanatçının performansını, kendisinden önceki tarihlerde benzer çalışmalar yapan sanatçılara

³⁶⁴ Heather Cassils, “Cuts: A Traditional Sculpture 2011-2013”, <http://cassils.net/portfolio/cuts-a-traditional-sculpture/> [29.03.2018].

dayandırarak gönderme yapması, sorguladığı cinsel kimlik meselesinin sadece kendisine özgü bir mesele olmadığını vurguluyor. Sanatçıların bu çalışmalarının sadece sanat ortamında değil, aynı zamanda sosyal mecralarda da paylaşımları, konuyla ilgili toplumsal mücadelelerine siyasi bir boyut da katıyor.

4.3. Queer Olgusu

Queer terimi, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren farklı amaçlarla da olsa genellikle eşcinselliği anlatmak için kullanılan çeşitli terimlerden birisidir.³⁶⁵ James Davidson, lezbiyen, gey, queer gibi terimlerin kullanımının tereddütlü yönlerini vurgularken, “queer” teriminin farklı çevrelerde farklı nitelikleri ima eden istikrarsız bir tarihinin olduğunu belirtir.³⁶⁶ Bu kötüleyici sıfat “queer”e, 1980’lerin sonlarında ABD’de olumlu yeni bir anlam yüklenmiş ve cinsiyeti anormal gören saygısız ya da hakir görmenin tam tersi olarak “queer” teriminin cinsel kimliğin değişkenliğini ifade etmek için kullanılması önerilmiştir. Özellikle akademik çevrelerce queer teori başlığı altında bu konular incelenmeye başlanarak gey, lezbiyen şeklinde sınıflandırmak yerine çoğulculuk ve değişkenlik esas alınarak bunun bireyin arzularına göre belirlenebileceği açıklanmıştır.³⁶⁷ Böylece aşağılayıcı bir anlam kökeni olan queer, tam tersi olumlu amaçlarla kullanılmak üzere yeniden gündeme getirilen ve bazı akademik çevrelerce benimsenen bir terim olmuştur.

Lezbiyen gibi sisteme eklenecek yeni kategorilerin yeni baskılar yaratacağı düşüncesiyle queer teriminin bu kategorilere alternatif bir terim olarak ortaya çıkmasının 1980’lerde ve 1990’larda tarihlenmesi postyapısalcı süreçlerle bağlantılıdır. Böylelikle queer teorisi, geleneksel heteroseksüel kimliklere kuşkuyla bakışın ve eşcinselliğin sıra dışı statüsünün reddedilmesinin bir sonucudur. Postyapısalcı süreçte kimliğin belirsizliği bir endişe yaratmamakta, aksine cinsel bir kategoriye normatif olarak kabul etmenin tuzaklarını ortadan kaldırmaya ve açık uçlu kavramlara yönelmenin olasılıklarını araştırmaya yaramaktadır. Bu bağlamda queer teorisi tutarlı bir kimlik arayışına duyulan ihtiyacın ortadan kalkmasına faydalı olmuş

³⁶⁵ Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 93-94.

³⁶⁶ James Davidson, “It’s Only Fashion”, **London Review of Books** (1994), 12’den aktaran: Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 96.

³⁶⁷ Sarah Bornhorst, Noemi Molitor, Klaus Mueller, Kristine Schmidh, **Homosexuality_ies. English Booklet**, çev. Carrie C. Roseland, Christina Wheeler, ed. Birgit Bosold, Dorothee Brill, Detlef Weitz (Dresden: Deutsches Historisches Museum, 2015), 19.

özgürleştirici bir kavram olarak görülmektedir.³⁶⁸ Queer teriminin yararlı yönlerine inananlar bu terimin kullanımının yaygınlaşmasını sağlamışlardır.

Örneğin Susan Hayes queer teriminin tarihi geçmişindeki farklı anlam kipleri arasında bir kırılma noktası oluşturduğunu savunur.³⁶⁹ David Herkt de gey ve lezbiyen kimliklerin birer kategorileşme yaratmasına karşın queer teriminin anlamı belirsiz de olsa, daha eylemsel ve bağımsız bir yanı olmasının yararlı olacağını düşünür.³⁷⁰ Donald Morton, queer teriminin sınırları aşan, devrimsel, ilerlemeci ve kabul istemiyle karşı eylemin biraradalığı olarak görülmesinden yanadır. Queer teriminin yeniden ortaya çıkışı ve yararlı olabileceği düşüncesi postyapısalcı döneme rastlar ve yeni bir kimlik önerisi olarak ele alınır.³⁷¹

David Halperin, queer'in özü olmayan ve yarı açık bir kimlik olarak kullanımının zor bir kavram olduğunu savunurken, Alexander Doty muğlaklığı ve geniş bir yelpazedeki kültürel kimlikleri kapsamaması gibi benzer nedenlerle bu terimin çekici olduğunu varsayar.³⁷² Dolayısıyla queer teriminin herkes tarafından kabul edilen ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Tüm bu farklılıklarına karşın queer teriminin kullanımı, çoklu anlamıyla sabitlenemeyen ve her tür toplumsal cinsiyet problemini eleştiren direnişçi bir tavır sergiler.³⁷³ Bununla birlikte queer terimi anlam kökeni nedeniyle her zaman risk içermiştir. Terimi benimseyenler ise bu riski göze almışlardır.

Morgan Holmes, queer teriminin kaygan bir yapısı olması nedeniyle vaat ettiği interseksi düşünmek için mükemmel olmasa da toplumsal cinsiyet kategorilerine karşı gelmesiyle bir olasılık oluşturduğunu belirtir.³⁷⁴ Tüm bu olasılıklar dâhilinde gerek sosyal alanda gerekse çağdaş sanat alanında queer teriminin kullanımının ön plana çıktığı görülmektedir.

³⁶⁸ Sue Morgan, "Introduction. Writing Feminist History: Theoretical Debates And Critical Practices", **The Feminist Reader**, ed. Sue Morgan (New York: Routledge, 2006): 22-23.

³⁶⁹ Susan Hayes, "Coming Over All Queer", **New Statesman and Society**, (Eylül 1994): 14'ten aktaran: Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 97.

³⁷⁰ David Herkt, "Being Gay", **RePublica**, 3, (1995), 46'dan aktaran: Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 97-98.

³⁷¹ Donald Morton, "Birth of the Cyberqueer", **PMLA** 110, 3, (1995), 370'den aktaran: Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 98.

³⁷² Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 118.

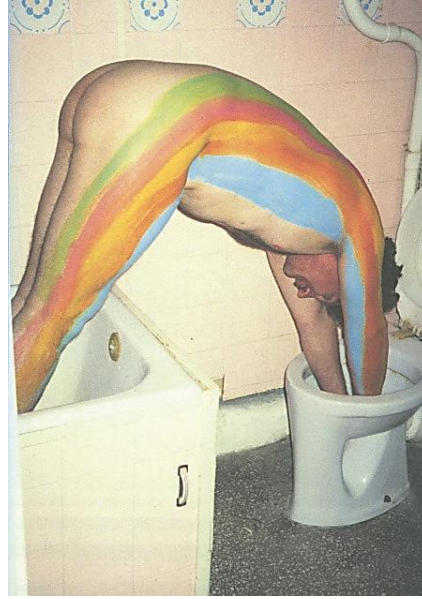
³⁷³ **age**, 121.

³⁷⁴ Morgan Holmes, "İnterseks: Tehlikeli Bir Farklılık", çev. Belgin Günay, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66. (Bahar 2011): 107.

Nitekim Queer Nations (Kaçık Millet) ve ona dâhil olan Pink Panthers (Pembe Panterler) ve benzeri gruplar kamusal alanda eşcinselleri korumaları amacıyla muhafızlar görevlendirmişler, eğitim seminerleri organize etmişler ve sokak grafitileri ile eşcinsellerin uğradıkları şiddeti görselleştirmişler, medya ve sanat aracılığıyla kampanyalarını duyurmuşlardır.³⁷⁵ Queer, gerek sanat çalışmalarına verilen isim olarak gerekse başlı başına bir sanat teması olarak çağdaş sanat camiasında sıklıkla adını duyurmaktadır.

4.4. Çağdaş Sanat Pratiğinde Bir Bedensel Tahayyül ve Kimlik Olarak Queerlik

Beden, üzerinde araştırma yapılabilecek bir alan olarak her zaman izlenmeye ve yeniden tasarlanmaya açık bir yapıdır. Sahip olduğumuz beden sürekli dönüşüm geçiren bir organizma olup, zihinsel ve ruhsal süreçlerle karmaşık biçimde birbirine bağlıdır. Sanat bize bedendeki değişimin ve dönüşümün süreçlerini çeşitli göstergelerle anlatır.

Şekil 63: Cezary Bodzianowski, *Gökkuşağı, Banyo*, 1995

<https://hybridutterance.wordpress.com/2013/02/16/cezary-bodzianowski-rainbow-bathroom-lodz-1995/> [25.06.2018].

Daphne Brooks'a göre, kendi üzerinde kendini bir sanatsal ifade aracı olarak çalışan ve dünyaya açan performans sanatçısı, toplumsal cinsiyet kurgusuna karşı direnişin

³⁷⁵ Tamsin Spargo, **Foucault ve Kaçıklık Kuramı**, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Everest Yayınları, Ağustos 2000), 37.

ve tepkinin somut ve organik bir varlık olarak görselleşerek dile geldiği, kültürel alana dâhil olabilecek bir arşiv niteliği taşır.³⁷⁶

Cezary Bodzianowski, imaj olarak beden ile gerçekte yaşayan beden arasındaki farklılık üzerine çalışır. Banyo küveti ile tuvalet arasında köprü kurarak tıknaz bedeniyle gelip geçici gökkuşağının esnekliğini sergilerken (Şekil 63) gerçek ile ideal arasındaki çelişkiyi ve insan bedeninin sınırlarını vurgular.³⁷⁷

Şekil 64: Karolina Bregula, *Bana Saray Gibi Görünüyor*, 2005

<http://karolinabregula.com/index.php/portfolio/project/pl/62> [02.06.2015].

İkili toplumsal cinsiyet kurgusuyla ilgili geleneksel bakış açısını değiştirmek için insanların inanç duygularından hareket etmek isteyen Karolina Bregula, 2005 tarihli “Bana saray gibi görünüyor” isimli çalışmasında, giysi üzerindeki “Tanrı Queer’i korur” yazısıyla (Şekil 64) queer bedenlerin ötekileştirilmesine karşı izleyicinin inançlarına seslenmiştir. Sanatçı, kamusal alanda yayınlamak istediği cinsiyete dair pek çok projesi olduğunu, ancak bunların engellendiğini anlatmıştır:

“Eserlerimde imajları kullanarak, insanları gey ve lezbiyen çiftleri görmeye alıştırmak istiyorum. Bu amaçla, fotoğrafları bir galeride sergiledikten sonra şehrin sokaklarında gerçek boyutlarında posterler bastırarak yoldan geçen insanlara göstermeyi planladım. Ancak bu

³⁷⁶ Daphne Brooks, **Bodies in Dissent: Spectacular Performances of Race and Freedom, 1850-1910** (Durham: Duke University Press, 2006)’dan aktaran: Judith Halberstam, **Çuvalamanın Queer Sanatı**, çev. İpek Tabur (İstanbul: Sel Yayıncılık, Ekim 2013), 140.

³⁷⁷ Sally O’Reilly, **The Body In Contemporary Art** (London: Thames & Hudson, 2009), 51-52.

eyleme insanları ikna etmek çok zor oldu ve planım gerçekleşmedi. Homofobiye³⁷⁸ karşı kampanya yöneten organizasyon ekibi de bu amacımı gerçekleştirebileceğime inanmadı.”³⁷⁹

Her ne kadar gerçekleşmemiş olsa da, sanatçının dile getirdiği bu girişimleri de zihniyetleri dönüştürücü rol oynamış olabilir. Dile gelen bu taleplerin zaman içinde görünürlüğü de sağlanabilir. Görünürlüğün artırılması yoluyla toplumun bakış açısında önemli iyileşmeler kaydedileceği düşünülmektedir. İyileştirilmesi gereken queer bedenler değil, onları ötekileştiren bakış açılarıdır.

Queer teriminin kabul gördüğü ve yeniden yaygınlaştığı dönemin, AIDS salgınının eşcinsellere yönelik bir hastalık olduğu söylentisine karşı eylemlerin gerçekleştiği süreçle yaklaşık aynı zamana rastlaması tesadüfî değildir. Homofobik algının yıkılması amacıyla, AIDS aktivizmi ile bağlantılı olarak queer terimi önerisi benimsenmiştir. Kimlik kategorilerine de karşı çıkıldığı bu dönemde, kimliğin temsili kurguların antitez olarak da kullanılabileceği öngörüsü ile queer terimi³⁸⁰ aşağılamaların karşısında bir direnç unsuru oluşturmuştur.

Şekil 65: Lazlo Pearlman (fotoğraf Dyler Plummer), *İsimsiz*, 2000

<https://www.tumblr.com/search/lazlo%20pearlman> [14.05.2015].

³⁷⁸ Eşcinselliğe karşı toplumda oluşturulan korkular, önyargılar ve ayrımcılık (bkz. Ek 1).

³⁷⁹ A. Diduszko-Zyglewska, “What is Art Translating Agency?”, çev. Eliza Jakubiak ve Casey Engels, <http://karolinabregula.com/index.php/portfolio/texts/en#text28> [02.06.2015].

³⁸⁰ Annamarie Jagose, *Queer Teori Bir Giriş*, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 117-118.

İkili toplumsal cinsiyet sistemine göre tasarlanan giysilerle erkek biçiminde maskelenen bedenini gözler önüne seren performans sanatçısı Lazlo Pearlman, kimlik ve cinsiyet olgusunun sabit kurgusunu sorgular. “Kimlik nedir? Cinsiyet nedir? Doğuştan gelen ve sabitlenmiş bir şey midir, yoksa değişebilir bir şey midir?” sorularını verdiği dersler, yazdığı makaleler ve sergilediği performanslarla dile getiren Lazlo Pearlman, bu konuda özellikle giysilerin üzerine yüklenen ‘maske’ misyonuna ve günlük yaşantının giysilerle maskelenen bir tiyatro sahnesi oluşuna değinir. “Geçişken bedenleri düşün. Giyinik olarak ben bir erkeğim. Çıplak olarak bir soru işareti” diyen sanatçı, 2000 yılında bir tiyatro sahnesi gibi kurguladığı performansına (Şekil 65) giyinik olarak başlar.³⁸¹ Pearlman, performansının izleyici üzerindeki etkisini queer olgusunu irdelediği bir makalesinde anlatır:

“Bir kadından erkeğe geçiş yapan bir transeksüel³⁸² performans sanatçısı olarak, beklentileri test etmek ve bununla mücadele etmek amacıyla bedenimi bir kimlik olarak değil, bir malzeme olarak kullanıyorum... İzleyicinin başlangıçta düşündüğünün aksini ispatlayan heteronormatif bedenimle gerçek bir otobiyografi sergiliyorum. Bedenimin melezliği karşısındaki şaşkınlıktan sonra, trans kimliğin kaçınılmaz varlığını pekiştirmiş oluyorum. İzleyicinin gerçeklik algısında sıçrayış etkisi yarattığım bu performanslarıma, trans kimlik problemine bir çözüm bulana dek devam edeceğim.”³⁸³

Şekil 66: Nina Arsenault (Alejandro Santiago ile), *İsimsiz*, 2012

http://issuu.com/yyzbuddies/docs/previewcatalogue_copy?e=2736990/3396477 [12.10.2017].

³⁸¹ Lazlo Pearlman, “Performing the Explicit Queer Body”, <http://www.lazlopearlman.com/presenting-writing-teaching> [15.05.2015].

³⁸² Kendisini karşı cinsten hisseden bireylerdir.

³⁸³ Lazlo Pearlman “Dissemblage and Truth Traps: Creating Methodologies of Resistance in Queer Autobiographical Theatre”, **Theatre Research International**, c.40. s.1. (Cambridge University Press, 2015): 88-91.

Cinsiyetin neden kendisinden önceki kurgulanışından farklı biçimde şekillendirildiğini ve değiştirildiğini en iyi, bu değişimi kendi isteğiyle yaşayan bir insan anlatabilir. Bir dizi ameliyatla aşama aşama kadın olurken, 2012’de bedenindeki dönüşümü performans sanatı aracılığıyla gösteren interdisipliner sanatçı Nina Arsenault (Şekil 66), Patricia Aldridge ile yaptığı söyleşide, yaşadığı değişimle ilgili duygularını paylaşır:

“Cinsellik hormonlarla ilgili... İçimde her zaman bir kadın vardı. Sadece görünüşümü değiştirmek, böyle görünmek istedim. Çünkü âşık olduğum erkekler böyle görünümdeki kadınları beğeniyor. İçimde bir şey değişmedi”.³⁸⁴

Nina Arsenault’un yaşadığı değişimi gösteren performanslar, Lazlo Pearlman’ın queer ile ilgili yayınlarında değerlendirilmiştir. Şekil 65’te görüldüğü gibi, teatral performansıyla erkek giysisi içinde gizlenmiş bedenini sergileyen Lazlo Pearlman sanatçı, araştırmacı ve eğitimidir. Pearlman’ın tespitine göre, Arsenault’nun performansları cinsel kimlik geçişleriyle ilgili yegâne örneklerdendir. Pearlman, yaptığı queer araştırmalarında normatif olmayan cinsel kimliğini kullanarak itirafta bulunan çok az sayıda kişisel performans örneğiyle karşılaştığını belirtmiştir. Pearlman’a göre, Nina Arsenault’un bedenindeki kadın dönüşümü hem mitolojik hem de sosyal yapı çerçevesinde bir arketip olarak değerlendirilmelidir.³⁸⁵

Şekil 67: Melanie Bonajo, *Night Soil, Economy of Love*, 2015

http://www.tate.org.uk/sites/default/files/styles/width-600/public/economy_of_love.jpg [12.10.2017].

³⁸⁴ Nina Arsenault, “Interview with Patricia Aldridge”, Vimeo. <https://vimeo.com/52110830> [02.06.2015].

³⁸⁵ Lazlo Pearlman “Dissemblage and Truth Traps: Creating Methodologies of Resistance in Queer Autobiographical Theatre”, **Theatre Research International**, c.40. s.1. (Cambridge University Press, 2015b): 88-91.

Hollandalı sanatçı Melanie Bonajo, Brooklyn'deki seks işçilerinin bir portresini “Aşkın Ekonomisi” adı altında sergilemiştir. Sanatçı bu çalışmasıyla, ultra kapitalizmin getirdiği ağırlığın altında uzaklaştığımız dünyamızla yeniden buluşmamızı, kendi bedenlerimizi dinlememizi ve kadının arzularını yeniden keşfetmemizi istiyor. Feminist, renkli, stilize ama eğlenceli bir evrende istediğimiz gibi yüzebileceğimizi gösteriyor. Kadının doğaüstü, ruhani ve iyileştirici güçlerini araştırıyor. Bize bir şey öğretmek istemiyor, ancak kadınların ve bedenlerinin kendileri için konuşmalarına izin vermek istiyor.³⁸⁶

Melanie Bonajo, 2015 tarihli Aşkın Ekonomisi isimli kurgusal fotoğraf çalışmasında (Şekil 67) tüm cinsel kimlikleri bir gökkuşağı bütünlüğünde şehrin içinde sergiliyor. Cinsiyetin sosyal normlarca beklenmedik bir şekilde dile getirildiği Benajo'nun çalışmasında, LGBTI için sembolize olmuş gökkuşağı renklerine bürünen farklı cinsel kimliklerdeki bedenler, birbirleriyle bütünleşerek konumlanmış durumdadır. Cinsel kimlik ayrımcılığına karşı birlik olmayı öneren bu çalışma, Foucault'nun “yeni bir kültürel yaşam inşa etme” önerisini hatırlatıyor.

Şekil 68: Del LaGrace Volcano, *Şehri Queerleştirme*, 2013

<http://www.dellagracevolcano.com/gallery/queering-the-city-belfast-2013-35554206> [23.05.2018].

³⁸⁶ Melanie Bonajo, “The Film Trilogy Night Soil / Economy of Love Documents”, <https://night-soil.tumblr.com/> [28.03.2018].

Belfast OUTBURST Festivali'nden Ruth McCarthy, Del LaGrace Volcano'dan şehrin çeşitli bölgelerinde açık hava reklam araçları olan kiosk, billboard ve benzeri yerlerde işlerini sergilemesini istemiştir. “Şehri Queerleştirmek” olarak isimlendirilen bu sergide (Şekil 68) sanatçı, çalışmalarının insanların her yerde ister istemez karşısına çıkan bilinçaltı reklamları gibi gösterilmesinden memnuniyet duyduğunu ve halka açık alanlarda queer temalı işlerini sergilemeye devam edeceğini belirtir.³⁸⁷

Volcano, önceden belirlenmiş normlara uymayan, küçük düşürülen, reddedilen queer yaşamın imgelerini yaratır ve yeni bir bakış açısı oluşturarak queer yaşamın kendi gerçekliğini sergiler. Fotoğraflarındaki bu gerçeklik, izleyicinin toplumsal cinsiyet sınıflandırmasını yeniden düşünmesini sağlar. Bizi, farklı olanla yüzleştirir ve neyin doğal olduğuna, neyin kültürel olarak inşa edilmiş sınırlılık olduğuna işaret eder. Volcano, fotoğraflarında asla kültürel normlara odaklanmamış, bedenlerin kendi normlarıyla ilgilenmiştir. Bu tersine çevirme ile bir şey açığa çıkar: Bu kişilerin bedenleri ya da cinsellikleri problem değildir ve queer oluşun şiirsel güzelliği görülmeye değerdir.³⁸⁸

Volcano, kendi çalışmaları üzerine yazdığı makalesinde:

“Queer beden hakkında yazmak ve performans gerçekleştirmek, benim için bir tür imkânsız misyon. Çünkü insan, queer beden hakkında konuşamaz eğer böyle bir şey gerçekten yoksa ki fotoğraflarımda kullandığım kendi bedenim bir sorun olsa bile Queer beden her zaman değişim (geçiş) halindedir. Arkadaşım Jay Prosser’e göre bir çeşit şekil değiştirmedir, dönüşüm değil. Bana göre korkunç, canavar gibi yüce bir mutasyon. Queer bedenler önemli olmayan bedenlerdir. Kullanılıp atılabilir. İnkâr edilen, sahip çıkılmayandır. Değer görmeyen bedenlerdir. Adi, bayağı yaratıklardır. Kültürel kimlik sınıflandırmasını reddeden, disipline edilmemiş varlıklardır. Queer bedenler kültürel iğrenme yaratırlar ve bize nasıl olmak istemediğimizi ve nasıl bir bedene sahip olmak istemediğimizi (kimden uzak durmamız gerektiğini) öğretirler. Kuralları reddeden bedenlerdir. Metalaşmaya karşı gelirler ve kendi garip görüntülerini yaratırlar. Şımartılmış değillerdir. Toplum içinde nadiren bulunurlar ve çoğunlukla kendi kişisel alanlarında yaşarlar. Sanki bir özürünün sınırlı yaşamı gibi ya da bir suçlunun hapis hayatı gibi. ... Çift cinsiyetli bedenleri düşünün. Benim bedenimi düşünün. Kültürel ölçütler ile kadın ya da erkek olmayı kloströfobik bulan, bunu istemeyen ve yapamayan bir beden. Sizin tarafınızdan yargılanmak üzere kendisini sınırda tutan bir beden. Sosyo-medikal endüstriyel kompleksin bedenlerinizi halen kurallara uydurma gücünü sürdürdüğü gerçeğini düşünün. Bunu genital tatmininizi ortadan kaldırarak sizi belirsiz bir zafer için yeniden yaratmayı tasarlayarak yaptığını. Queer beden ne yapar? Bayağılık gerçekleştirir ve bunu güçle, zevkle ve gururla yapar. Bu, bize herkesi sevmeyi gösterir ki bize

³⁸⁷ Del LaGrace Volcano, “Queering the City Belfast”, <http://www.dellagracevolcano.com/gallery/queering-the-city-belfast-2013-35554206> [23.05.2018].

³⁸⁸ Josch Hoenes, “Queer Art of Looking On the Art of Del LaGrace Volcano”, çev. Lisa Glaver, **The Archive. The Journal of the Leslie/Lohman Museum of Gay and Lesbian Art**, 43 (2012): 7.

nefret öğretilmiştir. Bu inkâr eylemi ile queer beden ‘bana bak ve beni sev, eğer cesaretin varsa’ diye haykırır.”³⁸⁹

Şekil 69: L.J. Roberts, *Brooklyn'in Queer Evleri*, 2011

<https://hyperallergic.com/45283/queer-art-grows-in-brooklyn/> [28.06.2018].

Brooklyn'deki evlerin haritasını kumaş, örgü parçaları ve düğmelerle betimleyen Roberts, queer teriminin toplulukçu ve paylaşımcı geleneğinden esinlenir ve Dünya AIDS Günü anısına Emily Roydson'un küratörlüğünde A.I.R. Galerisinde gerçekleşen sergide (Şekil 69) duvardan yere doğru uzanan bir enstalasyon gerçekleştirir.³⁹⁰ Bu enstalasyon, queer olgusunun kapsamının giderek genişlediğini ve sosyal yaşantının önemli bir parçası haline geldiğini gösterir.

Şekil 70: Angie Wilson, *Sorgu Dolu / Questioning*, 2013

³⁸⁹ DelLaGrace Volcano, “Artist Statement: Del LaGrace Volcano On Del LaGrace Volcano”, *The Archive. The Journal of the Leslie/Lohman Museum of Gay and Lesbian Art*, 43 (Bahar 2012): 5-6.

³⁹⁰ Kate Wadkins, “Queer Art Grows in Brooklyn”, <https://hyperallergic.com/45283/queer-art-grows-in-brooklyn/> [28.06.2018].

Angie Wilson'un "Sorgu Dolu/Questioning" başlıklı eseri (Şekil 70), Samek Art Galeri'de 2013'te gerçekleşen Strange Bedfellows sergisinde yer almıştır. Serginin küratörü Amy Cancelmo sergi bildirisinde, bu sergideki eserlerin, cinsiyetlerin ve cinsel kimliklerin, politikaların ve işbirliği stratejilerinin arasında yer aldığını belirtir. Queer'in çoğunlukla LGBTI popülasyonundaki çeşitlilik yelpazesini kapsamaya çalışan bir battaniye terimi olarak kullanıldığını, ancak queerlik (queerness) teriminin hem heteronormatif olmayan cinsiyetin bir ifadesi olarak, hem de sosyal ve politik bir duruş olarak tanımlanabileceğini belirtir. Cancelmo'ya göre queer bir isim, ama aynı zamanda bir fiildir. Bir şeyi sorgulamak, onu garip yapmak, bir alternatif sunmak ve bildiğimiz şeylerde bir kopma noktası sağlamak amacıyla kullanılır. Cancelmo'ya göre işbirliği ve queerlik, sosyal, politik, kişisel ve sanatsal devrimin alanları olabilir. Queer insanlar, fiziksel ve duygusal güvenlik ya da politik varlıklar olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü işbirlikçi pratiğe uzun süredir güvenmektedir.³⁹¹

İşbirliğinin önemine inanan bir başka queer sergisi, İstanbul Queer Art Collective grubu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şekil 71: İstanbul Queer Art Collective (Tuna Erdem, Seda Ergul, Leman Sevda Darıcıoğlu, Onur Gökhan Gökçek), *Koltuk Sevdası*, 2016

Fotoğraflar Ebru Dede (Ark Kültür İstanbul, 07.02.2016)

³⁹¹ Amy Cancelmo, "Strange Bedfellows: Collaborative Practice in Queer Art, Curator's Statement", <http://museum.bucknell.edu/2013/09/18/strange-bedfellows/> [28.06.2018].

Bir LGBTI organizasyonu olan KAOS GL'nin katkılarıyla gerçekleştirilen “Gelecek Queer” sergisinde, İstanbul Queer Art Collective grubu üyelerinden Tuna Erdem, Seda Ergul, Leman Sevdâ Darıcıoğlu ve Onur Gökhan Gökçek'in birlikte gerçekleştirdikleri “Koltuk Sevdası” isimli performans İstanbul Ark Kültür’de izleyiciyle buluştu (Şekil 71). Grubun yaptığı açıklamaya göre, koltuğun parçalandığı performansta sanatçıların amacı, güç ve statü arzusunu eleştirmektir. Sanatın sonuçtan ziyade bir süreç olduğunu ve üretmek yerine bozmanın da sanatın bir yöntemi olduğunu göstermek istediklerini belirtirler.³⁹² Eskimiş ve kolayca parçalanabilen koltuk, zayıf bir toplumsal cinsiyet inşasının kurgulandığı iktidarın bir simgesi olarak görülebilir. Performansın “Koltuk Sevdası” başlığı, iktidarın düzenine tabi olmayı tercih edenlere gönderme yapıyor gibidir.

Queer terimi bugün artık ötekileştirmeyi reddetmek olarak okunmalıdır. Queer, kimliğin sabit gösterenlerinden ziyade akışkan, çoğul ve çok boyutlu yapısını imleyen genel bir strateji ve varoluşsal alanını tanımlar. Sabit bir oluş değil, çoklukların kompleksidir. Ancak queer teriminin geçmişteki anlam kökeninin yarattığı risk nedeniyle, bazı teorisyenler bu terimin alternatifleri üzerinde çalışmaktadır.

4.5. Post-Queer Üzerine

Queer teriminin yeniden kültürel alana dâhil edilmesinin politik açıdan yararlı olacağı konusunda zıt fikirler mevcuttur. Terimin yararlı olacağını düşünenlerin ortak noktası stratejik açıdan queerin homofobi bağlamından uzaklaşmayı sağlayacağı yönündedir. Karşı olanların düşüncesi ise queerin anlam açısından değerinin değiştirilmesinin bir hastalığa yanlış teşhis koymaya benzediğidir.³⁹³ Queerin anlamının değiştirilmesi dilbilimsel bir mesele olduğundan, Julia Parnaby’e göre bu çaba postyapısalcılık sürecinde dahi boşunadır.³⁹⁴ Queer terimine karşı çıkan teorisyenler arasında postfeminizmin önde gelen isimlerinden Judith Butler da bulunur.

³⁹² İstanbul Queer Art Collective, “Koltuk Sevdası - Closing Performance of Future Queer Exhibition”, <https://www.istanbulqueerartcollective.co.uk/koltuk-sevdasi> [23.05.2018].

³⁹³ Annamari Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 126-127.

³⁹⁴ Julia Parnaby, “Queer Straits”, **Trouble and Strife**, 26 (1993), 14’ten aktaran: Annamari Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 126-127.

Queer teriminin utandırıcı bir tabu olarak kullanıldığının altını çizen Butler, günümüzde bu terimin olumlu birtakım anlamlar dizisi içermesi amacıyla nasıl yeniden üretildiğini sorgular.³⁹⁵ Butler, queer kuramının ortak bir mücadele sahası olarak geleceğin başlangıç noktası olması durumunda, her zaman dışlayıcı olan kimlik politikalarının eleştirisinde merkezi önem taşıyacağını belirtir.³⁹⁶ Butler'ın bu söyleminden yola çıkılarak queer yerine önerilebilecek yeni bir terimin mevcut sisteme tabi olmayı talep etmeyecek, akışkan ve çoğulcu bir özellikte olması gerektiği düşünülmektedir.

Queer politikasının olasılıklarından post-queer potansiyellerine yönelik çalışmayı öneren David V. Ruffolo, bu iki terimi beden üzerindeki etkileri nedeniyle ayırır. Ruffolo, queer çalışmalarının bedeni maddesel açıdan sınırlandırdığına, ancak post-queer bedenlerin kültürel ve düşünsel yönlerinin de olduğuna dikkat çeker. Çünkü queer teriminin ilk kullanımında bedenlerin ikili formda sabitleştirilmiş ataerkil ve hiyerarşik sistem içinde düşünülmesi esas alınmaktaydı. Post-queer teriminin ise, bedenlerin ikili kutuplaşma içinde yer almayan, akışkan ve çoklu yaratıcı oluşlar içeren ve gelecek potansiyellerini kapsayıcı bir özelliği bulunmaktadır. Ruffolo, bu önerisini Deleuzecü gücüllüklerin³⁹⁷ farklılık deneyimleri üzerinden açıklar.³⁹⁸ Deleuzecü gücüllüğün bilinmeyen potansiyeller nedeniyle farklılıklar üretebileceğini belirten Ruffolo, bunu özellikle ilişkilendirerek queer teriminin olasılıklarını ele alır ve gücülün alanının olasılıklarıyla post-queer farklılıklara geçişi önerir. Queerin kimlik politikaları her ne kadar durağan olmayan ve akışkan olarak anılmış olsa da, radikal bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu düşünen Ruffolo, geçmişle bağlantısı olan queer teriminin sınırlı olduğunu savunur ve post-queer farklılıkların potansiyellerinin edimsellikten etkilendiğini ve mevcut özellikle sınırlı olmadığını belirtir. Deleuzecü gücül/edimsel ve gerçek/olası farklılıkları queer ile post-queer kavramlarla ilişkilendiren Ruffolo, queer'in gerçek/olası ile geçmiş/şimdi temsilleriyle sınırlı olduğunu, post-queerin ise gücül/edimsel potansiyeli içerdiğini belirtir. Şimdiyle sınırlı olduğu için queer teriminin hareketli olduğu savunulsa da sabit bir yönü

³⁹⁵ Judith Butler, **Bela Bedenler**, çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Mart 2014), 318.

³⁹⁶ **age**, 319-320.

³⁹⁷ Deleuze, gücül kavramını mevcut an ile bu anın gelecekte yaratacağı potansiyelleri vurgulamak için kullanır (bkz. Ek 1).

³⁹⁸ David V. Ruffolo, "Post-Queer Değerlendirmeler", **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**, s. 2 (2015): 6-7.

varken, post-queer gücüllüğün edimselleşmesiyle bağlantıları daima yap-boz eden bir yaratıcılık assemblajıdır.³⁹⁹ Queerin sabitliğine karşın Ruffolo'nun yaratıcılık potansiyeli olduğunu düşündüğü post-queer önermesinin bir diğer önemli noktası, postfeministlerce tartışma konusu olan öznelikle ilgilidir.

Ruffolo, queerin bir öznellik olduğu, post-queerin ise öznellik olmadığı şeklinde anlaşılmaması gerektiğini söyler. Özneliğe yönelik tanımlamalar, işaretlemeler ve temsillere dayanmayan çağdaş politikaların yaratıcılığı ve olasılıkları hakkında konuşmak istediğini belirtir. Post-queerin öznelikten sonra geldiği şeklinde düşünülmemesini fakat queer teriminin bir parçası olan öznelikten farklı biçimde yaratıcı potansiyeller taşıdığının anlaşılmasını talep eder. Queerin mevcut öznellik kapasitesinin gelecek potansiyellerinin sınırlı olduğunu düşünür. Queer ile heteronormatiflik arasında ikili karşıtlık söz konusudur ve bu ikili karşıtlıklar kimlik kategorileşmesi yaratarak bir sınır oluşturur.⁴⁰⁰ Queer teriminin yararlı yönlerini sınırlandıran bir başka unsur, geçmiş anlam kiplerinin yok sayılamayacağıdır.

Postyapısalcı sürecin, queer teriminin kullanımını olumlu yönde etkilemesine karşın, queerin sürekli ilk haline gönderme yapacağını belirten Ruffolo, bunu queer teorisinin deneyime dökülmesiyle ilişkilendirerek açıklar. Teori ile deneyim arasındaki ilişkiyi bir politika olarak ele alan Ruffolo, oyuncularını değiştirmeden oyun hakkında konuşmayı tercih ettiğini ve post-queerin teoriden deneyime ya da deneyimden teoriye doğru giden kısıtlayıcı bir bağlantısı olmadığını ve böylece politik açıdan daha yararlı olacağını anlatır.⁴⁰¹ Böylece Ruffolo'nun deneyimsel post-queer önerisi, Butler'ın eylemsellik ile bağlantı kurarak kullandığı performativite olgusuyla da uyumluluk sağlar. Ruffolo, queer teriminin riskli yönleri nedeniyle de post-queer kavramının bu terimle kurulabilecek bağına şu şekilde belirler:

Ruffolo, önerdiği post-queer kavramının queerden bir çıkış yolu olarak düşünülmemesi gerektiğini ifade eder. Postkimlik politikalarının, geçmişten gelen karmaşıklıkları ve çelişkileri aşmak yerine, onlarla birlikte çalışmaya izin veren yapıda olduğunu savunur. Böylece post-queer teriminin, queer teoriyi tümüyle

³⁹⁹ age, 9-10.

⁴⁰⁰ David V. Ruffolo, **Post-queer Politics (Queer Interventions)** (Surrey: Ashgate Publishing Ltd., 2009), 4.

⁴⁰¹ age, 28.

reddetmek yerine, onu okuyarak öznellik ve kimlik politikaları geliştireceğini belirtir.⁴⁰²

Son olarak post-queer, Ruffolo'ya göre, yıkımı ve yeniden yapılanmayı müzakere eden çağdaş politikaların şizoanalizini somutlaştırır. Post-queer, hiyerarşik yapılaşmayla mücadele eder ve akışkan çoğulluğun karmaşıklığını önerir.⁴⁰³

Şekil 72: Robin Hammond, *Aşkın Yasadışı Olduğu Yer / Where Love is Illegal*, 2018

Sanatçının instagram hesabı @hammond_robin: https://www.instagram.com/p/BkaPXC9D0md/?taken-by=hammond_robin [29.08.2018].

“Aşkın Yasadışı Olduğu Yer (Where Love is Illegal)” Projesi, Elton John AIDS Vakfı’nın desteği ile Robin Hammond’un ve onun kâr amacı gütmeyen Witness Change organizasyonunun lezbiyen, gey, biseksüel, transeksüel ve intersekslerin birbirini sevmelerinin yasak olduğu ülkeleri gezerek çektikleri fotoğraflardan oluşur. Proje, kanunlar ve düzenlemelerle yasaklanan ve suçlanan bireylerin medya tarafından da görmezden gelinmesi nedeniyle, sadece kendileri olarak yaşamayı dileyen LGBTQI insanlara karşı önyargıların yıkılması amacını gütmektedir. Proje kapsamında fotoğraf çekilmek isteyenler, istedikleri gibi giyinip poz vermekte ve tüm dünyayla paylaşmak istedikleri bir mektup yazmaktadırlar.⁴⁰⁴ Kenya’nın başkenti Nairobi’den 21 yaşındaki Tasha (Şekil 72), yazdığı mektupta arkadaşlarının

⁴⁰² age, 30.

⁴⁰³ age, 56-57.

⁴⁰⁴ “Where Love is Illegal”, Witness Change, <http://whereloveisillegal.com/about/our-story/> [10.08.2018].

ve dünyadaki pek çok insanın seks işçiliği yapmak zorunda kalarak çeşitli H.I.V./AIDS hastalığına yakalandığına işaret etmiştir.⁴⁰⁵ Robin Hammond'un fotoğrafında Tasha, toplumsal cinsiyet mefhumunu sorgulamakla birlikte siyah ve beyaz ırk ayrımcılığına da gönderme yapmaktadır. Irklar ve cinsiyetler arası akışkan çoğulluğun tek bir karede betimlendiği fotoğraf, post-queer olgusundaki ırklar, kültürler ve cinsiyetler arası parçalanmışlığı temsil eder.

5. SANATTA POSTHÜMANİZM (İNSAN SONRASI) OLGUSU

Feminizm çalışmaları, içinde bulunduğu dönemin koşullarından etkilenerek çeşitli evrelerden geçmiş ve dönüşüme uğramıştır. Özneyi ve kimliği kurgulayan sistem, feminizm evrelerinin her birinde eleştirilirken, bu sisteme dâhil edilecek her yeni özneliğin yeni bir kategorileşme sonucu doğuracağı tartışılmış ve dile eklenecek yeni terimler ve kavramlarla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar kendi içinde bir çıkmaza uğrarken, teknolojinin ilerlemesi, tıp alanında gelişmelerin kaydedilmesi ve internet ile kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi yaşamın tümüyle evrildiği yeni bir dönem başlamış ve bu değişim, öznellik tartışmalarına da farklı yollar açmıştır.

Postmodernizm, bedenin türsüzleştiği, belirli bir form olmayıp ucubeleştiği, bebek gibi dilsizleştiği posthümanizmi getirir.⁴⁰⁶ Posthümanizm, güç ve hazlar, sanallık ve gerçeklik, cinsellik ve sonuçları gibi postmodern ilişkilerden etkilenir. Posthümanist (insan sonrası) beden teknolojidir, bir ekrandır, projeksiyona yansıyan bir imajdır. Teknik bir yaratık olan insan sonrası beden, artık bir ailenin ferdi değil, kamera karşısında performans gösteren bir nevi televizyonun bir parçasıdır. Kitle iletişim

⁴⁰⁵ Trenton Straube, "These Powerful Photos and Stories Portray HIV and LGBT STigma", <https://www.poz.com/article/powerful-photos-stories-portray-hiv-lgbt-stigma> [10.08.2018].

⁴⁰⁶ Jacques Derrida, **Writing And Difference**, çev. Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1978), 293'ten aktaran: Judith Halberstam, Ira Livingston, **Posthuman Bodies** (Bloomington: Indiana University Press, 1995), 2-3.

araçlarının bir ürünü ya da sonucudur. Virüse ya da AIDS'e bulaşmıştır. Queer terimi gibi belirsizlik içerir.⁴⁰⁷ İnsan sonrası kapsamında geliştirilen yeni teoriler, postfeminizm ve toplumsal cinsiyet araştırmalarını etkilemiştir.

İnsan sonrası teorilerin etkisinden önce feminist kuramcılar bedenin biyolojik olarak değerlendirilmesine karşı çıkmışlar, kültürel alanda değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardı. Buna karşın, doğayı araştırmakta ve bedeni biyolojik olarak düşünmekte ısrar eden Donna Haraway, anaakım feministleri bedenin materyalist yapısına yöneltmiştir. Haraway doğa bilimleri, sosyal bilimler, felsefi teoriler kapsamında madde, bedenler, organik, inorganik, insan, insan olmayan, hayvanlar ve makineler arasındaki etik ilişkileri incelemiştir. Aynı zamanda ırkçılık, heteroseksüelizm, kapitalizm ve sömürgecilik tarihinden feminizm merkezine ulaşmayı hedeflemiştir.⁴⁰⁸ Donna Haraway tarafından yayınlanan siborg⁴⁰⁹ manifesto, insan sonrası kuramcılar için temel bir bildiri kaynağı olmuştur.

5.1. Siborg Manifestodan Göçebe Özneye

Donna Haraway'ın "siborg manifesto"sı (cyborg manifesto), enformasyon teknolojilerini içeren bilimsel yönünün yanı sıra, feminizm, toplumsal cinsiyet, ırk, göçebe kimlik analizi gibi sosyalist, materyalist ve politik bir bildiridir.⁴¹⁰

Donna Haraway, Constance Penley ile yaptığı röportajda, bilimsel gelişmelerin bedenleri nasıl etkilediğini açıklar. Haraway, bu röportajında, geç kapitalizmin etkisiyle gelişen teknolojilerin günlük yaşantıyı nasıl değiştirerek artık doğal yaşamdan söz edilemeyeceğini anlatır. Örneğin moleküler biyolojinin gelişmesi gibi teknolojik faktörlerin bedenlerimiz üzerindeki etkilerinden söz eder. İnsan Genetiği Projesi (Human Genome Project) ile üretim gerçekleştirildiğini ve dolayısıyla yaşamın değiştiğini anlatır. İletişim sistemlerinin emperyal düzeye eriştiği günümüzde artık tamamen teknoloji odaklı yaşadığımızı anlatır.⁴¹¹ Siborg manifesto,

⁴⁰⁷ Judith Halberstam, Ira Livingston, **Posthuman Bodies** (Bloomington: Indiana University Press, 1995), 3.

⁴⁰⁸ Helen Margret, Donna Haraway, **Beyond the Cyborg: Adventures with Donna Haraway** (Columbia University Press, 2013), 23-24.

⁴⁰⁹ Organik ile teknolojik karışımı (bkz. Ek 1).

⁴¹⁰ Donna Haraway, "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s", **Socialist Review**, 80 (1985): 66'dan aktaran: Robert A. Campbell, "Cyborg Salvation History: Donna Haraway and the Future of Religion", **Humboldt Journal of Social Relations**, c. 26, s.1/2 (2001): 155-156.

⁴¹¹ Constance Penley, Andrew Ross, Donna Haraway, "Cyborgs at Large: Interview with Donna Haraway", **Social Text**, Duke University Press, s. 25/26 (1990): 11-12.

toplumsal cinsiyet mefhumunu tartışmaya yönelik yeni ufuklar açacak bir içeriğe sahiptir.

Haraway'ın siborg metinlerinin dualite, nesnelik ve ussallık ideallerini yıkacak söylemsel bir araç olduğu, örneğin patriyarkal değerlerle öncelenen eril ayrıcalığın yapısını değiştirebileceği ve cinsel kimliklerin akışkanlığını destekleyebileceği şeklinde feminist devrim projesinde önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir.⁴¹² Haraway'e göre, feminist bir tarih anlatımıyla kadın hakkındaki kültürel düşünce dönüştürülebilir ve bu dönüşüm eril tarihin istikrarını bozabilir.⁴¹³

Haraway'ın siborg manifestosunun ilk bölümünün çıkış noktası, organik olanla teknolojik olanın birbirleri içinde eriyip birleşimi olan siborg organizma fikriyle sınırları bozma ve belirsizleştirme düşüncesidir. Bu sınırlar, insan ile hayvan, organizma ile makine, fiziksel ile fiziksel olmayan arasındadır. Örneğin hayvanların organlarının insanlara nakledilişi, insanlar adına düşünen akıllı makineler tasarlanması, nanoteknoloji ve kuantum teorisi ile materyal olan ile olmayanın umulmadık ölçüde bir araya gelişi ve meselenin enerji oluşu bu sınırların ortadan kalkması sonucunu doğuracaktır.⁴¹⁴ Globalleşen elektronik, robotik fabrikasyon yaşamda ve internet ağı toplumunda, "beyaz kapitalist patriyarkal" düzen yerine "bilişim teknolojileri" hâkimiyeti söz konusudur. Gücün sahibinin değişmesiyle postfeminizmin sorguladığı iktidarın düzeni ve toplumsal cinsiyet mefhumunun çözüm olanakları siborg döneminde değişmiştir.⁴¹⁵ Makineler ve insanlar ya da farklı canlılar arasındaki belirsizliğin sonucu olarak öznelik tartışmalarında sorun olan kategorileşme ya da hiyerarşiler artık söz konusu değildir. "Makine biziz" söylemi, "biz" ile "onlar" ayrımını ortadan kaldırmıştır. Siborg beden saf değildir ve bütünsel bir kimlik aramaz.⁴¹⁶ Böylece özne sorunsalı tamamen farklı bir boyut kazanmıştır. Manifestonun özne hakkındaki kültürel düşüncüyü dönüştürme özelliği, onun bedensiz-teknolojik organ göndermeleriyle bağlantılıdır.

⁴¹² Ajnesh Prasad, "Cyborg Writing as a Political Act: Reading Donna Haraway in Organization Studies", **Gender, Work & Organization**, c. 23 s. 4 (July 2016): 431.

⁴¹³ Sandra Harding, **The Science Question in Feminism**, Ithaca (New York: Cornell University Press, 1986)'dan aktaran: Ajnesh Prasad, "Cyborg Writing as a Political Act: Reading Donna Haraway in Organization Studies", **Gender, Work & Organization**, c. 23 s. 4 (July 2016): 431-432.

⁴¹⁴ David Bell, **Cyberculture Theorists Manuel Castells and Donna Haraway** (New York: Routledge, 2007), 100-101.

⁴¹⁵ **age**, 104.

⁴¹⁶ **age**, 107.

Rosi Braidotti'ye göre Donna Haraway'ın çalışması, "bedensiz organlar" ifadesiyle kültürün yapısal dönüşümüne ve feminizme alternatif olanaklar açmaktadır. Descartes'in ide'leri ve zihni önceleyen ve bedeni reddeden görüşünde olduğu gibi, Haraway'ın androidleri, siborgları, elektronik mikroskopları, uyduları ve teleskopları görmenin bilimsel tekniklerinin yeni biçimleridir. Braidotti'ye göre, Haraway'ın 1985 tarihli siborg manifestosu, feminizme katkı sağladığı kadar nesnelliğe yeni bir bakış açısı kazandırması yönünden de önemlidir. Nesneye tek yönlü edilgen bakışı dışlayan Haraway, bunun yerine gezgin bir objektifle olduğu gibi kısmi, mesafeli ve çoklu bakışları ve kendi üzerinde düşünmeyi önerir. Haraway, feministlerin yeni doğan dijital proletarya ve siborg öznenin yarattığı siyasal ve ekonomik kavramsal karmaşanın farkına varmalarını sağlar.⁴¹⁷ Haraway'ın "yoldaş türler" olarak ifade ettiği insan-hayvan etkileşiminin bulunduğu yeni toplumsal düzende farklı denklik ve ilişki biçimleri söz konusudur.⁴¹⁸ Bu karmaşık ilişkiler düzenindeki siborg özne bütünsellik içermez.

Haraway'ın siborg öznesi, insan sonrası kuramcılarından Rosi Braidotti'ye "göçebe özne" önermesi için ilham kaynağı oluşturur. Postfeministlerin özne tartışmalarına karşın, Braidotti'ye göre özneliğe ihtiyaç vardır ve bu öznenin insan merkezci ya da bütünsel olmasına gerek yoktur.⁴¹⁹ Donna Haraway'den etkilenecek göçebe özne kuramını geliştiren Rosi Braidotti, göçebe figürünü aynı zamanda Nietzsche'nin söz-merkezcilik karşıtı görüşlerinin, Foucault'nun felsefi tarihin karşıtı ve direnişçisi söylemlerinin ve Deleuze'un bu söylemlere çok katmanlı bir bakışla ve soybilimsel bir yöntemle yaklaşımının katkı sağladığını anlatır.⁴²⁰ Deleuze'un çok katmanlılık görüşü, onun Guattari ile organizmalar ve makinelerle ilgili ortak çalışmalarına dayanır.

Deleuze ve Guattari'nin arzu makinelerinde tüm fonksiyonlar aynı anda işlev görürler fakat bu fonksiyonların içerdiği parçalar, aralarındaki boşluklar, çatlaklar

⁴¹⁷ Donna Haraway, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century", *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. Routledge (1990): 149–182'den aktaran: Rosi Braidotti, *Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı* (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017), 278-280.

⁴¹⁸ Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness* (Chicago, IL: Prickly Paradigm, 2003)'ten aktaran: Rosi Braidotti, *İnsan Sonrası*. çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 81.

⁴¹⁹ Rosi Braidotti, *İnsan Sonrası*, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 115.

⁴²⁰ Rosi Braidotti, *Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017), 23-24.

asla tam olarak bir bütünün parçaları olarak nitelenemezler. Deleuze ve Guattari, parçaların toplamının özetlenmesiyle oluşturulan bütünsellikten ziyade parçalara ayırmayı ve parçaların kendi özelliklerini keşfetmeyi önerirler. Genetikbiliminde de amino asitler⁴²¹ hücreler içinde ayrı parçalar halinde bulunur. Her bir parça kendi taşıdığı özelliklerin enerjisine sahiptir. Benzer şekilde ego, anne ve baba arasındaki orijinal nesne ilişkisinde de parçalar bütünsel bir rol oynamaz. Her bir parça kendi başına yeterli bir enerjiye sahiptir ve Oedipus ile onun temsil ettiği bilinçdışı düzenini yıkabilir.⁴²²

Deleuze ve Guattari'nin sözü edilen bu şizoanalitik arzu makinesi,⁴²³ Freud'un Oedipus evresindeki babanın otoritesine tabi olmadan özgür ve akışkan bir olanak sunar. Bu olanak bilinçdışında oluşturulan kodların yapısökümüyle gerçekleşir ve göçebibilimin temelini oluşturur. Erki oluşturan hadım edilmiş oedipal bilinçdışını yıkmayı amaçlayan şizoanalitik bilinçdışı, göçebibilimin gücünden oluşur.⁴²⁴ Bu hadım edilmiş yapı içinde bulunan rastlantısal noktalar, tekil noktaların sabitliği arasında dolaşır ve "göçebe dağılımı" kurar.⁴²⁵

Çünkü devletin mekanizması ile sabitlenen yapıda tüm dinamik içerenler, geçişkenlikler, ayrımlar ve dolayısıyla göçebe kavramları göz ardı edilmektedir.⁴²⁶ Devletin düzenine doğrudan tabi olmayan baskı altındaki göçebibilimin karmaşık ve belirsiz bir karakteri vardır. Göçebibilimin karakterini çözmek için değişkenler arasından sabit olanları tespit etmek yerine, tüm değişkenleri sürekli değişken konumunda bırakmalıdır.⁴²⁷

⁴²¹ Proteinleri oluşturan en küçük yapıtaşlarıdır.

⁴²² Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Capitalism and Schizophrenia**, çev. Robert Hurley, Mark Seem, Helen R. Lane. 10.Bs. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000), 42-44.

⁴²³ Arzuların Oedipus kodlarıyla sınırlandırılmaması yoluyla bölünmeden ziyade iyileşme önerisi (bkz. Ek 1).

⁴²⁴ Gilles Deleuze, **Essays Critical and Clinical**, çev. Daniel W. Smith, Michael A. Greco (London: Verso, 1998), 65'ten aktaran: Sinan Kılıç, "Deleuze-Guattari: Şizoanalitik Ontoloji Düzleminde Oedipal Bilinçdışının Yersizyurtsuzlaşması", **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, s. 2 (Güz 2013): 102.

⁴²⁵ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Kapitalizm ve Şizofreni I**, çev. Ali Akay (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990), 71'den aktaran: Müslüm Turan, "Deleuze ve Guattari: Göçebe Düşünce", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 10-11, s. 12-15 (Ocak 2006): 200.

⁴²⁶ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçebibilimi İncelemesi: Savaş Makinası**, çev. Ali Akay (İstanbul: Bağlam Yayınları, Temmuz 1990), 47-48.

⁴²⁷ **age**, 57-60.

Braidotti, “göçebe özne” önermesini Deleuze’un aktardığı şekilde göçebe kuramına dayandırdığını anlatır. Göçebe kuramı, zamana dayalı bellek sistemler tarafından sosyal ve beşeri bilimlere uygulanan iktidarın yapılaşmasına eleştiri amacını taşır.⁴²⁸

Deleuze ve Guattari, organizmaların bir bütünlük içermediğini, makine gibi birbirine akışlar sağlayan zincirlerle bağlanan parçalardan ibaret olduğunu düşünürler. Mikro çokluklar olarak gördükleri özgün ve özgür özneler, kendi sağduyularını kullanarak ortak duyuya tabi olmayı bırakmış ve sabit yerleşikliği olmayan göçebelerdir.⁴²⁹ Dolayısıyla öznenin göçebeliği farklı ırklar ve kültürler arasındaki gezginliği de içerir.

Rosi Braidotti’nin göçebe özne önermesi, ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtlığının yanı sıra, ileri kapitalizmin ve küreselleşmenin sonucu dönüşmekte olduğumuz hibritleşmeye de işaret etmektedir. Fallus-Avrupa-merkezciliğin yönetiminde yayılmakta olan çoğullukların arasındaki farklılıklar Irigaray’a göre “aynının ötekileri”, Deleuze’a göre nitel olmayan niceliklerdir. Braidotti’nin göçebe özne önermesiyle direnmeyi talep ettiği, bu aynılığın tekrar tekrar bedenleşerek yeniden üretilmesidir.⁴³⁰ Kapitalizm ve küreselleşme sonucu giderek aynılaştan insana direnmek, insan sonrası olgusunu gündeme getirmiştir.

5.2. Posthümanizm (İnsan Sonrası) Olgusu

İnsan sonrası olgusu, Rosi Braidotti’nin göçebe özne önermesiyle bağlantılı olmakla birlikte, bedenin maddesel yapısının moleküler ve teknolojik yönleriyle dönüşüme uğramasıyla da ilişkilidir.

Maddenin bilimsel açıdan tanımının değişmesiyle, doğal maddelerin üremeyi ve yaşamı etkileyen süreçleri farklılaşmıştır. “Wetware”⁴³¹ denilen bilişsel bir kavram türetilerek bedenden siborg bir organizma olarak söz edilmektedir. İnsan sonrası bedenin üretkenliğiyle ilgili konumlandırılan wetware ile genetik kodlar parçalanarak cinsiyetlerine de etki eden yeni bir kapitalist teknolojik güç oluşturulmuştur. Siborg

⁴²⁸ Rosi Braidotti, *İnsan Sonrası*, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 181-182.

⁴²⁹ Gilles Deleuze, Felix Guattari, *A Thousand Plateaus Capitalism and Schizophrenia I*, çev. Briand Massumi (London: Bloomsbury Academic, 2014)’ten aktaran: İsmail Hira, “Deleuze ve Guattari’de Özne ve Toplumsallık”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18 s. 2 (Kış 2016): 191-193.

⁴³⁰ Rosi Braidotti, *Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017), 11-14.

⁴³¹ Canlı beden ile bilgisayar işlevlerinin benzerliklerinden yararlanarak bedenin siborg bir organizma olarak tasarlanması (bkz. Ek 1).

denilen bu oluşum, bedeni ve zihni küçük bilgi parçalarına böler ve bu şekilde cisimleşen insan sonrasının sınıflandırılması farklılaşır. Rosi Braidotti insan sonrasını oluşturan bu yeni toplumsal gücü, kontrol toplumu şeklinde nitelendirdiği moleküler zoe⁴³² olarak isimlendirir ve bunun öncesinde Foucault'nun tarihsel yönden araştırarak anlattığı, disiplin toplumu olarak görülen biyo-iktidar⁴³³ sisteminde olduğumuzu belirtir.⁴³⁴ Dolayısıyla insan sonrası olgusu, bedenin iktidar sistemi tarafından disipline edildiği dönemi geride bırakmıştır. İnsan sonrası olgusu, iktidarın disiplin düzenine tabi olmayan bir özne gereksinimi ihtiyacından doğar.

Bireyin bir özne konumuna ihtiyacı olduğunu düşünen Braidotti'ye göre bu özne bütünsel ve insan merkezci olmak durumunda değildir. Bu insan olmayan özne ile insanı birbirine bağlayacak olan göçebe ve zoe odaklı bir yaklaşım önerir. Braidotti, insan ile insan olmayanın arasında yeni bir üretkenlik sistemi olan zoe odaklı yaklaşımın, siborg çalışmaların ötesinde bir materyalizme geçtiğini ve insan sonrası kuramını oluşturduğunu belirtir.⁴³⁵ Zoe, merkezi olarak ortaya çıkmış, savunmasız insanlık dışı yaşamın üretken yönünü temsil eder ve hayati bir gücü kapsar.⁴³⁶ Zoe, aynı zamanda, bu insan sonrası yaşamın, eski denetimlerinden özgürleşmiş, siyasi ve söylemsel açıdan temsilini içerir.⁴³⁷ Zoe odaklı yaklaşımla, tüm organizma türlerini kapsayan bir üreme söz konusudur. Böylece insan sonrası olgusu, göçebelikten hibritleşmeye uzanan geniş bir spektrum içerir.

Braidotti, insan sonrasını tanımlarken, hümanizm ve merkezlilik karşıtı, üniter öznelikten ziyade göçebe özneliğe doğru evrilen bir form ifade etmektedir. Bu form, hem kendi içinde çokluk, farklılık ve karmaşıklık barındıran bir oluş halinde iken, hem de insan olmayan dâhil tüm organizmalarla biyogenetizmin de içinde bulunduğu türden bir ilişkisel bağla akış ve hibritleşme sürecindedir.⁴³⁸ Braidotti'nin sözlerinden anlaşılacağı üzere insan sonrası sabit bir şekilde tanımlanamamaktadır.

⁴³² Tüm organizma türleri arasında üretkenlik sağlamak (bkz. Ek 1).

⁴³³ Tarih boyunca iktidar ilişkileri tarafından oluşturulmuş ve bedenin cinsel kimliğini denetleyen kültürel ağ (bkz. Ek 1).

⁴³⁴ Rosi Braidotti, **İnsan Sonrası**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 108-109.

⁴³⁵ **age**, 115-116.

⁴³⁶ Rosi Braidotti, "A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities", **Theory, Culture & Society Journal**, Special Issue: Transversal Posthumanities (2018): 3.

⁴³⁷ Davis Heater, "Zoe İle Düşünmek: Rosi Braidotti İle Söyleşi", çev. Nalan Kurunç, ed. Banu Eryılmaz, Evren O. Yurttaş, <http://www.dunyaninyerlileri.com/zoe-ile-dusunmek-rosi-braidotti-ile-soylesi/> [28.08.2018].

⁴³⁸ Rosi Braidotti, **İnsan Sonrası**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 60-61.

İnsan cinsiyeti kurgusal bir hata iken, insan sonrası cinsiyeti önceden verili olmayıp, deneylerle keşfedilmesi gereken bir karmaşıklık akışı içindedir.⁴³⁹ İnsan sonrası özne, kendisinden önceki tüm özne biçimlerinden bağımsız, ilişkisel ve geçişken olan çok geniş bir öngörü sağlar. Değişim ve dönüşüm aşamasındaki insan sonrası bedenlerin ve zihinlerin potansiyellerinin belirli referanslarla ölçülemeyeceğinin anlaşılması gerekmektedir.⁴⁴⁰

Toplumsal cinsiyet mefhumunu çıkmaza sokan da bedenlerin potansiyellerini görmezden gelerek, iktidarın tarih içinde kurguladığı belirli ve sınırlı referanslar idi. Bu sınırlayıcı referansları aşma gücü olan insan sonrası olgusunun, tüm cinsel kimlikler için adil ve yeni bir kültürel düzen talep eden feminizm için yararlı olacağı düşünülmektedir.

Braidotti'nin zoe yaklaşımı, insan sonrası kuramın feminizme katkısının ana merkezinde yer alır. İkili toplumsal cinsiyet kurgusunun devletin bir mekanizması ve yönetim şekli olduğunu düşünen Braidotti'nin feminizm görüşü onun zoe yaklaşımına dayandığı kadar, monizmle de ilişkilidir. Braidotti'ye göre feministler kapitalizmin birer parçası olduklarını kabul ederek bilgeliğin ilk adımını atabilirler. Çünkü yeni yaşam, yeni üreme sistemleri, nano-teknoloji ve biyo-genetik fabrikasyonu bilişsel kapitalizmin kapsamındadır.⁴⁴¹ Bilişsel kapitalizmde temellenen yeni materyalizmin etkisiyle oluşan alternatif etik güçler, politik kodlar ve yeni duyuşsal çapraz topluluklar aracılığıyla sanal bilgi dünyasında kategorileşmenin yeni sınırlarının belirlenmekte olması, feminist / queer / göçebe gibi ötekileştirilmiş "kayıp insanlar" için yeni olasılıklar doğurabilir.⁴⁴² Braidotti'ye göre, yeni genellemeler yerine kompleks olana daha net odaklanmaya ihtiyacımız vardır. Nitekim sınıf, ırk, cinsiyet, yaş, güç gibi ayrımlarla çerçevelenmiş hümanizme karşın posthümanizm, insanın değişen oluşumlarının çeşitlendirilmiş bir dizisini içerir. Bu dizi, yeni bir tür insanlığın değil, pek çok kayıp insanın gerçekliğinin farkına varmamızı sağlar.⁴⁴³

⁴³⁹ age, 111.

⁴⁴⁰ age, 117.

⁴⁴¹ Davis Heater, "Zoe İle Düşünmek: Rosi Braidotti İle Söyleşi", çev. Nalan Kurunç, ed. Banu Eryılmaz, Evren O. Yurttaş, <http://www.dunyaninyerlileri.com/zoe-ile-dusunmek-rosi-braidotti-ile-soylesi/> [28.08.2018].

⁴⁴² Rosi Braidotti, "A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities", **Theory, Culture & Society Journal**, Special Issue: Transversal Posthumanities (2018): 19.

⁴⁴³ age, 23.

İnsan sonrası kuramının feminizme katkısını araştıran Paula Rabinowitz, posthümanizm projesinin başlangıcında politik ve kültürel teorilerin yapılandırılırken, tarih boyunca kurgulanmış kategorilerin yeniden düşünülmesini önerir. İnsan sonrası feministlerin tarihsel kolektif stratejilerle mücadele edebileceğini savunur. Rabinowitz, feminizmi sınırlandıran teorik karmaşıklıkların düzenlenebileceği ve tarihsel yapılanmanın politik mücadelesine cevap verebilecek teorilerin en iyi performansa dayandırılmasıyla mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle kadınların deneyimlerinin dürüstlikle değerlendirilmesi gerekir.⁴⁴⁴ Kadınların deneyimleri, günümüz teknolojik koşullarında ve radikal dönüşüme uğramış sosyal ortamında artarak çeşitlilik göstermekte ve böylece ikili karşıtlıklar arasındaki farklılıklar belirsizleşmektedir.

Nick Bostrom'un tanımıyla, günümüz kültürel yapısını da dönüştürmekte olan ve gittikçe gelişen teknolojiler aracılığıyla insan zekâsının ve fiziksel yapısının kapasitesini artırarak daha genç ve dinamik kılmanın kabul gördüğü transhümanizm, sosyal yaşamda radikal bir dönüşüm sağlar. Bu radikal dönüşümler neticesinde artık insan yerine insan sonrası terimi kullanılmaktadır.⁴⁴⁵ Dolayısıyla cinsiyetler ve ırklar arası hiyerarşiler ortadan kalkmaktadır.

Rosi Braidotti'ye göre insan sonrası kuramı, diğer bir deyişle posthümanizm, tarihsel süreçte erkek ve beyaz gibi niteliklerle eşleştirilen hümanizmi (human: erkek) aşmanın ve beyaz erkek kültüründe dışlanmış diğer cinsel kimliklerin ve ırkların kapsama alınmasının bir yoludur. İnsan sonrası kavramında özne, hem doğayla (hayvan ve bitki) hem de teknolojik gelişmelerle (virüs) iç içe bir ilişki ağında geçiş ve dönüşüm sürecindedir.⁴⁴⁶ Henüz geçiş sürecinde olan insan sonrası olgusunun kökenine bakıldığında, pek çok farklı etken söz konusu olduğu görülür.

Braidotti'ye göre çerçevelendirilemeyen, ilişkisel ve göçebe olan insan sonrası özne, postmodern ya da postyapısalcı bir kavram değildir.⁴⁴⁷ Braidotti'ye göre insan

⁴⁴⁴ Paula Rabinowitz, "Soft Fictions and Intimate Documents: Can Feminism Be Posthuman?" **Posthuman Bodies**, ed. Judith Halberstam, Ira Livingston (Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1995): 110.

⁴⁴⁵ Nick Bostrom, "A History of Transhumanist Thought", **Journal of Evolution and Technology** 14, no.1 (2005)'ten aktaran: Nicholas Agar, **Humanity's End: Why We Should Reject Radical Enhancement**, Ed Robert A. Wilson. (Cambridge: MIT Press, 2014), 2.

⁴⁴⁶ Rosi Braidotti, **İnsan Sonrası**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul, Kolektif Yayıncılık, 2014)'ten aktaran: Ezgi Ece Çelik, "İnsan ve Sonrası", **Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi**, s. 9 (Ekim 2017): 5-7.

⁴⁴⁷ Rosi Braidotti, **İnsan Sonrası**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 205.

sonrası kuramı, ahlaki felsefede insanların tepkiselliğinin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle sağlanan analitik bakış açısının ve hümanizme cephe açan öznel tartışmalarının bir sonucudur.⁴⁴⁸ Braidotti, hümanizmin eleştirisinin ilk olarak Foucault'nun "insanerkeğin ölümü"nü ilan etmesiyle başladığını belirtir.⁴⁴⁹ Michel Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler*'de dile getirdiği gibi, "insan" kelimesi Batı kültürünün tarih içinde türettiği belirli bir bakış açısı ve ussallıkta ancak bilimsel olmayan nesnel bir varlıktır.⁴⁵⁰

Postmodern dönemde ise özne ile nesne arasında artık ayrım kalmamıştır. Özne ile nesnenin ayrımındaki bu belirsizlik ve merkezin yok oluşu, öznenin yitimine neden olur. Bunun yerine belirsizlik, anlamsızlık, parçalanmışlık, çoğulculuk, akışkanlık, melezlik ve öngörülemezlik söz konusudur.⁴⁵¹ Frederick Jameson'a göre postmodernizm döneminde dil ve zamansallık şizofrenik bir çöküntüye uğramıştır.⁴⁵² Bu parçalanmanın yarattığı algıyla beden zarar görmektedir. Parçalanmış, zarar görmüş bedensellik simgesel yapıdaki krize etki eder ve iktidara karşı olma durumunu yaratır.⁴⁵³ Postmodernizm döneminde özne artık özünü yitirmekte ve ben olarak konuşmayan fakat konuşulan bireyler olarak benmerkezlilikten çıkarak dilin ve kültürün ürünü olarak nesnelleşmektedir.⁴⁵⁴ Braidotti'nin insan sonrası öznenin postmodern ya da postyapısalcı bir kavram olmadığı görüşüne karşın, postmodernizmin özneliğe olan bu etkilerine bakıldığında, aralarında benzerlikler olduğu görülmektedir.

Postmodernizmin etkisinin yanı sıra teknolojik ve sanal dönemin insan sonrası olgusuna etkileri de büyük önem taşımaktadır. Teknolojik ve sanal dönemde, insanı bunlardan bağımsız bir varlık olarak görmek imkânsızlaşmış, insan ile insan olmayan arasındaki farklılıklar sorgulanır hale gelmiştir. Hümanizm sürecinin tarihselliğinde

⁴⁴⁸ age, 49.

⁴⁴⁹ age, 33.

⁴⁵⁰ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.Bs. (Ankara: İmge Kitabevi, Ekim 2001a), 511-512.

⁴⁵¹ Perry Anderson, *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. E. Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 132'den aktaran: Selim Somuncu, "Postmodern Yöntem Arayışları Bağlamında Özne-Bilgi İlişkisine Bir Giriş Denemesi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (2017): 67.

⁴⁵² Hal Foster (Der.), "Postmodernism and Consumer Society", *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, (Seattle: Bay Press, 1983)'ten aktaran: Hal Foster, *Gerçeğin Geri Dönüşü Yüzyılın Sonunda Avangard*, çev. Esin Hoşsucu, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Mayıs 2017), 220.

⁴⁵³ Hal Foster, *Gerçeğin Geri Dönüşü Yüzyılın Sonunda Avangard*, çev. Esin Hoşsucu, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Mayıs 2017), 220-222.

⁴⁵⁴ Erika Fischer-Lichte, *Performatif Estetik*, çev. Tufan Acil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Ekim 2016), 285.

beyaz erkek bedeni ile özdeşleştirilen insan şablonu yerine zihne odaklanan ve teknolojik bir varlık olarak üremenin rahim yerine tüpte gerçekleşebilmesi gibi pek çok etken nedeniyle ortaya çıkan posthümanizm Michel Foucault, Deleuze, Guattari, Jean-François Lyotard ve Rosi Braidotti gibi teorisyenlerin bulgusudur. Michel Foucault'nun en önemli katkısı, cinselliğin tarih içinde inşa edildiğini vurgulayarak gelecek olasılıklarını açması ve böylece cinsel farklılıkların sistematik yapılaşmadan ayrışması olmuştur.⁴⁵⁵

Deleuze ve Guattari'ye göre, kapitalist toplumda öznelleştirilen bireyin kendi arzusu yoktur. Arzu ya da fantezi, tabi olabilmek için sürüye boyun eğen niteliğe bürünerek bireysel özgürlüğünü yitirir. Sosyal boyun eğme kapsamındaki öznellik, kapitalist toplumsal mekanizmaların sonucudur ve bir bakıma köleliği içerir.⁴⁵⁶

Deleuze ve Guattari, özneliğin yeniden üretim süreçlerini ve belirsizliklerini vurgulayarak, bedenlerin üniter (bölünmez) olmayan, heterojen makineler olarak görülebileceğini anlatırlar. Üreme sistemlerinin birer parçası olarak bedenleri makineler olarak tanımlarlar. Farklı organizmaların ayrı ayrı ve bir arada farklı üreme koşulları üretebilecek mekanizmalar olduklarını belirtirler.⁴⁵⁷ Bedenlerin makineleşmesi ve farklı organizmalar arasında yeni üreme koşullarının gündeme gelmesi elbette kolaylıkla kabul edilebilecek ve uygulanabilecek olgular değildir.

N. Katherine Hayles, posthümanizme geçiş sürecinde bilincin teknolojik ortamda değişime uğrarken ortaya çıkabilecek tehlikelere dikkat çekmek ister. İnsan sonrası özneliğinin çoklu kodlama seviyeleri ile ilişkisinde, beyin dilbilimi ile bilgisayar dil yapısı arasındaki ayırıcı özelliğini anlamlandırmanın farklı modellerine gereksinim vardır. İnsan dili ve dolayısıyla özneliğin kendisi, bilgisayar kodlamasıyla aralarındaki benzerlikler ve farklılıkların belirlenmesiyle yeniden tanımlanmaktadır. Kodlamanın katmanlanmış yapılarının önemine ilave olarak, insan sonrası yapısı, benliğin konumunun sınırlarının değişiminin yeniden çizilmesiyle karşı karşıyadır. Beyinden hücreye ya da neokorteksten beyin köküne doğru değişimle kimliğin ve

⁴⁵⁵ Patricia MacCormack, "Queer Posthümanizm: Sayborglar, Hayvanlar, Ucubeler, Sapkınlar", **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**, s. 2 (2015): 59-60.

⁴⁵⁶ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1**, çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014)'ten aktaran: İsmail Hira, "Deleuze ve Guattari'de Özne ve Toplumsallık", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 18 s. 2 (Kış 2016): 189.

⁴⁵⁷ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia**, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983), 285'ten aktaran: Carol Mason, "Terminating Bodies: Toward a Cyborg History of Abortion", **Posthuman Bodies**, ed. Judith Halberstam and Ira Livingston. (Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1995), 227.

öznenin doğası radikal bir dönüşüme uğrar. Böylece bilinç kırılmanlaşır. Bilinçli zihin yapay bir bilinç tarafından emilir. Yapay bilinç, ne kadar çoklu kodlama seviyelerinin ürünü olarak yapılandırılırsa o kadar fazla yıkıcı etki altında kalır. Bilinç eğer fazlasıyla evrimsel dönüşüme uğrayabilir görülüyorsa, onu korumak ya da sınırlarını belirlemek için mücadele edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında posthuman özne aynı zamanda postbilinç öznedir.⁴⁵⁸ Benlik kendi varlığında köklenmiş olarak görüldüğünde ve sağlam temellerle ve mantıksal tutarlılıkla ilişkilendirildiğinde, posthuman bir nevi antihuman olarak görülebilir. Çünkü bilinçli zihin, karmaşık sistemin gerçek dinamiğinden habersiz kalır ve kendisini oluşturma programının yürütücüsü olan küçük bir alt sistem olarak tasavvur eder. Fakat posthuman, tam olarak hümanizmin sonu demek değildir. İnsanın kavramsal tanımının sonunun sinyallerini verir ve akıllı makineler aracılığıyla insanın eklemlerini yeniden düşünmek için olanaklar sağlar.⁴⁵⁹ İnsan sonrası bilinç asla kontrol altında değildir.⁴⁶⁰ Dolayısıyla yeniden nesnelleşmeye ve nesnelleşmenin belirsizliğine doğru gidilmektedir.

Rosi Braidotti, günümüz biyo-teknolojilerinin organizmaları, bedeni ve yaşamı nasıl etkileyerek dönüştürdüğüne ve bunun sonucunda üreme ve cinsel kimlik sisteminin nasıl yeniden inşa edileceğine dikkat çeker. Bir yandan canlıların çeşitliliğine yol açan bilimsel devrim halinde oluşumuz, diğer yandan uzayın içinde gözlenenler olarak edilgenleşerek küçüldüğümüz postmodern dönemde ve teknoloji karşısında insan-merkezcilik ilkelleşmekte, bedenin olasılıkları kopyalama ve çoğaltma yöntemiyle mekanikleşmekte ve böylelikle bedenin parçalanmakta oluşundan ve hatta giderek bedensizleşmekten söz edilmektedir.⁴⁶¹ Parçalanan, farklı üreme sistemlerine tabi olan, organsızlaşarak makineleşen bedende hibritleşme söz konusu olmuştur.

⁴⁵⁸ N. Katherine Hayles, **How We Became Posthuman: Virtuel Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics** (Chicago: The University of Chicago Press, 1999), 279-280.

⁴⁵⁹ *age*, 286-287.

⁴⁶⁰ *age*, 288.

⁴⁶¹ Rosi Braidotti, **Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017), 238-241.

5.3. Hibrit Bir Bedene Doğru

Hibrit bedene doğru evrilen özne ve kimlik, sanal dünyada yaşamının ve bedenin teknolojik gelişmelerle dönüşmesinin sonuçlarını kapsar.

Medyanın yoğun etkisi altında olan küreselleşme evresinde, aynı zamanda göçlerin de artmasıyla kültürlerin birbirleri arasında erimesiyle hibrit kavramı her alanda ön plana çıkmaktadır. Dünyayı, ilişkileri, kültürü ve insanları anlamak adına sözü edilen ‘akışkanlık’ hibritleşmeyle bağlantılıdır. Dolayısıyla özne ve kimlik de giderek hibrit ve akışkan niteliğe dönüşmekte ve her zaman gelip geçici olma özelliğini sürdürmektedir. Dahası bilgisayar, video ve internet teknolojileri sayesinde tüm dünya bir iletişim ağına girerek belirli bir mekâna olan aidiyet de önemini yitirmektedir. Böylece ulus kimliği kavramı da artık geçerliliğini kaybetmekte, bunun yerine melez kimlikler oluşmaktadır. Melez kimliklerin ne şekilde biçimleneceğine büyük ölçüde yön veren kitle iletişim teknolojileri olmaktadır. En önemlisi, internet ağı sayesinde kolaylıkla yer edinilen siborg uzayda ve gerçekliğin yerini alan sanal dünyada bireysel kimlik kolaylıkla değiştirilebilir olmuştur.⁴⁶² Herkes kolaylıkla bir başkasına dönüşebilmekte ve bunu yaparken arzulanır ikonlar haline gelmeyi hedeflemektedir.

Tüm dünyada etkili olan üretim ve tüketim sistemi, Baudrillard’a göre Marksizm olarak bilinen kültür dâhil olmak üzere her şeyin üretime ve dolayısıyla ekonomiye bağlanmasıdır. Toplumsal eşitlik vaadiyle çoğaltılan ürünler birer gösterge haline gelmiştir.⁴⁶³ Baudrillard’a göre reklamlar aracılığıyla toplumsal arzular yaratılmakta ve bireysel farklılıklar silinmektedir. Tüketim kültürü tarafından belirlenen kahraman rolleri, kitle iletişim araçlarıyla ikonlara dönüştürülmektedir.⁴⁶⁴ Herkesin özenmesi ve ona benzemek için tüketim kültürüne katılması amacıyla yaratılan ikonların başrol oynadığı ve Baudrillard’ın “kültürün fotokopileşmesi” olarak yorumladığı günümüzde, bütün kategoriler birbirine bulaşmakta ve türler karışarak

⁴⁶² Zygmunt Bauman, **Küreselleşme, Toplumsal Sorunları**, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997)’den aktaran: Sibel Karaduman, “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, **Journal of Yasar University**, c. 5 s. 17 (2010): 2890-93.

⁴⁶³ Jean Baudrillard, **The Mirror of Production**, çev. Mark Poster, (St. Louis: Telos Press, 1975), 119-121’den aktaran: Steven Connor, **Postmodernist Culture An Introduction to Theories of the Contemporary**, 2. Bs. (Oxford and Cambridge, Basil Blackwell Ltd, 1990), 50.

⁴⁶⁴ Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları**, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, 4. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010b), 44-45.

aynılaşmaktadır.⁴⁶⁵ Mike Featherstone'un "kültür olmayan" olarak gördüğü popüler kılınmış ve özendirilmiş yeni kültürel yapı içinde, geleneklerin özelliklerinin yitirildiğini ve kültürler arasındaki farklılıkların ortadan kalktığını anlatır.⁴⁶⁶ Baudrillard'ın da belirttiği gibi, kültürel yapının bu şekilde değişerek evrenselleşmesinin en büyük etkenlerinden birisi, internet ve medya ağının oluşturduğu sanal ortamda gelişen ilişkilerdir. Kültürler arasında ayrımlar kalmamıştır. İnsanlar internet ağının kapsamındaki makineler gibi birbirine bağlanmakta ve televizyon ekranı karşısındaki hayran izleyici kitlesi olarak nesnelleşmektedir.⁴⁶⁷

Kapitalist düzenin etkisini sürdürdüğü postmodern evrede özne, televizyonda ya da sanal evrende izlenen bir arzu nesnesine dönüşmektedir. Dolayısıyla artık özne ile nesne ayırımından söz edilememektedir. Hatta özne kendi hazzını giderebilmek adına, ötekini bir arzu nesnesine dönüştürürken aynı zamanda manipüle etmekte ve yabancılaştırmaktadır.⁴⁶⁸ Öznenin ve aklın yerine geçen teknik bilgi, bir din gibi evrensel söylem içinde programlanmakta ve bu süreçte özne yok olmaktadır.⁴⁶⁹ Postmodern evreni kuran 'Öteki' sanal ortamda imgesel bir canlandırmadan ibarettir.⁴⁷⁰ Öteki aslında yoktur ve postmodern özne 'Öteki'nin yokluğu nedeniyle depresyona ve kendi varlığının belirsizleşerek silinişine terk edilmiştir.⁴⁷¹ Öteki bir bakıma bilgisayar aracılığıyla görselleşen geçici sanal bir öznelige işaret eder. Bilgisayar, sadece sanal dünyaya erişim aracı değil, aynı zamanda zihin yerine işlev gören bir mekanizma olmuştur.

Zihni bir bilgisayar sistemi olarak düşünmek, Von Eckardt'a göre çok sayıda tamamlayıcı unsur içerir. İnsanın psikolojik deneyimlerinin sonuçlarına yönelik çok sayıda açıklayıcı fikri toparlayan detaylı bilgisayar programları mevcuttur. Bu

⁴⁶⁵ Jean Baudrillard, **Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, 4. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010a), 14-15.

⁴⁶⁶ Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1996), 37-38.

⁴⁶⁷ Jean Baudrillard, **Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, 4. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010a), 18.

⁴⁶⁸ Serge Lesourd, **Özne Nasıl Susturulur? Söylemlerden Liberal Laf Ebeliklerine**, çev. Özge Soysal, Ümit Edeş (Ankara: Doğu Batı Yayınları, Nisan 2018), 150.

⁴⁶⁹ **age**, 163.

⁴⁷⁰ **age**, 176.

⁴⁷¹ **age**, 221.

programlar insan öznesiyle kıyaslanabilecek düzeyde performans üretebilirler.⁴⁷² Nitekim insan zihni ile bilgisayar arasındaki benzerlikler gelişen teknolojiyle giderek artmaktadır.

Ray Kurzweil, bilgisayar çağındaki insan-makine medeniyetinin beyin yapısını araştırır. Jon von Neumann, derin farklılıklarını kabul etmekle birlikte bilgisayar ile insan beyninin eşdeğer olduğu varsayımından yola çıkarak insan beyninin fonksiyonlarını tıpkı bir bilgisayarı inceler gibi anlamaya çalışır.⁴⁷³ Kurzweil, makinelerle insanların gitgide birbirlerine daha çok benzemekte olduğunu öngören Rodney Brooks'u destekler.⁴⁷⁴

Günümüzde bilgisayarlar, insan duygularını yüz mimiklerinden sayısallaştırarak çözümleyebilir hale getirilmişlerdir. Yeni bilgisayar programları ve internet aracılığıyla sağlanan çoğaltma ile gerçeğin ya da özün işlevi giderek önemsizleşmektedir.⁴⁷⁵

Örneğin Amerika'da bilgisayar uzmanlarının oluşturduğu "The Visible Man" isimli bir program aracılığıyla, tıp eğitiminde kadavra yerine programda kayıtlı bedenin içi görüntülenebilmekte ve bilgisayarı olan her öğrenci istediği mekândan internet aracılığıyla bu programa bağlanarak uygulama yapabilmektedir. "The Visible Man" erkeğe üstünlük sağlamamakta, sadece Amerika'da siyanür iğnesi kullanılarak infaz edilmiş bir mahkûmun bedenini bilimsel çalışmalarda kullanılmak üzere bağışlamasıyla gerçekleştirilmiştir. "The Visible Woman" üzerinde de çalışmalar sürmektedir. Gelişen bu teknolojilere benzer başka bir örnek, internet üzerinden ameliyata bağlanan doktorların robotları kontrol etmesi ile sanal ortamda cerrahi müdahaleler gerçekleştirmeleridir.⁴⁷⁶ Böylece internet ve robot teknolojileri ile küresel bir mekanizmadan söz edilmektedir. İnsan ile makine ilişkisini toplumsal

⁴⁷² Barbara von Eckardt, **What is Cognitive Science?** (Cambridge, Mass.: Bradford Books/M.I.T. Press, 1993)'ten aktaran: Andrea Woody, "Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature by Donna Haraway", **Philosophy of Science**, c. 62, s. 2 (June 1995): 346.

⁴⁷³ John von Neumann, Ray Kurzweil, **The Computer and the Brain**, 3.Bs. (Connecticut: Yale University Press, 2012), xi-xii.

⁴⁷⁴ Ray Kurzweil, **İnsanlık 2.0**, çev. Mine Şengel (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016), 449'dan aktaran: Ezgi Ece Çelik, "İnsan ve Sonrası", **Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi**, s. 9 (Ekim 2017): 12.

⁴⁷⁵ Hasan Turgut, "Sosyal Gerçekliğin İnşasında Mizah: Simülasyon Kuramı Bağlamında Yeni Medya ve Mizahın Kullanımı Üzerine Kuramsal Bir Tartışma", **Orta Karadeniz İletişim Çalışmaları Dergisi** (2016): 4.

⁴⁷⁶ Anne Marie Moulin, "Tıbbın Karşısında Beden", **Bedenin Tarihi 3 Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl**, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, çev. Saadet Özen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Eylül 2013), 55.

boyutta teorileştiren Guattari'nin açıklamaları, bu dönüşümün öznelğe etkisini kapsar.

Özne, Guattari'ye göre Marksist teknolojik üretim düzeninde toplumsal makine tarafından biçimlendirilmektedir. Guattari'nin sözünü ettiği toplumsal makine, tarihsel ve siyasal unsurları içinde barındıran toplu bir bilinçdışının belirlemesiyle özneleri üretir.⁴⁷⁷ Lacan'ın öznenin simgesel alanda oluşum sürecini anne ile imgesel açıdan kopması şeklinde yorumlamasına karşın Guattari, arzusun hiçbir zaman bireysel olmayan, makinenin toplumsal işleyişinden üretilen bir akış düzeni olduğunu savunur.⁴⁷⁸ Bu toplumsal akış düzeninde belirlenen arzu ile şekillenen sanal ortam, özneyi etkisi altına alır.

Guattari, gerçek ve sanal ilişkisinin toplumu, bedeni ve özneyi nasıl etkilediğini moler ve moleküler kutupsallığı aracılığıyla anlatır. Guattari'ye göre özneyi kodlayan, katılaştıran ve sınırlandıran moler düzenleme iken, akışkan ve organsız bedene yönelen moleküler eğilimdir. Bireysellik moler düzenle gerçekleşirken, moleküler eğilimle sanallaşır.⁴⁷⁹ Guattari ve Deleuze, kutupsal olmakla birlikte içiçe olan moler düzen ve moleküler eğilime üçüncü bir evre ekleyerek 'kaçış yolu' mekanizmasını ortaya koyarlar. Yurtsuzlaşma anlamında olmayan bu kaçış yolu, yurtsuzlaşma aracılığıyla sürekli yeni yollar belirleyerek sağlamlaşır. Moler düzende genel geçerli kodlar üretilirken, moleküler eğilimde esneklik söz konusudur. Kaçış yolu, moler düzenin kodlarını çözer ve yersiz yurtsuzlaşır. Bedenler birbirine karışan bu üç yolu sürekli karıştırırken, sanat da bu karışımı yansıtır.⁴⁸⁰

5.4. Çağdaş Sanatta Posthümanizm ve Hibrit Beden

Video sanatındaki gelişmeler, yeni bilgisayar teknolojileri ve disiplinler arası çalışmalar yaygın bir şekilde etkisini gösterirken, posthümanizm ve hibrit beden temaları çağdaş sanatta giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır.

⁴⁷⁷ Félix Guattari, "Machine et Structure", *Psychanalyse et Transversalité*, (1969): 240-248'den aktaran: Anne Sauvagnargues, *Deleuze ve Sanat*, çev. Nurten Sarıca (Ankara: De Ki Basım Yayım, Ekim 2010), 97-98.

⁴⁷⁸ *age*, 101.

⁴⁷⁹ Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Qu'est-ce Que La Philosophie?* (Paris: Minuit, 1991), 160-164'ten aktaran: Anne Sauvagnargues, *Deleuze ve Sanat*, çev. Nurten Sarıca (Ankara: De Ki Basım Yayım, Ekim 2010), 131-132.

⁴⁸⁰ Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Et Mille Plateaux* (Paris: Minuit, 1980), 276-271'den aktaran: Anne Sauvagnargues, *Deleuze ve Sanat*, çev. Nurten Sarıca (Ankara: De Ki Basım Yayım, Ekim 2010), 149.

İnsan ile teknoloji arasındaki ilişkinin her geçen gün artmakta oluşu, insanın kim olduğunun sınırlarının yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. İnsanın form ve kimlik olarak dönüşümünün sanata yansımaları da çoğunlukla teknoloji işbirliği ile gerçekleşmektedir.

Bununla birlikte, bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerin öncesinde de insanın giderek mekanikleşmekte olması, bedenin ve kimliğin parçalanması, çeşitli değişimler geçirmesi gibi meseleler, çağdaş sanatta asamblaj ve enstalasyon gibi yöntemlerle ifade olanağı bulmaktaydı.

Gerek asamblaj, enstalasyon gibi yöntemlerle gerekse video art, robotik sistemler, bilgisayar teknolojileri gibi araçlarla çalışan çağdaş sanatçılar bedenin ve kimliğin süreçlerine işaret etmektedirler.

Şekil 73: Ed Kienholz, *Roxy'nin*, 1961

<https://tr.pinterest.com/pin/537054324308365778/> [29.06.2018].

Ed Kienholz'un 1961 tarihli "Roxynin" isimli çalışmasında (Şekil 73) betimlenen genelev, alçı döküm değil, hurda ve dökümlerden üretilmiş robotik bir mankendir.⁴⁸¹ Genelevde çalışan insanın robota dönüştürüldüğü ve bedenin hem bütünsel bir yapıda olmayışı hem de kullanılmışlığını simgeleyen hurdalardan oluşması, postmodern dönemin parçalanmış ve nesnelleşen öznesine gönderme yapar.

⁴⁸¹ Michael Archer, *Art Since 1960 New Edition*, 2.Bs. (New York: Thames & Hudson World of Art, 2003), 22.

Şekil 74: Edward ve Nancy Reddin Kienholz, *Sanat Şovu/The Art Show*, 1963-77 (2017 Berlinische Galerie’deki sergisinden)

<https://whitehotmagazine.com/articles/art-show-at-berlinische-galerie/3592> [29.06.2018].

Berlinische Galerie’de 2017’de “Sanat Şovu (The Art Show)” ismiyle sergilenen enstalasyon (Şekil 74), Edward ve Nancy Reddin Kienholz tarafından 1963 ve 1977 tarihleri arasında üretilmiştir. Enstalasyonda yüzleri olmayan figürlerin başlarına sergiye gelen ziyaretçilerin basacağı metal butonlarla çalışan ve ılık bir ısı yayan havalandırma sistemleri monte edilmiştir.⁴⁸²

Edward ve Nancy Reddin Kienholz’un çalışmalarında, kimliğin belirlendiği yüzlerin olmayışı kimliksizleşmeye işaret eder. Yüz yerine monte edilen havalandırma sistemi dışarıdan kontrol edilebilen butonlarla çalışmakta ve bu da özneliğin yerini nesnelliğin alışına ve makineleşmeye gönderme yapmaktadır. Deleuze ve Guattari’nin de belirttiği gibi, bu bedenlerin kendi arzuları olmayıp, kapitalist toplumun köleleri olan mekanizmalara dönüşmüşlerdir. 2017’deki sergiye “Sanat Şovu (The Art Show)” ismini veren sanatçılar, kapitalizm sonucu her şeyin bir çeşit şova dönüştüğüne işaret etmektedirler.

⁴⁸² Deborah Krieger, “Art Review: Edward and Nancy Reddin Kienholz, ‘The Art Show’ – Berlinische Galerie”, <http://www.i-on-the-arts.com/2017/02/art-review-edward-and-nancy-reddin.html> [16.08.2018].

Şekil 75: Nam June Paik, *Robot K-456*, 1964

<https://www.artsy.net/artwork/nam-june-paik-robot-k-456> [02.07.2018].

Nam June Paik 1960'ların ilk yıllarında Japonya'da elektronik mühendis Shuya Abe ile tanışmış ve onunla birlikte uzaktan kumanda ile yürüyen, konuşan ve fasülye ayıklayan Robot K-456'yı (Şekil 75) video imajına dönüştürmüştür.⁴⁸³ İnsanın yerine iş gören makineler, günümüzün bilinen en yeni teknolojilerindendir. Uzaktan kumanda edilebilir bu teknolojik bedenler, zihin ile bedenin ayrışmasına ve dolayısıyla parçalanmasına yol açar. Yeni teknolojik beden olarak robotların cinsiyetleri ve üreme sistemleri daha karmaşık bir hal alır.

⁴⁸³ Jonathan Fineberg, *Art Since 1940 Strategies of Being*, 2.Bs. (New Jersey: Prentice Hall, 2000), 352.

Şekil 76: Nam June Paik (Charlotte Moorman ile), Canlı Heykel İçin TV Sütyen /TV Bra for Living Sculpture, 1969

<http://oss2014.adm.ntu.edu.sg/ashley/technical-support/index.html> [02.07.2018].

Video sanatının babası olarak bilinen Koreli-Amerikan sanatçı Nam June Paik, çalışmalarında makinenin insan bedeninin uzantısı olabileceğini göstermiştir. Elektronik sanat ve kavramsal sanatla ilgilenen sanatçı, çalışmalarında performans ve hareketli imaja yönelmiştir. Şekil 76’da Viyolonsolist Charlotte Moorman’ın taktığı TV sütyenin çaldığı viyolonselden sinyal almasını sağlamış ve teknoloji ile beden arasındaki ilişkiyi göstermiştir.⁴⁸⁴

Nam June Paik’in TV Sütyen çalışmasının Robot K-456’dan en önemli farkı, ilkinde kumandayı yöneten beden ile yönetilen makine robot arasındaki ayrım, ikincisinde bedenin makine ile bütünleşmesidir. Makinenin insan bedeninin bir uzantısı haline dönüşmesi, bedenin hibritleşmesine yol açar. Artık bedenin organları yerine teknolojik uzantılardan söz edilmektedir.

Şekil 77: Paul McCarthy, *Sosisli Sandviç / Hot Dog*, 1974

<http://openfileblog.blogspot.com/2011/03/paul-mccarthy-hot-dog.html> [02.07.2018].

Paul McCarthy, “Sosisli Sandviç / Hot Dog” isimli performansını bodrum katındaki stüdyosunda küçük bir grup davetli arkadaşının önünde gerçekleştirmiştir (Şekil 77). McCarthy’nin bu çalışması, daha sonraki çalışmalarına yön verecek bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu performansında ve diğer benzer çalışmalarında fiziksel olarak iğrenç eylemler (zorla besleme, anal eklemeler, genital manipülasyon) ve

⁴⁸⁴ Ashley Lai, “Technical Support”, <http://oss2014.adm.ntu.edu.sg/ashley/technical-support/index.html> [02.07.2018].

psikolojik disfonksiyon göstergeleri (tekrarlayan konuşma, hayvansal sesler, kendine zarar verme) gibi ortak özellikler taşır ve zarar görmüş bir sosyal çevre üzerine bir saldırı duygusu yaratır.⁴⁸⁵ Penisini ve ağzını sosis ve ketçapla dolduran McCarthy, kendi öğürmesini engellemeye çalışarak kendisiyle mücadele eder.⁴⁸⁶

Kristeva'nın insanın özne olabilmesi için kurtulması gereken fazlalıklara işaret eden iğrençlik (abjection)⁴⁸⁷ kuramının aksine, Paul McCarthy kendi bedenine fazlalıklar ekler. Sanatçı, kapitalizmin ve küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyaya yayılan tek tip fast food beslenmenin nasıl bedene yüklenen fazlalıklara ve iğrençliğe dönüştüğünü, bedenin bu tıka basa doymakla nasıl mücadele ettiğini ve özneliliğin bundan nasıl etkilendiğini gösterir. Tüm dünyada eşzamanlı tek tip beslenmeye neden olan fast food, kültürel farklılıkların yok oluşuna işaret ederken, insanı da başka bir şeye dönüştürür. Bu kez, bedenin uzantısı bir makine değil, aynışmanın bir temsili olan fast food olmuştur. Rosi Braidotti'nin aynışmaya direnme önerisinde olduğu gibi, Paul McCarthy de bu aynışmaya karşı direnişi göstermektedir.

Şekil 78: Bob Flanagan, *Sheree Rose ile Ziyaret Saatleri*, 1992

<https://archive.newmuseum.org/images/4642> [02.07.2018].

1992'de Santa Monica Museum of Art'ın sergi salonu, Bob Flanagan'ın "Sheree Rose ile Ziyaret Saatleri" isimli performansı için tıbbi bir klinik alanına dönüştürülmüştür. Ölümcül bir akciğer hastalığı olan kistik fibrozise yakalanan

⁴⁸⁵ Tim Dixon, "Paul McCarthy, Hot Dog", <http://openfileblog.blogspot.com/2011/03/paul-mccarthy-hot-dog.html> [02.07.2018].

⁴⁸⁶ Jonathan Fineberg, **Art Since 1940 Strategies of Being**, 2.Bs. (New Jersey: Prentice Hall, 2000), 483.

⁴⁸⁷ Özne olma aşamasındaki benlik bölünmesi (bkz. Ek 1).

Flanagan, hastane odasına dönüştürdüğü galeride altı hafta boyunca periyodik olarak yatağından çıkarak halat ve makarayla tavana asılmıştır (Şekil 78). Ayaklarından sarkarak sanki ruhunun bedeninden ayrılışını betimliyor gibidir. Kaptığı enfeksiyonu Batı kültürünü kucaklamış olmasıyla bağdaştırıyor olabilir. Bedeninin yok oluşu kültürün bizden çaldıklarına işaret etmektedir.⁴⁸⁸

Kültürel etkileşimler, Paul McCarthy'nin performansında fazlalıkların kaotik bunalıma yol açışı olarak izlenirken, Bob Flanagan'da arınmaya yönelik bir çabaya dönüşmüştür. Arınmanın ruhun bedenden ayrılışına tekabül etmesi, küreselleşmenin ve melezleşmenin ölümcüllüğüne işaret eder.

Bob Flanagan'ın hastane odasında uzun süren tedavisi, 20. Yüzyılın tıp alanındaki teknolojik gelişmeleriyle de ilişkilidir. Komada olduğu gibi makineye bağlı yaşamın sürdürülmesi söz konusu olmuştur. Bilgisayar teknolojilerinin ve yapay zekanın insan yaşamına etkisi giderek artmakta, örneğin sinir sistemine çip yerleştirilerek felçli hastanın yürümeye başlaması gibi olasılıklar araştırılmaktadır. Bu gibi yöntemlerle insan hastalığının yerini alan makinenin nöbeti devralarak bedeni edilgenleştirerek yönetmesi⁴⁸⁹ öznenin yerine makineden söz edilmesine yol açar. Bu açıdan bakıldığında, sanatçının kendi özneliğini sadece küreselleşmenin getirdiği melezlikten değil, aynı zamanda hastanedeki teknolojik gelişmelerle tedavisi aşamasında yaşadığı beden-makine arasındaki hibritlikten de geri kurtarmaya çalıştığı düşünülebilir.

⁴⁸⁸ Ralph Rugoff, "Bob Flanagan Visiting Hours In Collaboration With Sheree Rose", Published by: Jean Stein. **Grand Street**, No. 53, Fetishes (Summer 1995): 66.

⁴⁸⁹ Anne Marie Moulin, "Tıbbın Karşısında Beden", **Bedenin Tarihi 3 Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl**, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, çev. Saadet Özen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Eylül 2013), 30-31.

Şekil 79: Cindy Sherman, *İsimsiz #305 ve #307 (Korku ve Sürrealist Görüntüler Serisi / Horror and Surrealist Pictures)*, 1994

<http://www.paris-art.com/cindy-sherman/> [29.06.2018].

Cindy Sherman'ın cinselliğe gönderme yaptığı “Korku ve Sürrealist Resimler” serisinde (Şekil 79) bedenler tamamlanmamış objelere dönüşür. Cinsel organ ve etrafa saçılmış kol ve bacaklar gibi birbirinden ayrı yaşayan parçalar simgesel olarak beden bütünselliğini yeniden kurgular. Örneğin #305'teki vitrin mankenlerinin yüzlerinin yan yana yerleştirilişi cinsel ilişkideki mutluluğu gösterirken, #307'deki ayrı organ parçalarının kompozisyonu, uğursuz yaratıkları ve canavarları hatırlatır.⁴⁹⁰

#305'teki vitrin mankenleri, Butler'ın zorunlu heteroseksüel sistem içindeki performatif bedenlerini temsil eder. Vitrin mankenleri nasıl dışarıya yansıtılan imajları simgeliyorsa, bu mankenler arasındaki cinsel ilişki de performatif bir taklidin ürünüdür. #307'deki organ parçaları da postmodern parçalanmış ve dağınık özneye gönderme yapar. Beden artık bütünselliğin yitimidir.

Şekil 80: Urs Lüthi, *Otoportre*, 1976

<https://www.huma3.com/event/kunsthaut-zurich-presents-self-portraits-for-the-latest-in-the-picture-ballot-series/> [07.08.2018].

Urs Lüthi, sanat aracılığıyla yaşamın olağandışı olasılıklarını arar. Ötekiliğin aşırı formlarını deneyimler (Şekil 80). Kendisini bükülebilir, fani bir varlık olarak portreler. Sanatla ilgili olan takıntılarının ironik açıdan psikoanalizini yapar. Sahnelediği ikonik dışavurumcu karakteriyle çatışmaya girerek kendisiyle arasındaki

⁴⁹⁰ Jeu De Paume, **Cindy Sherman**, çev. Louise Rogers, ed. Julie Rouart (Paris: Flammarion, 2006), 260.

köprüleri yıkar.⁴⁹¹ Kendisini ötekileştiren ve onunla bağıını koparan Urs Lüthi, kendi özneliliğinin yok oluşunu betimler.

Şekil 81: Orlan, *Azize Orlan'ın Yeniden Bedenlenmesi / The Reincarnation of Saint Orlan*, 1990-93

<http://requiredtaste.blogspot.com.tr/2013/05/an-analysis-of-reincarnation-of-saint.html> [26.10.2014].

Orlan, 1990'larda seri bir ameliyatla gerçekleştirdiği performansında (Şekil 81), Eugenie Lemoine-Luccioni'nin "Giyisi" adlı makalesinin derinin aldatıcılığına dair bir kısmını okur. Ameliyat ile sanat yaptığı için ve görselliği irdelediği için çeşitli eleştiriler alan Orlan, sanat dünyasının ilk insan sonrası olarak değerlendirilmektedir. Orlan, kimliğin oluşumunun temelindeki sorunları ele alırken, derinin aldatıcı yönü nedeniyle bilinmezliğimizin ve içimizdeki olası canavarın ortaya çıkarılmasıyla ilgilenmektedir.⁴⁹²

⁴⁹¹ Luca Massimo Barbero, "Just Another Travel For Lüthi", <http://www.ursluehi.com/bilder/Barberoenglish/index.html> [17.08.2018].

⁴⁹² Rıfat Şahiner, *Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar* (Ankara: Ütopya, 2015), 187.

Şekil 82: Matthew Barney, *Cremaster 4: The Loughton Candidate*. 1994

https://www.artsy.net/artist/matthew-barney/works?page=1&sort=-partner_updated_at [02.07.2018].

Orlan'ın plastik cerrahi yöntemi ile kendisini dönüştürerek bunu kaydettiği videoyu sergilemesi gibi, Matthew Barney, protez ve makyaj yöntemi ile elde ettiği tuhaf fakat estetik bir görünümü filmlerinde kullanmaya başladı. Filmlerindeki oyuncular oldukça seksi olmakla birlikte bir o kadar da cinsiyetlerinin muğlaklığı ile dikkat çeker.⁴⁹³

1990'lardan itibaren fotoğraf ve video sanatları üzerinde yaygın bir etkisi olan dijitalleşme gibi teknolojik gelişmelerden büyük ölçüde yararlanan Barney, aynı zamanda gelecekçi bir yaklaşım sergiler. Cremaster video serisinde (Şekil 82) tuhaf imgelerle dolu esrarengiz anlatılar mevcuttur. Kendisinin rol aldığı 1994 tarihli Cremaster'da kısmen mitolojik kısmen bilimsel metaforlar kullanarak yarı insan yarı keçi olan kır tanrısı olarak hibrit bir bedeni konu alır. Barney'in teknolojik ve gerçeküstücü yaklaşımında odaklandığı mesele eril arzular olabilir. 1990'larda yaygınlaşan kadının gücünden yola çıkarak eriliğin bir kriz içinde olduğu düşüncesine ve klonlanarak çoğalma gibi yöntemlerle insanlığın biyomekanik dönüşümüne gönderme yapar.⁴⁹⁴

Küresel oyuncuların karakterlerindeki melezlik, cinsiyetlerin ve kültür farklılıklarının belirsizleşmesi, iktidarın ve üzerinde gücünü uyguladığı emekçilerin

⁴⁹³ Jonathan Fineberg, *Art Since 1940 Strategies of Being*, 2.Bs. (New Jersey: Prentice Hall, 2000), 483.

⁴⁹⁴ David Hopkins, *After Modern Art 1945-2000 Oxford History of Art* (New York: Oxford University Press, 2000), 245.

Çapraşık yapılaşmaya doğru gidiş, bugünün geçmişteki köklerinden koparılması gibi  ağdaş teknolojik dönemin pek çok sorununu Matthew Barney’in Cremaster Döngüsü’nde yeniden düşünmek mümkündür.⁴⁹⁵ Küresel kapitalizmin, kültür politikalarının ve sosyal ilişkilere etkisinde kalan  zneliğ  yönelik eleştiriler ve yeni öneriler sunan Cremaster Döngüsü, tarihi yapılandırmanın üzerimizde yarattığı biyolojik kayıplara odaklandığı kadar psikolojik ve mitolojik göndermelerde de bulunur.⁴⁹⁶ Bu projede, ikili toplumsal cinsiyet modellerinin aşıldığı, yerine melez veya siborg önermesiyle cinsel kimlik ayrımlarının alt üst edildiğ  görülür.⁴⁹⁷

Şekil 83: Tetsuya Ishida, *Geri  ağrılan / Recalled*, 1998

Fotoğraf: Ebru Dede (Venedik Bienali Japan Foundation, 19.07.2015)

Çağdaş yaşıamın getirdiğ  rutinde klostrofobik bir izolasyon içinde ve giderek insanlıktan uzaklaşmakta olduğumuzu çalışmalarında konu edinen Tetsuya Ishida, aynı zamanda Japonya’daki 1990’lardaki ekonomik durgunluğ n insanlarda yarattığı umutsuzluktan da etkilenmiştir. Şekil 83’te günümüz teknolojik ortamının sosyal ve doğal yaşama getirdikleriyle güvencesiz bir hayat s rd ğ m ze işaret eder.⁴⁹⁸ Tetsuya Ishida’nın eserindeki parçalanmış bedenin kutu içine konmuş ve ihtiyaç halinde yeniden açılmış izlenimi vermesi, postmodern öznenin nesnelleşmesine ve par alanmışlığ na eleştirel bir gönderme yaptığını düşündürür.

⁴⁹⁵ Rıfat Şahiner, “Matthew Barney ve Cremaster Döngüsü  zerine”, **Belgesel / Kısa Film / Video Sanatı**, der. Nagihan  akar Bikiç, Ferhat  zg r (İstanbul: Doruk Yayınları, Nisan 2017): 369.

⁴⁹⁶ **age**, 384-385.

⁴⁹⁷ **age**, 390.

⁴⁹⁸ Edmund Lee, “Arts Preview: Tetsuya Ishida’s Artworks Take A Surreal Look At Japanese Life”, <https://www.scmp.com/magazines/48hrs/article/1345387/arts-preview-tetsuya-ishidas-artworks-take-surreal-look-japanese> [16.08.2018].

Şekil 84: Orlan, *Kendini Hibritleştirme / Self-Hybridations précolombiennes*, 1999

<http://www.artnet.com/artists/orlan/self-hybridations-pr%C3%A9colombiennes-DCicqXN50mBO3Z41rzAgw2> [25.06.2018].

Orlan'ın biyolojik bedene teknolojik ve cerrahi müdahaleleri (Şekil 84), kültürün özneliği ve kimliği nasıl işgal ettiğine işaret eder. Bedenini canavara dönüştürmesi, kültürün ve teknolojinin yıkıcı etkisini gözler önüne sererken, kimlik sınıflandırmalarının yerine akışkanlığı önerir.⁴⁹⁹

Küreselleşmenin ve kapitalist teknolojilerin olumsuz etkilerini performansa dönüştüren Paul McCarthy'e (Şekil 77) ve Bob Flanagan'a (Şekil 78) karşın Orlan, değişimi ve hibritleşmeyi kucaklar. Sabitleşmeyi reddeden sanatçı, kendi özneliğini dönüşümleriyle ifade etmektedir. Ameliyat masasında bedenini bizzat nesnelleştirir. Aynı zamanda iktidarın disiplinine, Foucault'nun deyişiyle biyo-iktidara meydan okur. Çünkü sanatçının bedeni artık iktidar tarafından disipline edilemez ve denetlemez ölçüde farklılaşmıştır.

⁴⁹⁹ Rıfat Şahiner, *Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar* (Ankara: Ütopya, 2015), 188-189.

Şekil 85: Nathaniel Mellors, *Hippi Diyaloglar (Bizim Ev)*, 2010

Fotoğraf: Ebru Dede (Venedik Bienali Great Britain Pavilion, 06.07.2011)

Nathaniel Mellors'un "Bizim Ev" adlı video dizisi (Şekil 85), ortak bir saç kümesiyle birbirine bağlanmış iki animatronik kafaya sahip bir heykelden oluşur. Kafalar yan yana sarıldıkça, "Bizim Ev" in merkezi karakteri olan "Baba" ya ait çizgiler verir. İngiliz kırsalında bohem bir konakta yer alan bir televizyon dizisine ve durum komedisine hicivli gönderme yapan diyaloglar serisinde, Maddox-Wilson ailesini ve aniden ortaya çıkarak aile kütüphanesindeki kitapları yiyen tuhaf ziyaretçiyi konu alır. Ziyaretçinin tükettiği kitaplar, hem ailenin dilini hem de eylemlerini etkiler ve hikâye üzerinde garip bir etki yaratır. Tuhaf ve tekrar eden sohbetler, Samuel Beckett'ın oyunlarının ve aynı zamanda gerçeküstücü komedi grubu Monty Python'un çalışmalarının dairesel grafiklerini akla getirir.⁵⁰⁰

İnsanı temsilen makineler, özneliğin ilişkilerle şekillendiğine işaret eder. Bilginin tüketilişine de gönderme yapan video enstalasyon, insan sonrası zihnin kontrol altına alınamayışına bir örnek teşkil eder.

⁵⁰⁰ Nathalie Mellors, "Hippy Dialectics", <http://www.artscouncilcollection.org.uk/artwork/hippy-dialectics> [17.08.2018].

Şekil 86: Patricia Piccini, *Çaylak / The Rookie*, 2015

<https://www.widewalls.ch/artist/patricia-piccinini/> [03.08.2018].

Patricia Piccini (Şekil 86), çalışmalarında embriyonun büyüme aşamasındaki farklı potansiyelleriyle ilgilenir. Teknolojik yaşamın giderek doğallaştığı ve algılarımızın giderek mekanikleştiği günümüzde, yeni doğum ve büyüme olasılıklarını araştırır ve türlerin giderek belirsizleştiğine vurgu yapar.⁵⁰¹

Bu belirsizlik aynı zamanda yapaylık ile doğallık arasındaki farkların silinerek karmaşıklaştığına da işaret eder. Çağdaş teknolojinin ve kültürün etkisiyle insan olmanın ne anlama evrildiğini sorgulayan sanatçı, bunu hibrit canlıları betimlediği heykeller üreterek yorumlar.⁵⁰² Farklı organizmalar ve farklı üretim biçimlerinden doğan insan sonrası hibrit bedenler, Patricia Piccini'nin çalışmalarıyla görselleşir.

⁵⁰¹ Patricia Piccini, "Some Thoughts About Embryo", <https://www.patriciapiccinini.net/writing/0/428/82> [16.08.2018].

⁵⁰² Patricia Piccini, "Interview with the Condition Report", <https://www.patriciapiccinini.net/writing/103/428/82> [16.08.2018].

Şekil 87: Catherine Ikam ve Louis Fléri, *Dijital Yüz 2*, 2016

<http://pournouslesfemmes.com/artjaws-lart-a-belles-dents/digital-face-2/> [29.06.2018].

Catherine Ikam 1980’lerden itibaren çalışmalarında, elektronik çağda kimlik kavramını ele alır. Kimlik ve görünüm ile yaşam ve yapaylık arasındaki farklılıklara yoğunlaşan sanatçı, insan ve model betimlemelerini güncel teknik yöntemlerle yapar. Louis Fléri ise görsel işitsel teknikler geliştiren video sanatçısı ve serbest gazetecidir.⁵⁰³

Catherine Ikam ve Louis Fléri, 1990’lardan bu yana gerçekleştirdikleri portre çalışmalarını ötekinin problemleri yönü ve ötekiyle ilişkimiz bağlamında ele alırlar. Sanal bir alanda interaktif bir enstalasyonla yeniden imgelenen yüzler, kaygıların merkezine işaret eder. Yüzler projesinde (Şekil 87) öteki bizim imajımızdır. Philippe Quéau’nun 1993’te dijital teknolojilerle ilgili yaptığı yorumda olduğu gibi, sanal ortamdaki güzellikler tam olarak biz değilizdir, bizim yaşamımızın bir parçasıdır ancak önemli bir kısmı başka bir yerden gelir. Sanal kendimizle buluşma anında kendimizden biraz uzaklaşırız, çünkü ona katılmamız gerekir.⁵⁰⁴ Sanal ortamda kendi

⁵⁰³ Ubikam, “Catherine Ikam & Louis Fléri Biography and Interview”, <https://www.ubikam.org/bio-c19om> [16.08.2018].

⁵⁰⁴ Philippe Quéau, **Le Virtuel: Vertus et Vertiges** (Seyssel: Editions Champ Vallon, 1993), 135’ten aktaran: Dominique Moulon, **Art Beyond Digital** (Lulu.com, 2018), 118-119.

özünden uzaklaşma, bu bölümün başında belirtildiği gibi Deleuze ve Guattari'nin değişimiyle kapitalist toplumda bireyin kendi arzusunun olmayışıyla ilişkilidir. Sanal ortam ve bu ortamda ötekileşen 'Ben' kapitalist düzenin günümüzde yarattığı sonuçlardır.

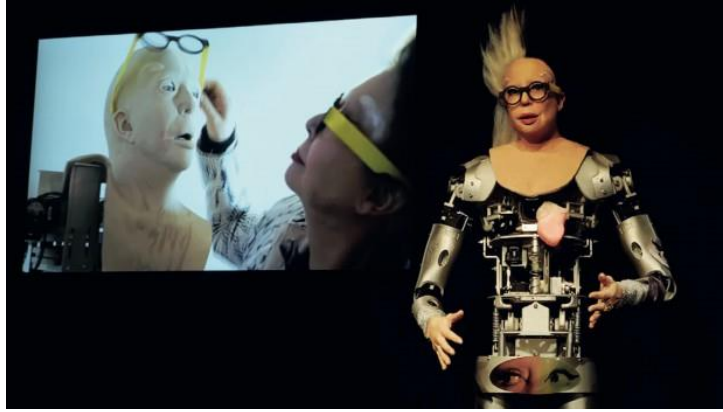
Şekil 88: Tony Oursler, *b0t / f10w - ch@rt*, 2017

<https://www.tonyoursler.space/b0t-f10w-chart> [07.08.2018].

Amerikalı multimedya ve video sanatçısı Tony Oursler'in, Stockholm'deki Galerie Forsblom'da "B0t / f10w - ch @ rt" başlığı altında sergilediği figüratif olarak düzenlenmiş eserleri (Şekil 88), minyatür düz ekranlar, açık bilgisayar devreleri ve cam gibi çeşitli materyaller içermektedir. İki boyutlu ekranlardaki akış şemalarıyla birlikte sergilenen bu robotik cam heykeller, sistemlerin yapay zekâsını simgelemektedir. Sanatçı bu çalışmasıyla, günümüz dünyasındaki kaçınılmaz sonu esprili ve rahatsız edici bir biçimde tasvir etmektedir. Kendi kendini aydınlatan robotik sistemlerin nasıl fiziksel bir kimlik oluşturabileceğini sorgulayan eserler, aynı zamanda insanlığın körelmekte olan yönlerine de işaret etmektedir. Bağımsız robotlar insan arzusu ile makine mantığı arasında nasıl bir bağ oluşabileceğini düşündürmektedir. Sınırsız bilgi ve teknoloji dünyasının ütöpik yanları ile

yaratıcılığın körelmesi gibi olumsuz yönleri arasında seçim yapmanın mümkün olup olmadığı sorusunu ortaya atmaktadır.⁵⁰⁵

N. Katherine Hayles'in insan sonrasının teknolojik risklerine dikkat çekmesi gibi, Tony Oursler de bağımsız robotlar üreterek bunların kontrol edilemezliğinin yaratacağı sonuçları düşündürüyor.

Şekil 89: Orlan. *L'ORLANoïde, Yaratıcısına benzeyen hibrit bir robot / un robot hybride à l'image de sa créatrice*, 2018

<https://digital-society-forum.orange.com/fr/les-actus/1071-orlan-est-la-femme-digitale-de-l39expo-artistes-robots> [29.06.2018]

Orlan, Nathalie Ernoult ile yaptığı röportajında, kendi portresini kullanarak yaptığı çalışmalarında meselesinin özne ile nesne arasında gidip gelmek olduğunu belirtir. Kendisine ait her bir imajın bir temsil ya da takma isim gibi olduğunu ve tam olarak kendisine işaret etmeye yetmeyeceğini anlatır. Fakat insanın kendisiyle ilgili bir imaj üretmemesinin, temsilsiz ve görüntüsüz kalarak daha kötü bir sonuca yol açacağını, narsizmin yaşamsal bir ihtiyaç olduğunu söyler. Sanatında kimliğe odaklanan Orlan, değişime uğramış, çoklu ve göçebe kimliklere gönderme yapar. Kültürel beklentilerin dışındaki değişim olasılıklarını araştırır. Orlan, yayınladığı Cinsel Sanat (Carnal Art) manifestosunu, otoportrenin çağın teknolojik araçlarıyla bozulması ve yeniden yapılandırma yöntemiyle değişimi, bu türden sanatın artık sanatçının imzasına ihtiyacı kalmayıp ve plastik cerrahi sonucunun kamuoyunda bir forum haline gelişi olarak açıklar. İstesek de istemesek de bedenin ve bireyin politik olduğunu söyler. Bir sanatçı olarak da dünyanın sosyal meselelerine odaklanması

⁵⁰⁵ Tony Oursler, “b0t / fl0w - ch@rt August 25th - September 24th, 2017 Galerie Forsblom, Stockholm”, <https://www.tonyoursler.space/b0t-fl0w-chart> [07.08.2018].

gerektiğini düşünür. Bedenini farklı kültürlerin bir araya gelerek hibritleştiği bir mecra olarak gördüğünü belirtir. Orlando'de projesinde (Şekil 89), dijital sinir ağları tarafından aktive edilerek kendisi gibi konuşan, hareket eden insansı bir robot üzerinde çalışmaktadır. Kalbi saydamlıkla görünür olan, sanatçısına benzeyen, hem elektronik hem de sözel bir hibrit beden biçimindeki robot insan (robot sanatçı) giderek evrim geçirmektedir. Günümüzün aynalar ve sanal yansımalarına gönderme yapan Orlando'de'in birden fazla görüntüsü bulunuyor. Merkezdeki robot, mekanik bir kol ve bir kaide üzerine yerleştirilmiş durumdayken, başka bir kafa şeklinde klonu ile diyaloglar kuruyor. Diğer taraftan, büyük bir LED ekranda, kolektif zekâyı kullanarak robotu doğrudan sorgulayan başka yüzünü gösteren önceden kaydedilmiş bir video yayınlanıyor. Bu diyalog ve bu robotik bedenın şeffaflığı sayesinde, çalışma elektronik ve sözel bir striptiz yapısına sahiptir. Bedenler içinde kazanmış olan kültürel, geleneksel, politik ve dini baskıları vurgulayarak, toplumdaki bedenın durumunu sorgulamayı içeren sanatsal bir yaklaşım içinde yer alıyor. Orlando'de ile sanatçı bu kez, bedenleri yeniden yapılandırmaya ve yeniden icat etmeye çalışan yeni teknolojileri bir kez daha sorgulamaktadır.⁵⁰⁶

Sanatçının kendisine benzeyen bu robotu sergilemesi bir nevi kendini kopyalamak ve yedeklemek anlamını taşır. Kendi bedeni, robot ve LCD ekran, biri tükendiğinde yedeğinin devreye girmesi gibi bir etki yaratır.

Şekil 90: Server Demirtaş, *Dedikodu*, 2015

<http://www.bozluartproject.com/server-demirtas-evvel-zaman-makinesi/> [03.08.2018]

Bu yeni teknolojiler Türkiye’de de sanatın birer aracı olmuş ve özne, kimlik ve beden temalarının anlatıcısı haline gelmiştir.

⁵⁰⁶ Nathalie Ernault, Orlan, “Interviews and Reports: Orlan, Between Artist and Robot”, <https://awarewomenartists.com/en/magazine/orlan-entre-artiste-robot/> [17.08.2018].

Server Demirtaş, Şekil 90'daki "Dedikodu" adlı çalışmasının da içinde bulunduğu Bozlu Art Project İstanbul'da "Evvel Zaman Makinesi" başlıklı bir sergi düzenler. Bu sergisiyle ilgili Hazal Gençay ile yaptığı röportajında Demirtaş, kinetik heykellerinin üzerinde elektronik devre, yazılım ya da bilgisayar gibi elektronik aletler olmayan, sadece motorun çevirdiği dişliler ve onun çevirdiği disk ve bu disk aracılığıyla hareket eden tellerin üzerinde insansı hareketler yapan kafalar bulunduğunu anlatır. İnsanların giderek robotlaştığına gönderme yapan Demirtaş, bu robotumsu kinetik heykellere, sergiye gelen ziyaretçilerle duygusal bağ kurabileceği iletişimsel özellikler kazandırmaya çalıştığını belirtir.⁵⁰⁷

Sosyal ve kültürel yaşamı şekillendiren önemli bir unsur olan dedikodu, robot çağında da etkisini sürdürür. Ziyaretçiye didaktik bilgi vermekten ziyade robotun aktaracağı dedikoduları ileten sanatçı, insan sonrası özne ile günlük yaşam arasında geleneksel bir yöntemle köprü kurmaktadır.

Şekil 91: Özgür Ballı, *Amorf*, 2014

Özgür Ballı, "Dijital Teknoloji Olanaklarıyla Sanatta Grotesk Bedenler ve Tuhaflık" (Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Heykel Anasanat Dalı, 2016), 51.

Özgür Ballı (Şekil 91), Jean Baudrillard'ın simulakr kavramında sözünü ettiği gerçeğin kayboluşundan, Lyotard'ın gerçeklik yerine imaların ortaya çıkarılması savından ve Debord'un kültürel parçalanmışlıkların yarattığı gerçek ile temsili arasındaki farklılıklar kavramından yola çıkarak, mask üzerine projeksiyon giydirme

⁵⁰⁷ Hazal Gençay, "Server Demirtaş ile 'Evvel Zaman Makinesi' Üzerine", <http://izlekler.com/server-demirtas-ile-evvel-zaman-makinesi-uzerine-hazal-gencay/> [17.08.2018].

tekniğiyle ‘Amorf’ adlı çalışmasını üretir.⁵⁰⁸ Dolayısıyla insan sonrası özne gerçekliğe işaret etmez, o bir temsildir, imajdır, teknolojik bir yanılısamadır. şekilsizdir, parçalanmıştır ve sabit değildir.

⁵⁰⁸ zgr Ballı, “Dijital Teknoloji Olanaklarıyla Sanatta Grotesk Bedenler ve Tuhaflık”, (Yüksek Lisans Sanat Eseri alışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2016), 49-51.

6. SONUÇ

Bu tezde beden, kimlik ve öznellik mefhumunun postyapısalcı argümanlar ekseninde politik, psikolojik, sosyokültürel ve çağdaş sanattaki temsiliyetleri bağlamında tartışılmasının ne türden yeni okumalara yol açtığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dört bölümde ele alınan çağdaş sanat örnekleri, tezin başında amaçlandığı gibi, özneliğin postyapısalcı argümanlar ekseninde ve toplumsal cinsiyet ilişkisi bağlamında kategorileştirilemeyeceğini, sabitlenemeyeceğini göstermektedir. Buna ilave olarak, sanatçıların öznellik ve kimliğe dair ortaya koyduğu yaklaşımlar ile cinsiyet ve kimlik mefhumunun akışkan ve değişken bir biçimde irdelenebileceği görülmektedir.

Söylem ve temsil düzeninde ikinci cins olarak konumlandırılan kadının kendi özneliğinin temsilini üstlenmesi ve kadınlığın çoğul özelliklerini sergilemesi bakımından feminist sanat hareketleri önem kazanmıştır. Bilinen toplumsal cinsiyet kurgusundaki ikili cinsel kimlikler arasındaki farklılıkların belirsizleşmesi, cinsel kimliğin oluşum ve dönüşüm süreçleri, özneliğin toplumsal cinsiyet bağlamında tartışılmasına yol açmış, postfeminizm sürecinde bu tartışmalar iktidarın kurgusunun sorgulanmasına evrilmiştir. Bedenin süreçlerini ve farklılıklarını gösteren sanatçılar, toplumsal cinsiyet kategorilerinin ve heteroseksüel ilişkilerin herkesi kapsamayan bir kurgu olduğuna işaret etmekte ve söylem düzeninin kurguladığı tabularla mücadele etmektedirler.

İnsan türleri ve cinsiyetleri arasındaki kategorilerin yapıbozuma uğramasından sonra, gelişen nanoteknoloji, bilgisayar teknolojileri ile yeni üreme biçimlerinin ve robotların gündeme geldiği küresel, kapitalist ve sanal dünyada insan ile hayvan ve insan ile makine bileşimleri nedeniyle sözü edilen insan sonrası ve hibrit beden kavramlarıyla öznellik tartışmaları tamamen boyut değiştirmiştir.

Kuramsal alanda ve çağdaş sanat ortamında süregiden bu tartışmaların bugünkü evresinde, insan sonrası olgusunun kontrol edilemezliği, hibritleşmenin nelere yol açacağının belli olmaması, öznellik ve toplumsal cinsiyet mefhumunun halen tartışmaya açık bir konu olarak güncelliğini koruduğunu göstermektedir.

İnsan sonrası olarak adlandırılan ve günümüzde özne ve cinsel kimlik tartışmalarında sözü edilebilecek “özne sonrası” ve “cinsel kimlik sonrası” olguları, özne ve kimliğin inşa edildiği sistemin tamamen değişmesine karşılık gelir. Aklın, karar verme mekanizmasının ve dolayısıyla özneliğin makinelere teslim edilmesine hazır bir insan sonrası kitlesi, sanal bir küresel ağ içinde kapitalist, teknolojik ve dijital bir yaşam sürmektedir.

Böyle bir yaşamda kimliğin gerçekliğinden ya da sabitliğinden söz edilememekte, küresel ağ içinde eriyen, belirsizleşen, değişken, akışkan, sanal dijital özneler kuşağı yüzergezer olarak kendilerini istedikleri yerde, istedikleri şekilde konumlandırarak yersiz yurtsuzlaşmakta ve bir bakıma kendilerinden ve kökenlerinden vazgeçmekte, özneliklerini bu küresel ağ içinde serbest bırakmaktadır. Böyle bir dönemde sanatçı kimliği de bütünsel ve sabit bir öznelik sunmaz. Aksine özneliğin alternatiflerinin ve özneliğe farklı bakış açılarının beden üzerinde araştırıldığı çağdaş sanat örnekleri, sanatçı kimliğinin değişken ve akışkan yönlerini gösterir.

Diğer taraftan sanal galeriler, sanal müzeler, dijital sanat alternatifleriyle sanal ortamda yayınlanan yapıtların yaygınlaşmakta olmasıyla ve gerek interaktif sanat çalışmaları, gerekse izleyicinin katılımıyla gerçekleşen performanslar sayesinde sanat yapıtıyla birlikte, sanatçının kimliği ve niteliği de radikal bir değişim izlemektedir. Bu radikal değişim içinde sanatın sibernetik ile bağlantısı ve kolektif bir katılımı içinde barındırması, sanatçı özneliğinin sınırlarını bulanıklaştırmaktadır.

Postyapısalcı felsefenin dil ve söylem düzeniyle bağlantılı olarak cinsiyet ve kimlik ile ilgili tartışmaları, siborg kavramında ve hibrit beden formlarında görülen türlerarası geçişler ile insan sonrasına ilişkin ufku açık denemeleri çağdaş sanatta yeni perspektiflerle karşılaşmamızı ve son derece önemli açılımlara tanık olmamızı sağlamaktadır. Bu da sanatın ve sanatçının tanımı ve uzamı konusunda yeni bir gelecek potansiyeli olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Agar, Nicholas. **Humanity's End: Why We Should Reject Radical Enhancement**. ed. Robert A. Wilson. Cambridge: MIT Press, 2014.
- Ancet, Pierre. **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**. çev. Ersel Topraktepe. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Kasım, 2010.
- Anderson, Perry. **Postmodernitenin Kökenleri**. çev. E. Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005 (Aktaran: Somuncu, Selim. "Postmodern Yöntem Arayışları Bağlamında Özne-Bilgi İlişkisine Bir Giriş Denemesi". **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi** (2017): 64-70).
- Ansen, Selen. Eşikte. "Aklın Uykusu". **Marc Quinn Arter İstanbul 8 Şubat – 27 Nisan 2014 Sergi Katalogu**. İstanbul: Ofset Yapımevi, 2014: 11-15.
- Antmen, Ahu. **Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar**. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.
- _____. **Kimlikli Bedenler: Sanat, Kimlik, Cinsiyet**. İstanbul: Sel Yayıncılık, Ocak 2014.
- _____. **Sanat Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri**. çev. Esin Soğancılar ve Ahu Antmen. 5. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Archer, Michael. **Art Since 1960. New Edition**. 2.Bs. New York: Thames & Hudson World of Art, 2003.
- Arkanaç, Sibel A. **Psikolojide İnsan Modelleri**. İstanbul: Alfa Yayınevi, 1999 (Aktaran: Arkanaç, Sibel A. "Psikolojideki Özne Kavramı ve Türkiye'deki Özne Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler". **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**. c. 3, s. 7 (2003): 11-22).
- Aristarkhova, Irina. "A Feminist Object". **Object-Oriented Feminism**. ed. Katherine Behar. London: University of Minnesota Press, 2016: 38-63.
- Arnason, Harvard H. **History of Modern Art**. ed. Peter Kalb, 5.Bs. New Jersey: Prentice Hall Inc, 2004.
- Austin, John L. **Söylemek ve Yapmak - Harvard Üniversitesi 1955 William James Dersleri**. çev. R. Levent Aysever. İstanbul: Metis Yayınları, 2009 (Aktaran: Fischer-Lichte, Erika. **Performatif Estetik**. çev. Tufan Acil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Ekim 2016).
- Ballı, Özgür. "Dijital Teknoloji Olanaklarıyla Sanatta Grotesk Bedenler ve Tuhaflık". Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2016.
- Barthes, Roland. **Yazı Üzerine Çeşitlemeler Metnin Hazzı**. çev. Şule Demirkol. 2.Bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2007.

- Baudrillard, Jean. **The Mirror of Production**. çev. Mark Poster. St. Louis: Telos Press, 1975 (Aktaran: Connor, Steven. **Postmodernist Culture An Introduction to Theories of the Contemporary**. 2. Bs. Oxford and Cambridge: Basil Blackwell Ltd, 1990).
- _____. **Baştan Çıkarma Üzerine**. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005 (Aktaran: Baudrillard, Jean, **Sanat Komplosu Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik 1**, sunuş. Sylvère Lotringer, çev. Elçin Gen, Işık Ergüden, 5.Bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).
- _____. **Sessiz Yığınların Gölgesinde**. çev. Oğuz Adanır. 3.Bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.
- _____. **Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme**. çev. Işık Ergüden. 4. Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010a.
- _____. **Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları**. çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin. 4. Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010b.
- _____. **Sanat Komplosu Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik 1**. sunuş. Sylvère Lotringer. çev. Elçin Gen, Işık Ergüden. 5.Bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Bauman, Zygmunt. **Küreselleşme, Toplumsalın Sorunları**. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997 (Aktaran: Karaduman, Sibel. “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”. **Journal of Yasar University**. c. 5. s. 17 (2010): 2886-2899).
- Baykal, Emre. **Kutluğ Ataman Sen Zaten Kendini Anlat!** çev. Nazım Dikbaş, Emre Baykal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2008.
- Beauvoir, Simone De. **Kadın “İkinci Cins” III Bağımsızlığa Doğru**. çev. Bertan Onaran. 8. Bs. İstanbul: Payel Yayınları, Kasım 1993.
- _____. **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**. çev. Bertan Onaran. 7.Bs. İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1993.
- _____. **Le Deuxième Sexe**. C.I. Gallimard, Collection Idées, 1970 (Aktaran: Direk, Zeynep. “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s. 58 (Bahar 2009): 11-38).
- Beauvoir, Simone De. **Kadınlığının Hikâyesi**. çev. Erdoğan Tokatlı. 5. Bs. İstanbul: Payel Yayınevi, Haziran 1997.
- Behar, Katherine. “Facing Necrophilia, or Botox Ethics”. **Object-Oriented Feminism**. ed. Katherine Behar. London: University of Minnesota Press, 2016: 122-143.
- Bell, David. **Cyberculture Theorists Manuel Castells and Donna Haraway**. New York: Routledge, 2007.
- Benhabib, Seyla. “Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak”. **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**. Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser. çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014.
- Benhabib, Seyla, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser. **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**. çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014.

- Benveniste, Émile. **Problèmes de linguistique générale**. v.1-2 (Paris: Galli-mard, 1966), 259 (Aktaran: Öztürk Kasar, Sündüz. “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”. **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**. haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017): 183-199).
- Berger, John. **Görme Biçimleri**. çev. Yurdanur Salman. 10.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2004.
- Bornhorst, Sarah, Noemi Molitor, Klaus Mueller, Kristine Schmidth. **Homosexuality_ies. English Booklet**. çev. Carrie C. Roseland, Christina Wheeler. ed. Birgit Bosold, Dorothee Brill, Detlef Weitz. Dresden: Deutsches Historisches Museum, 2015.
- Bosold, Birgit, Dorothee Brill, Detlef Weitz. “Press Release”. **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Exhibition Catalogue**. Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum, 2015a.
- _____. **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Exhibition Catalogue**. Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum, 2015b.
- Bradley, Harriet. **Gender**. Cambridge: Polity Press, 2007.
- Braidotti, Rosi. **Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming**. Londra: Polity, 2002 (Aktaran: Chanter, Tina. “Psikanalitik ve Post-Yapısalcı Feminizm ve Deleuze”. çev. Zeynep Direk. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s. 58 (Bahar 2009): 93-130).
- _____. **İnsan Sonrası**. çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014.
- _____. **Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı**. çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017.
- Brooks, Daphne. **Bodies in Dissent: Spectacular Performances of Race and Freedom, 1850-1910**. Durham: Duke University Press, 2006 (Aktaran: Halberstam, Judith. **Çuvallamanın Queer Sanatı**. çev. İpek Tabur. İstanbul: Sel Yayıncılık, Ekim 2013).
- Broude, Norma, Mary D. Garrard (ed.). **Reclaiming Female Agency Feminist Art History After Postmodernism**. California: The Regents of the University of California, 2005.
- Butler, Connie, Alexandra Schwartz (ed.). **Modern Women Artists at the Museum of Modern Art**. New York: The Museum of ModernArt, 2010.
- Butler, Judith. **Undoing Gender**. New York: Routledge, 2004.
- _____. **İktidarın Psişik Yaşamı, Tabiyet Üzerine Teoriler**. çev. Fatma Tütüncü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- _____. **Taklit ve ‘Toplumsal Cinsiyet’e Karşı Durma**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, Şubat 2007.
- _____. **Cinsiyet Belası. Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**. çev. Başak Ertür. 3.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Aralık 2012.
- _____. **Bela Bedenler**. çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Mart 2014.
- _____. “Olumsal Temeller: Feminizm ve “Postmodernizm” Sorusu”. **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**. Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla

- Cornell, Nancy Fraser. çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014: 44-67.
- _____. **Senses of the Subject**. New York: Fordham University Press, 2015.
- Campany, David (ed.). **Art and Photography**. 2.Bs. London: Phaidon Press, 2007.
- Chodorow, Nancy. **The Powers of Feelings: Gender and Culture**. New Haven, CT: Yale University Press, 1999 (Aktaran: Chodorow, Nancy J. "Psychoanalysis and Women A Personal Thirty-Five-Year Retrospect". **Annual of Psychoanalysis**. c.32 (2004): 101-129).
- Cole, Julie. "Claude Cahun, Marcel Moore And The Collaborative Construction Of A Lesbian Subjectivity". **Reclaiming Female Agency Feminist Art History After Postmodernism**. ed. Norma Broude, Mary D. Garrard. London: University of California Press, 2005: 343-359.
- Connor, Steven. **Postmodernist Culture An Introduction to Theories of the Contemporary**. 2. Bs. Oxford and Cambridge: Basil Blackwell Ltd, 1990.
- Cornell, Drucilla. "Etik Feminizm Nedir?". **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**. Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser. çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014: 86-118.
- Coquet, Jean-Claude. **Le discours et son sujet**. v.1-2 (Paris: Klincksieck, 1984), 13 ve 16. (Aktaran: Öztürk Kasar, Sündüz. "Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı". **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran'a Armağan**. haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017): 183-199).
- _____. **Phusis et logos, Une phénoménologie du langage** (Paris: PUV, 2007), 11. (Aktaran: Öztürk Kasar, Sündüz. "Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı". **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran'a Armağan**. haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017), 183-199).
- Çakır, Serpil. **Kadın Hareketi**. İstanbul: Metis Yayınları, 1996 (Aktaran: Aktaş, Gül. "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak". **Edebiyat Fakültesi Dergisi**. c. 30. s.1 (Haziran 2013): 53-72).
- Danto, Arthur C. **Andy Warhol**. çev. Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Dede, Ebru. "Türkiye'de Modern Sanatın Gelişiminin Sanat Müzelerine Etkisi". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Deleuze, Gilles. **Ampirizm ve Öznellik. Hume Açısından İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme**. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2008.
- _____. **Difference and Repeitation**. New York: Columbia University Press, 1994 (Aktaran: Ruffolo, David V. "Post-Queer Değerlendirmeler". **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**. s. 2 (2015): 6-16).
- _____. **Essays Critical and Clinical**. çev. Daniel W.Smith, Michael A. Greco London: Verso, 1998 (Aktaran: Kılıç, Sinan. "Deleuze-Guattari: Şizoanalitik Ontoloji Düzleminde Oedipal Bilinçdışının Yersizyurtsuzlaşması". **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**. s. 2 (Güz 2013): 102).

- Deleuze, Gilles, Félix Guattari. **Et Mille Plateaux**. Paris: Minuit, 1980 (Aktaran: Sauvagnargues, Anne. **Deleuze ve Sanat**. çev. Nurten Sarıca. Ankara: De Ki Basım Yayım, Ekim 2010).
- _____. **Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia**. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983 (Aktaran: Mason, Carol. "Terminating Bodies: Toward a Cyborg History of Abortion". **Posthuman Bodies**. ed. Judith Halberstam and Ira Livingston. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1995: 225-243).
- _____. **Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçebibilimi İncelemesi: Savaş Makinası**. çev. Ali Akay. İstanbul: Bağlam Yayınları, Temmuz 1990.
- _____. **Kapitalizm ve Şizofreni I**. çev. Ali Akay. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990 (Aktaran: Turan, Müslüm, "Deleuze ve Guattari: Göçebe Düşünce". **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 10-11. s. 12-15 (Ocak 2006): 197-204).
- _____. **Capitalism and Schizophrenia**. çev. Robert Hurley, Mark Seem, Helen R. Lane. 10.Bs. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- _____. **Anti-Oedipus Capitalism and Schizophrenia**. 10. Bs. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- _____. **A Thousand Plateaus Capitalism and Schizophrenia I**. çev. Briand Massumi. London: Bloomsbury Academic, 2014 (Aktaran: Hira, İsmail. "Deleuze ve Guattari'de Özne ve Toplumsallık". **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 18. s. 2 (Kış 2016): 185-196).
- _____. **Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1**. çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014 (Aktaran: Hira, İsmail. "Deleuze ve Guattari'de Özne ve Toplumsallık". **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 18. s. 2 (Kış 2016): 185-196).
- Derrida, Jacques. **Speech and Phenomena**. çev. David B. Allison. Evanston: Northwestern University Press, 1973 (Aktaran: Nuyen, A.T. "Derrida's Deconstruction: Wholeness and Différance". **The Journal of Speculative Philosophy**. New Series. c.3, s.1 (1989): 26-38).
- _____. **Writing and Difference**. çev. Alan Bass. Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
- _____. **Writing And Difference**. çev. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1978 (Aktaran: Halberstam, Judith, Ira Livingston. **Posthuman Bodies**. Bloomington: Indiana University Press, 1995).
- _____. **Positions**. London: Anthlone Press, 1978 (Aktaran: Esayan, Natali. "Angela Carter ve Aykırı Dünyası: Postmodern ve Feminist Unsurların Stratejik İttifakıyla İktidar Dinamiklerinin Yapıbozumu". **Toplumbilim**. s. 15 (Mayıs 2002): 81-86).
- _____. **Dissemination**. çev. B. Johnson. Chicago: University of Chicago Press, 1981 (Aktaran: Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998).
- _____. **Margins of Philosophy**. çev. A. Bass. Brighton: Harvester Press, 1982 (Aktaran: Newman, Saul. **Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriter Yanizm ve**

- İktidarın Altüst Oluşu.** çev. Kürşad Kızıltuğ. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006).
- _____. "The Original Discussion (1968) Of La Différance". **Derrida and Differance.** çev. D. Wood vd., ed. L.J. Nicholson. London: Routledge, 1990 (Aktaran: Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı.** İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998).
- _____. **Gramatoloji.** çev. İsmet Birkan. 2.Bs. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2014.
- De Paume, Jeu. **Cindy Sherman.** çev. Louise Rogers. ed. Julie Rouart. Paris: Flammarion, 2006.
- Direk, Zeynep. "Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi". **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar.** der. Zeynep Direk. 3.Bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2012: 67-84.
- _____. "Giriş". **Cinsiyeti Yazmak.** haz. Zeynep Direk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Cogito), Haziran 2016: 11-24.
- Di Stefano, Christine. "Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism". **Feminism/Postmodernism.** ed. Linda J. Nicholson. New York: Routledge, 1990: 63-82.
- Durudoğan, Hülya. "Unes Femmes: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın". **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar.** der. Zeynep Direk. 3.Bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Şubat 2012: 51-66.
- Erdemci, Fulya. "Büyüyü Bozmak, Yeniden-Yön Vermek". **Santralİstanbul Modern ve Ötesi 1950-2000 Sergi Katalogu.** 2.Bs. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2008.
- Erdoğan, Sema (Dr.). "Cinsel Gelişim Bozukluğu Olan Çocuk ve Adolesanların Sınıflandırılması ve Klinik Özelliklerinin Değerlendirilmesi". Uzmanlık Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, 2009.
- Erenus, Özlem Kalkan. "Marcel Duchamp'ın Yapıtlarına Çözümleyici Bir Katalog Çalışması". Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Eroğlu, Özkan. **Sanatın İpuçları.** İstanbul: Nelli Sanat Evi, Kasım 2005.
- Eshleman, Clayton (ed.). **A Sulphur Anthology.** 22. Bs. Wesleyan University Press, 2016 (Aktaran: Balkır, Nur. "Bir Ana Mendieta Varmış, Bir Ana Mendieta Yokmuş". **Sanat Tarihi Dergisi.** (Nisan 2018): 251-263).
- Featherstone, Mike. **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü.** çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1996.
- Fineberg, Jonathan. **Art Since 1940 Strategies of Being.** 2.Bs. New Jersey: Prentice Hall, 2000.
- Fischer-Lichte, Erika. **Performatif Estetik.** çev. Tufan Acil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Ekim 2016.
- Foster, Hal. **Gerçeğin Geri Dönüşü Yüzyılın Sonunda Avangard.** çev. Esin Hoşsucu. 2.Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Mayıs 2017.

- Foster, Hal (Der.). "Postmodernism and Consumer Society". **The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture**. Seattle: Bay Press, 1983 (Aktaran: Foster, Hal. **Gerçeğin Geri Dönüşü Yüzyılın Sonunda Avangard**. çev. Esin Hoşsucu. 2.Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Mayıs 2017).
- Foucault, Michel. **Hapishanenin Doğuşu**. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, Temmuz 1992.
- _____. **Ders Özetleri (1970-1982)**. çev. Selahattin Hilav. 2.Bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Eylül 1993.
- _____. **Seçme Yazılar 2**. çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000 (Aktaran: Urhan, Veli. "M.Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü". **Kaygı/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**. s. 9 (2007): 99-119).
- _____. **Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**. 2.Bs. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, Ekim 2001a.
- _____. **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık**. çev. Ümit Umaç ve Ali Utku. İstanbul: Birey Yayıncılık, Ekim 2001b.
- _____. **Cinselliğin Tarihi**. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. 2.Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- _____. **Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2...** çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay. 3.Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011a.
- _____. **İktidarın Gözü. Seçme Yazılar 4**. çev. Işık Ergüden. 3. Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b.
- _____. **Özne ve İktidar**. çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay. 4.Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Fraser, Nancy. **Sanatta Alternatif Arayışlar**. çev. Zeynep Rona. İzmir: Karakalem Kitabevi, 2008.
- _____. "Pragmatizm, Feminizm ve Dilsel Dönemeç". **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**. Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser. çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014: 171-185.
- Freud, Sigmund. **Psikopatoloji**. çev. Hakan Atalay. İstanbul: Payel, 1999.
- _____. **Cinsellik Üzerine**. çev. Seher Kutlu. Ankara: Alter Yayıncılık, 2009.
- _____. **Cinsiyet Üzerine**. çev. A.Avni Öneş. 15.Bs. İstanbul: Say Yayınları, 2011a.
- _____. **Kitle Psikolojisi**. çev. Kâmuran Şipal. 4.Bs. İstanbul: Cem, 2011b.
- _____. **Sevgi ve Cinsellik Üzerine**. çev. Akın Kanat. 19.Bs. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, Haziran 2014.
- Glick, Elisa. **Materializing Queer Desire: Oscar Wilde to Andy Warhol**. New York: State University of New York Press, 2009.
- Guattari, Félix. "Machine et Structure". **Psychanalyse et Transversalité**. 1969: 240-248 (Aktaran: Sauvagnargues, Anne. **Deleuze ve Sanat**. çev. Nurten Sarıca. Ankara: De Ki Basım Yayım, Ekim 2010).

- Halberstam, Judith. **Çuvallamanın Queer Sanatı**. çev. İpek Tabur. İstanbul: Sel Yayıncılık, Ekim 2013.
- Halperin, David M. **Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography**. New York ve Oxford: Oxford University Press, 1995 (Aktaran: Spargo, Tamsin. **Foucault ve Kaçıklık Kuramı**. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Everest Yayınları, Ağustos 2000).
- Haraway, Donna. "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century". **Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature**. Routledge, 1990: 149–182 (Aktaran: Braidotti, Rosi. **Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı**. İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017).
- _____. **The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness**. Chicago, IL: Prickly Paradigm, 2003 (Aktaran: Braidotti, Rosi. **İnsan Sonrası**. çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014).
- Harding, Sandra. **The Science Question in Feminism**. Ithaca. New York: Cornell University Press, 1986 (Aktaran: Prasad, Ajnesh. "Cyborg Writing as a Political Act: Reading Donna Haraway in Organization Studies". **Gender, Work & Organization**. c. 23. s. 4 (July 2016): 431-446).
- Hayles, N. Katherine. **How We Became Posthuman: Virtuel Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics**. Chicago: The University of Chicago Press, 1999.
- Heartney, Eleanor. **Sanat & Bugün**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Hoffmann, Jens, Adriano Pedrosa. **İsimsiz (12. İstanbul Bienali), 2011**. çev. Gülin Ekinci vd.. İstanbul: İstanbul Kültür Sanat Vakfı, 2011.
- Hollingsworth, Mary. **Dünya Sanat Tarihi**. çev. Rengin Küçükeroğlu, Banu Ergüder. ed. Mehmet Üstünipek, Sema Diker. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009.
- Hooks, Bell. **Feminizm Herkes İçindir**. çev. E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün, A. Yıldırım. İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2002 (Aktaran: Kolay, Hale. "Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları". **TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Kadın Bülteni**. s.3 (Nisan 2015): 5-11).
- Hopkins, David. **After Modern Art 1945-2000. Oxford History of Art**. New York: Oxford University Press, 2000.
- Husserl, Edmund. **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe**. çev. Tomris Mengüşoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995 (Aktaran: Öktem, Ülker. "Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. 45, 1 (2005): 27-55).
- Irigaray, Luce. **This Sex Which is Not One**. çev. Catherine Porter, Carolyn Burke. New York: Cornell University Press, 1985.
- _____. **The Sex Which Is Not One**. çev. C. Porter. New York: Cornell University Press, 1985 (Aktaran: Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı**. (-İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998).
- _____. **Speculum of the Other Woman**. çev. Gulian C. Gill, Ithaca. New York: Cornell University Press, 1985 (Aktaran: Postl, Gertrude. "Tekrar Etme,

- Alıntılama, Altüst Etme: Irigaray'ın Taklit Kavramının Politikası", çev. Şeyda Öztürk. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s. 58 (Bahar 2009): 146-158).
- _____. **Sexes and Genealogies**. çev. Gillian C. Gill. New York: Columbia University Press, 1993.
- _____. **Speculum of The Other Women**. çev. G.C. Gill. New York: Cornell University Press, 1994 (Aktaran: Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998).
- _____. **To be Two**. çev. Monique M. Rhodes, Marco F. Cocito-Monoc. İngiltere: Continuum, The Athlone Press, 2000.
- _____. **The Way of Love**. çev. Heidi Bostic, Stephen Pluháček. London: Continuum, 2002.
- _____. **Başlangıçta Kadın Vardı**. çev. İlknur Özallı, Melike Odabaş. ed. Aslı Göymen. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Ocak 2014.
- Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998.
- Jagose, Annamarie. **Queer Teori, Bir Giriş**. çev. Ali Toprak. İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017.
- Kandiyoti, D. "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım". **Türkiye'de Ailenin Değişimi**. der. N. Erder. Ankara: Türk Sosyal Bilimleri Derneği, 1984 (Aktaran: Tekin Epik, Meryem, Özal Çiçek, Selin Altay. "Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri". **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**. s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 35-58).
- Kılıç, Zülal. "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış". **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998 (Aktaran: Aktaş, Gül. "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak". **Edebiyat Fakültesi Dergisi**. c. 30. s.1 (Haziran 2013): 53-72).
- Koch, Alexander. **Homosexuality_ies 26 June – 1 December 2015 Introduction**. Schwules Museum and Deutsches Histroisches Museum.
- Kristeva, Julia. **Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art**. çev. Thomas Gora vd. Ed. Leon S. Roudiez. New York: Columbia University Press, 1980.
- Kristeva, Julia. **Julia Kristeva Interviews**. ed. Ross Mitchell Guberman. New York: Columbia University Press, 1996.
- _____. **Intimate Revolt. The Powers and Limits of Psychoanalysis**. çev. Jeanine Herman. New York: Columbia University Press, 2002.
- _____. **Ruhun Yeni Hastalıkları**. çev. Nilgün Tütal. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- _____. **Korkunun Güçleri, İğrençlik Üzerine Deneme**. çev. Nilgün Tütal. 2.Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Kurzweil, Ray. **İnsanlık 2.0**. çev. Mine Şengel. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016 (Aktaran: Çelik, Ezgi Ece. "İnsan ve Sonrası". **Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi**. Hümanizm s. 9 (Ekim 2017): 1-15).

- Lacan, Jacques. "Les Complexes Familiaux Dans La Formation De L'Individu". **Autres Écrits**. 1966 (Aktaran: Roudinesco, Elisabeth. **Her Şeye ve Herkese Karşı Lacan**. çev. Nami Başer. İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 2012).
- _____. **The Seminar of Jacques Lacan. On Feminine Sexuality The Limits of Love and Knowledge. Boox XX Encore 1972-1973**. ed. Jacques-Alain Miller. çev. Bruce Fink. New York: W.W. Norton&Company, 1975.
- _____. "The Signification of the Phallus". **Écrits: A Selection**, çev. Alan Sheridan. London: Tavistock, 1977 (Aktaran: Wright, Elizabeth (ed.). **Feminism and Psychoanalysis A Critical Dictionary**. Oxford: Blackwell Publishers, 1992).
- _____. **The Seminar of Jacques Lacan. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954-1955**. ed. Jacques-Alain Miller. çev. Sylvana Tomaselli. New York: W.W. Norton&Company, 1991.
- _____. **Fallus'un Anlamı**. çev. Saffet Murat Tura. İstanbul: Afa, Ekim 1994.
- _____. **Ecrits A Selection**. çev. Bruce Fink. New York: W.W.Norton&Company Inc., 2002.
- _____. **Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap**. çev. Nilüfer Erdem. İstanbul: Metis, Eylül 2013.
- Lesourd, Serge. **Özne Nasıl Susturulur? Söylemlerden Liberal Laf Ebeliklerine**. çev. Özge Soysal, Ümit Edeş. Ankara: Doğu Batı Yayınları, Nisan 2018.
- Lévi-Strauss, Claude. **Les Structures élémentaires de la parenté**. 1949. (Aktaran: Lévi-Strauss, Claude. **Yaban Düşünce**. çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1994).
- _____. **Din ve Büyü**. çev. Ahmet Güngören. İstanbul: Yol Yayınları, Eylül 1983.
- _____. **Yaban Düşünce**. çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1994).
- Lewitt, Sol. "Paragraphs on Conceptual Art". **Conceptual Art: A Critical Anthology**. ed. Alexander Alberro, Blake Stimson. London: The MIT Press, 1999: 12-16.
- Lucie-Smith, Edward. **20. Yüzyılda Görsel Sanatlar**. çev. Ebru Kılıç vd. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi, 2004a.
- _____. **Artoday**. 7.Bs. China: Phaidon, China, 2004b.
- Marinucci, Mimi. **Feminism is Queer. The Intimate Connection Between Queer and Feminist Theory**. London: Zed Books, 2010.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. **Komünist Manifesto**. çev. Celâl Üster, Nur Deriş. 12.Bs. İstanbul: Can Yayınları, 2013.
- Mason, Carol. "Terminating Bodies: Toward a Cyborg History of Abortion". **Posthuman Bodies**. ed. Judith Halberstam, Ira Livingston. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995: 225-243.
- Merleau-Ponty, Maurice. **Avant-Propos, Phénoménologie de la Perception**. Paris: Galli-mard, 1945. (Aktaran: Şan, Emre. **Merleau-Ponty Algının Fenomenolojisi Önsöz**. İstanbul: Say, 2015).

- Mitchell, Juliet, Jacqueline Rose. **Jacques Lacan and Ecole Freudienne: Feminine Sexuality**. çev. Jacqueline Rose. Londra ve Basingstoke: Macmillan, 1982 (Aktaran: Wright, Elizabeth. **Lacan ve Postfeminizm**. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002).
- Morgan, Henry L. **Eski Toplum I**. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Payel Yayıncılık, 1986 (Aktaran: Epik, Meryem Tekin, Özal Çiçek, Selin Altay. “Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri”. **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**. s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 35-58).
- Morgan, Sue. “Introduction. Writing Feminist History: Theoretical Debates And Critical Practices.” **The Feminist Reader**. ed. Sue Morgan. New York: Routledge, 2006: 1-48.
- Moulin, Anne Marie. “Tıbbın Karşısında Beden”. **Bedenin Tarihi 3 Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl**. haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello. çev. Saadet Özen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Eylül 2013.
- Newman, Saul. **Bakunin’den Lacan’a Anti-Otoriter Yanizm ve İktidarın Altüst Oluşu**. çev. Kürşad Kızıltuğ. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Nicholson, Linda. “Giriş”. **Çatışan Feminizmler Felsefi Fikir Alışverişi**. Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser. çev. Feride Evren Sezer. 2.Bs. İstanbul: Metis Yayıncılık, Mart 2014: 9-24.
- O’Reilly, Sally. **The Body In Contemporary Art**. London: Thames & Hudson, 2009.
- Owens, Craig. “The Discourse of Others: Feminists and Postmodernism”. **In The Anti-Aesthetic**. ed. H. Foster, Port Townsend, WA: Bay Press, 1983 (Aktaran: Di Stefano, Christine. “Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism”. **Feminism/Postmodernism**. ed. Linda J. Nicholson. New York: Routledge, 1990: 63-82).
- Öztürk Kasar, Sündüz. “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”. **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**. haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut. Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017: 183-199.
- Passeron, René. **Sürrealizm Sanat Ansiklopedisi**. çev. Sezer Tansuğ. 4.Bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, Aralık 2000.
- Pigeaud, Jackie. **La Malaide de l’âme. Étude sur la Relation de l’âme et du Corps Dans la Tradition Medico-Philosophique Antique**. Les Belles, 1989 (Aktaran: Kristeva, Julia. **Ruhun Yeni Hastalıkları**. çev. Nilgün Tatal. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007).
- Platon. **Devlet**. çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz. 21.Bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Rabinowitz, Paula. “Soft Fictions and Intimate Documents: Can Feminism Be Posthuman?” **Posthuman Bodies**. ed. Judith Halberstam, Ira Livingston. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995: 97-112.
- Ravenal, John B. “Shirin Neshat Double Vision”. **Reclaming Female Agency Feminist Art History After Postmodernism**. ed. Norma Broude, Mary D. Garrard. London: University of California Press, 2005: 447-458.

- Reckitt, Helena ve Phelan, Peggy. **Art and Feminism**. ed. Helena Reckitt. 5.Bs. London: Phaidon Press, 2014.
- Reid, Roddey. "Death of the Family, or, Keeping Human Beings Human". **Posthuman Bodies**. ed. Judith Halberstam, Ira Livingston. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995: 177-199.
- Rimbaud, Arthur. **Ben Bir Başkasıdır – Bütün Düz Yazı Şiirleri**. çev. Özdemir İnce. Ankara: İmge Kitabevi, 2015 (Aktaran: Aytekin, Arzu C., Ezgi Tokdil, "Düşünce Sistemlerinde Ben ve Başkası Problemi, Arthur Rimbaud ve Sanatta Ötekilik Üzerine". **İdil Dergisi**. c. 6, s. 28 (Kış 2016): 17-30).
- Rose, Jacqueline. **Görme ve Cinsellik**. çev. Ayşe Deniz Temiz. İstanbul, Metis Yayınları, Ocak 2010.
- Roudinesco, Elisabeth. **Her Şeye ve Herkese Karşı Lacan**. çev. Nami Başer. İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 2012.
- Ruffolo, David V. **Post-queer Politics (Queer Interventions)**. Surrey: Ashgate Publishing Ltd., 2009.
- Sauvagnargues, Anne. **Deleuze ve Sanat**. çev. Nurten Sarıca. Ankara: De Ki Basım Yayım, Ekim 2010.
- Schilder, Paul. **L'image du Corps**. çev. F. Gantheret, P. Truffert. Paris: Gallimard, 1968 (Aktaran: Ancet, Pierre. **Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi**. çev. Ersel Topraktepe. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kasım 2010).
- Smith, Terry. **What is Contemporary Art?** Chicago: The University of Chicago Press, 2009.
- Sözen, Metin, Uğur Tanyeli. **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**. 7.Bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, Ekim 2003.
- Spargo, Tamsin. **Foucault ve Kaçıklık Kuramı**. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Everest Yayınları, Ağustos 2000.
- Squier, Susan M. "Reproducing the Posthuman Body: Ectogenetic Fetus, Surrogate Mother, Pregnant Man". **Posthuman Bodies**. ed. Judith Halberstam, Ira Livingston. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995: 113-132.
- Sunar, Lütfi. "Karl Marx ve Max Weber'in Doğu Topluluklarına Yaklaşımı". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2010.
- Şahiner, Rıfat. **Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu**. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, Kasım 2008.
- _____. **Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar**. Ankara: Ütopya, 2015.
- _____. "Matthew Barney ve Cremaster Döngüsü Üzerine". **Belgesel / Kısa Film / Video Sanatı**. der. Nagihan Çakar Bikiç, Ferhat Özgür. İstanbul: Doruk Yayınları, Nisan 2017: 369-404.
- Şalgam, Didem. **Gender and Sexual Identity Construction In Early Childhood Education: The Case of A Private Kindergarten In Ankara**. The Thesis For

The Degree of Master Science. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University. The Department of Sociology, 2014.

Şan, Emre. **Merleau-Ponty Algının Fenomenolojisi Önsöz**. İstanbul: Say, 2015.

Tezkan, Melis. “Dias & Riedweg: Kamusal Sanat, Yamyamlık ve Büyük Şehir”. **Belgesel / Kısa Film / Video Sanatı**. ed. Nagihan Çakar Bikiç, Ferhat Özgür. İstanbul: Doruk Yayınları, 2017: 337-355.

Tura, Saffet Murat. **Freud’dan Lacan’a Psikanaliz**. 7.Bs. İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017.

Turner, B.S., **Religion And Social Theory**, London: Sage Publications, 1994 (Aktaran: Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998).

_____. **The Body And Society**. London: Sage Publications, 1996 (Aktaran: Işık, Emre İ. **Beden ve Toplum Kuramı**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Kasım 1998).

Von Eckardt, Barbara. **What is Cognitive Science?** Cambridge, Mass.: Bradford Books/M.I.T. Press, 1993 (Aktaran: Woody, Andrea. “Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature by Donna Haraway”. **Philosophy of Science**. c. 62. s. 2 (June 1995): 346-348).

Ward, Glenn. **Postmodernizmi Anlamak**. çev. Tufan Göbekçin. İstanbul: Optimist Kitap, Kasım 2014.

Warr, Tracey, Amelia Jones (Ed.). **The Artist’s Body**. London: Phaidon, 2000 (Aktaran: Martinez, Ezgi Hakan Verdu, Akın Demiral. “20. – 21. yy’da Sanatta Malzeme Olarak Beden; Performans Sanatı”. **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**. c. 6 s. 6 (Haziran 2014): 180-200).

Weber, Max. **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**. ed. Guenther Roth, Claus Wittich. University of California Press, 1978 (Aktaran: Sunar, Lütfi. “Karl Marx ve Max Weber’in Doğu Toplumlarına Yaklaşımı”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2010).

Wright, Elizabeth. **Lacan ve Postfeminizm**. çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Everest Yayınları, Nisan 2002.

Wright, Elizabeth (ed.). **Feminism and Psychoanalysis A Critical Dictionary**. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.

Yaman, Zeynep Yasa. **Kadınlar Resimler Öyküler Modernleşme Sürecindeki Türk Resminde “Kadın” İmgesinin Dönüşümü**. İstanbul: Pera Müzesi Yayını, Ocak 2006.

Elektronik Kitaplar

Beauvoir, Simone De. “Women and Creativity”. **Feminist Writings**. Simone de Beauvoir, Marybeth Timmermann, Margaret A. Simons. Urbana: University of Illinois Press, 2015.

Canatan, Kadir, Ergün Yıldırım. **Aile Sosyolojisi**. 2.Bs. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.

- Cixous, Hélène, Susan Sellers. **White Ink: Interviews on Sex, Text and Politics.** ed. Susan Sellers. London: Routledge, 2008.
- _____. **The Hélène Cixous Reader.** Ebsco: Routledge, 1994.
- Engels, Friedrich. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.** çev. Kenan Somer. Eriş Yayınları, 2003.
- Fritz Haug, Wolfgang. **Commodity Aesthetics, Ideology and Culture.** New York: International General, 1987 (Aktaran: Glick, Elisa. **Materializing Queer Desire: Oscar Wilde to Andy Warhol.** New York: State University of New York Press, 2009).
- Halberstam, Judith, Ira Livingston. **Posthuman Bodies.** Bloomington: Indiana University Press, 1995.
- Margret, Helen, Donna Haraway. **Beyond the Cyborg: Adventures with Donna Haraway.** Columbia University Press, 2013.
- Moulon, Dominique. **Art Beyond Digital.** Lulu.com, 2018
- Neumann, John von, Ray Kurzweil. **The Computer and the Brain.** 3.Bs. Connecticut: Yale University Press, 2012.
- Queau, Philippe. **Le Virtuel: Vertus et Vertiges.** Seyssel: Editions Champ Vallon, 1993, (Aktaran: Dominique Moulon, **Art Beyond Digital.** Lulu.com, 2018).

Ulusal Makaleler

- Aktaş, Gül. “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”. **Edebiyat Fakültesi Dergisi.** c. 30. s.1 (Haziran 2013): 53-72.
- Altınbaş, Deniz. “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm”. **Kadın Araştırmaları Dergisi.** s. 9 (2006): 21-52.
- Antmen, Ahu. “Sanatçılarla Anket: Kadın Kimliği, Sanatçı Kimliği”. **Kadın / Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi.** c.18. s. 2 (Aralık 2017): XIX-LXX.
- Arkanaç, Sibel A. “Psikolojideki Özne Kavramı ve Türkiye’deki Özne Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”. **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi.** c. 3. s. 7 (2003): 11-22.
- Aytekin, Arzu C., Ezgi Tokdil. “Düşünce Sistemlerinde Ben ve Başkası Problemi, Arthur Rimbaud ve Sanatta Ötekilik Üzerine”. **İdil Dergisi.** c. 6. s. 28 (Kış 2016): 17-30.
- Balkır, Nur. “Bir Ana Mendieta Varmış, Bir Ana Mendieta Yokmuş”. **Sanat Tarihi Dergisi.** (Nisan 2018): 251-263.
- Braidotti, Rosi. “Feminist Post-Postmodernizmin Eleştirel Bir Kartografyası”. çev. Şeyda Öztürk. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi** Feminizm Özel Sayısı 58 (Bahar 2009): 225-242.
- Candansayar, Selçuk. “Tıbbın (eş)cinselliğe Bakışı İçin Bir Arkeoloji Denemesi”. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi.** Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66 (Bahar 2011): 149-166.

- Chanter, Tina. "Psikanalitik ve Post-Yapısalcı Feminizm ve Deleuze". çev. Zeynep Direk. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s.58 (Bahar 2009): 93-130.
- Çelik, Ezgi Ece. "İnsan ve Sonrası". **Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi**. Hümanizm s. 9 (Ekim 2017): 1-15.
- Dede, Ebru. "Çağdaş Sanat Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Sorgulamaları". **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**. c. 5, s. 2 (2015): 97-117.
- _____. "Feminist Kuramların Çağdaş Sanat Pratiğinde İfade Bulması". **Kadın Araştırmaları Dergisi**. c. 16, s. 1 (2015): 45-73.
- _____. "İkili Olmayan Cinsel Kimliklerin Çağdaş Sanat Pratiğinde İfadesi". **Kadın Araştırmaları Dergisi**. c. 18, s. 2 (2017): 1-28.
- Derman, Orhan. "Ergenlik Dönemi". **Kaos GL-LGBT Kültür/Yaşam Dergisi**. Sayı: 143 (2015): 44-46.
- Direk, Zeynep. "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği". **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s.58 (Bahar 2009): 11-38.
- Duman, Zeki. "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı". **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**. c. 1. s. 4 (2012): 19-51.
- Ecevit, Yıldız. "Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar". **Değişen Dünyada Birey-Aile-Toplum Semineri**. İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Uygulama Merkezi. (1991) (Aktaran: Zeki Duman. "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı". **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**. c. 1. s. 4 (2012): 19-51).
- Epik, Meryem Tekin, Özal Çiçek, Selin Altay. "Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri". **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**. s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 35-58.
- Esayan, Natali. "Angela Carter ve Aykırı Dünyası: Postmodern ve Feminist Unsurların Stratejik İttifakıyla İktidar Dinamiklerinin Yapıbozumu". **Toplumbilim**. s. 15 (Mayıs 2002): 81-86.
- Foucault, Michel. "Herculine Barbin'e Giriş". çev. Tolga Yalur & Berfu Şeker. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66. (Bahar 2011b):132-139.
- Foucault, Michel ve Jean Le Bitoux. "Şen / Gey Bilim" Söyleşi". çev. Şeyda Öztürk. **Cogito**. s.70-71 (Yaz 2012): 258-274.
- Gökçe, Birsan. "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme". **Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi**. c.8. s.1-2 (1976) (Aktaran: Tekin Epik, Meryem, Özal Çiçek, Selin Altay. "Bir Sosyal Politika Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Türleri". **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**. s. 38 (Ocak-Haziran 2017): 35-58).
- Göregenli, Melek. "Heteroseksizm, Homofobi ve Nefret Suçları: Sosyal Psikolojik Yaklaşım." **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66. (Bahar 2011): 353-365.

- Grosz, Elizabeth. "Deneysel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek." çev. Erkal Ünal. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66. (Bahar 2011): 7-36.
- _____. "Bedenleri Yeniden Düşünmek". **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**. s. 2 (2015): 26-30.
- Hira, İsmail. "Deleuze ve Guattari'de Özne ve Toplumsallık". **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 18. s. 2 (Kış 2016): 185-196.
- Hird, Myra J. "Biyolojik Olarak Queer". **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**. s. 2 (2015): 86-95.
- Holmes, Morgan. "İnterseks: Tehlikeli Bir Farklılık." çev. Belgin Günay. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66. (Bahar 2011): 99-123.
- Irigaray, Luce. "... cemaatin ebedi ironisi..." çev. Yağmur Ceylan Uslu. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s. 58 (Bahar 2009): 159-172.
- Karaduman, Sibel. "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü". **Journal of Yasar University**. c. 5. s. 17 (2010): 2886-2899.
- Kasar, Sündüz. "Dilde Kavramsal Geliştirmeye Koşut Olarak Sözbirim ve Terim Türetimi". **Dilbilim**. c.1 (2009): 29-42.
- Kılıç, Sinan. "Deleuze-Guattari: Şizoanalitik Ontoloji Düzleminde Oedipal Bilinçdışının Yersizyurtsuzlaşması". **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**. s. 2 (Güz 2013): 95-110.
- Kolay, Hale. "Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları". **TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Kadın Bülteni**. s. 3 (Nisan 2015): 5-11.
- Köse, Meryem, Meryem Küçük. "Oryantalizm ve «Öteki» Algısı". **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**. c. 1. s. 1 (2015): 107-127.
- MacCormack, Patricia. "Queer Posthümanizm: Sayborglar, Hayvanlar, Ucubeler, Sapkınlar". **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**. s. 2 (2015): 58-68.
- Martinez, Ezgi Hakan Verdu, Akın Demiral. "20. – 21. yy'da Sanatta Malzeme Olarak Beden; Performans Sanatı". **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**. c. 6. s. 6 (Haziran 2014): 180-200.
- Öktem, Ülker. "Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi". **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. 45, 1 (2005): 27-55.
- Postl, Gertrude. "Tekrar Etme, Alıntılama, Altüst Etme: Irigaray'ın Taklit Kavramının Politikası". çev. Şeyda Öztürk. **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. s. 58 (Bahar 2009): 146-158.
- Ruffolo, David V. "Post-Queer Değerlendirmeler". **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**. s. 2 (2015): 6-16.
- Simmel, Georg. "Kadın Kültürü". çev. Leyla Şimşek. **Toplumbilim**. s. 15 (Mayıs 2002): 61-66.
- Somuncu, Selim. "Postmodern Yöntem Arayışları Bağlamında Özne-Bilgi İlişisine Bir Giriş Denemesi". **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi** (2017): 64-70.

- Şeker, Berfu. "İnterseksüellik ve Cinsiyetin İnşası." **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66. (Bahar 2011): 124-131.
- Taş, Gün. "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri". **Akademik Hassasiyetler**. c.3. s. 5 (2016): 163-176.
- Toksöz, Hülya. "İkonların Kaotik Evreni". **Artist**. s. 4/66 (Nisan 2006): 66-69 (Aktaran: Toksöz, Hülya. "İkonların Kaotik Evreni" <http://www.rifatsahiner.com/hakkinda.html> [24.09.2018]).
- Turan, Müslüm, "Deleuze ve Guattari: Göçebe Düşünce". **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. c. 10-11. s. 12-15 (Ocak 2006): 197-204.
- Turgut, Hasan. "Sosyal Gerçekliğin İnşasında Mizah: Simülasyon Kuramı Bağlamında Yeni Medya ve Mizahın Kullanımı Üzerine Kuramsal Bir Tartışma". **Orta Karadeniz İletişim Çalışmaları Dergisi** (2016): 1-7.
- Urhan, Veli. "M.Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkinin Soykütüğü". **Kaygı/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**. s. 9 (2007): 99-119.
- Uslu, Rana, Didem Öztıp, Özlem Özcan, Savaş Yılmaz, Merih Berberoğlu, Pelin Adıyaman, Murat Çakmak, Efser Kerimoğlu, Gönül Ocak. "Erkek Yalancı Hermafrodit Olguların Yetiştirildikleri Cinsiyetle İlişkili Biyopsikososyal Değişkenler". **Türk Psikiyatri Dergisi**. 18/2 (2007): 100-108.
- Uysal, Arzu. "İmgelerin Dili: Sanatın Tarihini Değiştiren İmgeler-Pisuvır ve Coca-Cola Şişesi". **Turkish Studies Social Sciences**. c.13/10 (Spring 2018): 669-683.
- Yıldız, Esra. "Queer ve Sessizliğin Reddi." **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**. Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı 65-66. (Bahar:2011): 395-410.
- Yüksel, Şahika, Seven Kaptan. "Çocuk ve Ergenlerde Trans Geçiş Süreci ve Aile". **Kaos GL - LGBT Kültür / Yaşam Dergisi**. s. 143 (2015): 47-49.

Uluslararası Makaleler

- Bostrom, Nick. "A History of Transhumanist Thought". **Journal of Evolution and Technology** 14, no.1 (2005) (Aktaran: Agar, Nicholas. **Humanity's End: Why We Should Reject Radical Enhancement**. ed. Robert A. Wilson. Cambridge: MIT Press, 2014).
- Braidotti, Rosi. "A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities". **Theory, Culture & Society Journal**. Special Issue: Transversal Posthumanities (2018): 1-31.
- Butler, Judith. "Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory". **Theatre Journal**. c. 40. s. 4 (December 1988): 519-531.
- _____. "Performativity, Precarity and Sexual Politics". **AIBR Revista De Antropologia Iberoamericana**. 4(3). (2009): 321-336 (Aktaran: Joy, Annamma, Russell Belk, Rishi Bhardwaj. "Judith Butler on performativity and precarity: exploratory thoughts on gender and violence in India". **Journal of Marketing Management**. 31. no. 15. (2015): 1739-1745.

<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0267257X.2015.1076873>
[16.01.2017].

- Campbell, Robert A. "Cyborg Salvation History: Donna Haraway and the Future of Religion". **Humboldt Journal of Social Relations**. c. 26, s.1/2 (2001): 154-173.
- Chodorow, Nancy. J. "Psychoanalysis and Women A Personal Thirty-Five-Year Retrospect". **Annual of Psychoanalysis**. c.32 (2004): 101-129.
- Davidson, James. "It's Only Fashion". **London Review of Books**. c.16. s.2 (1994) (Aktaran: Jagose, Annamarie. **Queer Teori, Bir Giriş**. çev. Ali Toprak. İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017).
- Dede, Ebru. "Toplumsal Cinsiyet Temasının Çağdaş Sanat Pratiklerinde İfadesi". **Cudes 2017 VI. International Congress on Current Debates in Social Science**. İstanbul. Current Debates in Labour Economics Demography & Gender Studies vol.7 (2017): 147-164.
- Flynn, Elizabeth A. "Emergent Feminist Technical Communication". **Technical Communication Quarterly**. c.6, s.3 (Yaz 1997): 313-321 (Aktaran: Altınbaş, Deniz. "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm". **Kadın Araştırmaları Dergisi**. s. 9 (2006): 21-52).
- Gear, M. Et. Liendo. "Psychanalyse, Semiologie et Communication Familiale", **L'Évolution Psychiatrique**. c. XLI. s.II (Aktaran: Tura, Saffet Murat. **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**. 7.Bs. İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017).
- Haraway, Donna. "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s". **Socialist Review**. 80 (1985) (Aktaran: Campbell, Robert A. "Cyborg Salvation History: Donna Haraway and the Future of Religion". **Humboldt Journal of Social Relations**. c. 26. s.1/2 (2001): 154-173).
- Hayes, Susan. "Coming Over All Queer". **New Statesman and Society**. (Eylül 1994) (Aktaran: Jagose, Annamarie. **Queer Teori, Bir Giriş**. çev. Ali Toprak. İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017).
- Herkt, David. "Being Gay". **RePublica**. 3 (1995) (Aktaran: Jagose, Annamarie. **Queer Teori, Bir Giriş**. çev. Ali Toprak. İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017).
- Hoenes, Josch. "Queer Art of Looking On the Art of Del LaGrace Volcano". çev. Lisa Glaver. **The Archive. The Journal of the Leslie/Lohman Museum of Gay and Lesbian Art**. 43 (Bahar 2012): 7-9.
- Joy, Annamma, Russell Belk, Rishi Bhardwaj. "Judith Butler on performativity and precarity: exploratory thoughts on gender and violence in India". **Journal of Marketing Management**. 31. no. 15. (2015): 1739-1745.
- Lacan, Jacques, "Les Formations de L'inconscient", **Bulletin de Psychologie** 2, (1957-58): 8'den aktaran: Rose, Jacqueline, **Görme ve Cinsellik**, çev. Ayşe Deniz Temiz, (İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2010).
- _____. "La Signification du Phallus". **Écrits**. Conférence de Jacques Lacan. Seuil (1958): 685-695 (Aktaran: Rose, Jacqueline. **Görme ve Cinsellik**. çev. Ayşe Deniz Temiz. İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2010).

- _____. "D'une Question Preliminaires a Toit Traitement Possible de la Psychose". **Écrits**. c. 1, Editions du Seuil, 1966 (Aktaran: Tura, Saffet Murat. **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**, 7.Bs. İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017).
- Morton, Donald. "Birth of the Cyberqueer". **PMLA** 110, 3 (1995) (Aktaran: Jagose, Annamarie. **Queer Teori, Bir Giriş**. çev. Ali Toprak. İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017).
- Nuyen, A.T. "Derrida's Deconstruction: Wholeness and Différance". **The Journal of Speculative Philosophy**. New Series. c.3. s.1 (1989): 26-38. Penn State University Press. <http://www.jstor.org/stable/25669901>.
- Ogilvy Stuart, AL, CE Brain. "Early Assessment of Ambiguous Genitalia". **Arch Dis Child**. 89 (2004): 401-407' (Aktaran: Uslu, Rana, Didem Öztop, Özlem Özcan, Savaş Yılmaz, Merih Berberoğlu, Pelin Adıyaman, Murat Çakmak, Efser Kerimoğlu, Gönül Ocak. " Erkek Yalancı Hermafrodit Olguların Yetiştirildikleri Cinsiyetle İlişkili Biyopsikososyal Değişkenler". **Türk Psikiyatri Dergisi**. 18/2 (2007): 100-108).
- Parnaby, Julia. "Queer Straits". **Trouble and Strife**. 26 (1993) (Aktaran: Jagose, Annamarie. **Queer Teori, Bir Giriş**. çev. Ali Toprak. İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017).
- Pearlman, Lazlo. "Dissemblage and Truth Traps: Creating Methodologies of Resistance in Queer Autobiographical Theatre". **Theatre Research International**. Cambridge University Press. c.40. s.1. (2015): 88-91.
- Penley, Constance, Andrew Ross, Donna Haraway, "Cyborgs at Large: Interview with Donna Haraway". **Social Text**. Duke University Press. No. 25/26 (1990): 8-23.
- Prasad, Ajnesh. "Cyborg Writing as a Political Act: Reading Donna Haraway in Organization Studies". **Gender, Work & Organization**. c. 23. s. 4 (July 2016): 431-446.
- Rugoff, Ralph. "Bob Flanagan Visiting Hours In Collaboration With Sheree Rose". yay. Jean Stein. **Grand Street**. Fetishes s. 53. (Summer 1995): 65-73.
- Volcano, DelLaGrace. "Artist Statement: Del LaGrace Volcano On Del LaGrace Volcano". **The Archive. The Journal of the Leslie/Lohman Museum of Gay and Lesbian Art**. 43 (Bahar 2012): 5-6.
- Wallece, R., H. Russell. "Attachment and Shame in Gender-Nonconforming Children and Their Families: Toward a Theoretical Framework for Evaluating Clinical Interventions", **IJT**, 14 (2013) (Aktaran: Yüksel, Şahika, Seven Kaptan. "Çocuk ve Ergenlerde Trans Geçiş Süreci ve Aile". **Kaos GL - LGBT Kültür / Yaşam Dergisi**. s. 143 (2015): 47-49).
- Wilson, Andrew. "Gilbert and George". **Journal of Contemporary Art**. 6.2 (1993): 42-55. <http://www.jca-online.com/gilbertandgeorge.html> [27.09.2018].
- Woody, Andrea. "Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature by Donna Haraway." **Philosophy of Science**. c. 62. s. 2 (June 1995): 346-348.

İnternet Kaynakları

- Anderson, Kristin. "Jeffrey Deitch on *Living the Art*, the New New York, and His Next Big Project". <https://www.vogue.com/article/jeffrey-deitch-live-the-art-book-interview> [25.06.2018].
- Arsenault, Nina. "Interview with Patricia Aldridge". <https://vimeo.com/52110830> [02.06.2015].
- Artun, Ali. "Arthur Danto'nun Ölümü, Andy Warhol ve Sanatın Sonu". **Kontrast Dergi**. s. 40 (2016). <http://kontrastdergi.com/arthur-dantonun-olumu-andy-warhol-sanatin-sonu-ali-artun/> [19.06.2018].
- Bakçay, Ezgi. "Artist Sanat Fuarı Dönüşümün Eşiğinde". <http://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2016/11/11/artist-sanat-fuari-donusumun-esiginde/> [06.02.2017].
- Barbero, Luca Massimo. "Just Another Travel For Lüthi". <http://www.ursluethi.com/bilder/Barberoenglish/index.html> [17.08.2018].
- Bergstrom-Katz, Shasha. "Bourgeois, Louise. Destruction of the father, plaster, latex, wood, fabric, and red light, 1974". <http://www.artslant.com/la/articles/show/2711> [22.05.2018].
- "Berlin looks back at queer art and culture". **Phaidon**. <http://uk.phaidon.com/agenda/art/articles/2015/june/25/berlin-looks-back-at-queer-art-and-culture/> [28.03.2018].
- "Bienale Damgasını Vuran Sağlık Raporu". Habertürk Kültür Sanat Haberi 20.09.2011. <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/671183-bienale-damgasini-vuran-saglik-raporu#> [22.06.2018].
- Blidner, Rachelle. "Pregnant Man Arrested For Stalking Ex-wife With GPS Tracking Device: Reports". <http://www.nydailynews.com/news/crime/pregnant-man-arrested-stalking-ex-wife-reports-article-1.2020805> [03.06.2015].
- Blok, Diana. "Gender Monologues- Challenging gender boundaries on six screens". <http://www.gendermonologues.com/> [23.05.2018]
- Bonajo, Melanie. "The Film Trilogy Night Soil / Economy of Love Documents". <https://night-soil.tumblr.com/> [28.03.2018].
- Brodsky, Jake. "11 Artists Who Helped Pave the Way to Marriage Equality". <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-artists-who-helped-pave-the-way-to-marriage-equality> [28.03.2018].
- Cancelmo, Amy. "Strange Bedfellows: Collaborative Practice in Queer Art, Curator's Statement". <http://museum.bucknell.edu/2013/09/18/strange-bedfellows/> [28.06.2018].
- Cassils, Heather. "Cuts: A Traditional Sculpture 2011-2013". <http://cassils.net/portfolio/cuts-a-traditional-sculpture/> [29.03.2018].
- Diduszk-Zyglewska, A. "What is Art Translating Agency?". çev. Eliza Jakubiak, Casey Engels. <http://karolinabregula.com/index.php/portfolio/texts/en#text28> [02.06.2015].

- Dixon, Tim. "Paul McCarthy, Hot Dog". Open File – blog.
<http://openfileblog.blogspot.com/2011/03/paul-mccarthy-hot-dog.html>
[02.07.2018].
- Ebony, David. "From Ragged Andy to Drella – Warhol for TV". **Art in America** s. 41 (2006).
<http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=537102dac6ef-4521-91b9-df8b919588e1%40sessionmgr103> [10.08.2018].
- Edelson, Mary Beth, David Lewis. "Mary Beth Edelson – The Devil Giving Birth to the Patriarchy." David Lewis Gallery Press Release, 2017.
<http://davidlewisgallery.com/wp-content/uploads/MBE-The-Devil-Giving-Birth-to-the-Patriarchy-PR-1.pdf> [06.06.2018].
- Edgar, Rachael. "Feminism: Anastasia Klose".
<https://anastasiaklose.wordpress.com/category/feminism/> [06.02.2017].
- Elmgreen, Michael, Ingar Dragset. "Venice Biennale: Elmgreen & Dragset".
<https://www.tate.org.uk/context-comment/video/venice-biennale-elmgreen-dragset> [19.09.2018]
- Ernault, Nathalie, Orlan. "Interviews and Reports: Orlan, Between Artist and Robot". Aware Women Artists Magazine, 2018.
<https://awarewomenartists.com/en/magazine/orlan-entre-artiste-robot/>
[17.08.2018].
- Garratt, Adam. "Treasures from the Wreck of the Unbelievable. Damien Hirst. Venice 2017". <https://www.adamgarratt.com/blog/2017/8/31/treasures-from-the-wreck-of-the-unbelievable-damien-hirst-venice-2017> [28.03.2018].
- Gençay, Hazal. "Server Demirtaş ile 'Evvel Zaman Makinesi' Üzerine".
<http://izlekler.com/server-demirtas-ile-evvel-zaman-makinesi-uzerine-hazal-gencay/> [17.08.2018].
- Heater, Davis. "Zoe İle Düşünmek: Rosi Braidotti İle Söyleşi". çev. Nalan Kurunç. ed. Banu Eryılmaz, Evren O. Yurttaş. **Dünyanın Yerlileri Bülteni**, 2018.
<http://www.dunyaninyerlileri.com/zoe-ile-dusunmek-rosi-braidotti-ile-soylesi/>
[28.08.2018].
- Istanbul Queer Art Collective. "Koltuk Sevdası - Closing Performance of Future Queer Exhibition". <https://www.istanbulqueerartcollective.co.uk/koltuk-sevdasi> [23.05.2018].
- Jitmanowan, Thitiporn. "Rebecca Horn, Cornupia, Seance for Two Breasts".
<https://gravitationalvector.wordpress.com/2016/01/26/rebecca-horn/>
[22.05.2018]
- KAOS GL. www.kaosglidernegi.org [03.06.2018].
- Krieger, Deborah. "Art Review: Edward and Nancy Reddin Kienholz, The Art Show – Berlinische Galerie". <http://www.i-on-the-arts.com/2017/02/art-review-edward-and-nancy-reddin.html> [16.08.2018].
- İnce, Elif. "Pembe Teskere'ye Koğuş İşkencesi". KAOS GL Haberi, 16 Nisan 2012.
<http://kaosgl.org/sayfa.php?id=11122> [22.06.2018]

- La Chapelle, David. "Artist Talk: Life Ball Lecture". Ostlicht Galerie, Vienna, 2014a. <http://www.davidlachapelle.com/video/ostlicht-galerie-life-ball-lecture/> [15.05.2015].
- La Chapelle, David. "Artist Talk: Once in the Garden". Ostlicht Galerie, Vienna, 2014b. <http://www.davidlachapelle.com/video/ostlicht-galerie-interview/> [15.05.2015].
- Lai, Ashley. "Technical Support: Open Source Studio. NTU School of Art, Design and Media". <http://oss2014.adm.ntu.edu.sg/ashley/technical-support/index.html> [02.07.2018].
- Lee, Edmund. "Arts Preview: Tetsuya Ishida's Artworks Take A Surreal Look At Japanese Life". **South China Morning Post**, 2013. "https://www.scmp.com/magazines/48hrs/article/1345387/arts-preview-tetsuya-ishidas-artworks-take-surreal-look-japanese" [16.08.2018].
- Liptak, Adam. "Supreme Court Ruling Makes Same-Sex Marriage a Right Nationwide". **New York Times**, 2015. <https://www.nytimes.com/2015/06/27/us/supreme-court-same-sex-marriage.html> [28.03.2018].
- MACBA Collection. "Freak Orlando". Macba Foundation, 2004. <http://www.macba.cat/en/freak-orlando-2499> [26.10.2014].
- Maloney, Alli. "Marina Abramovic and the art of female sacrifice". <https://womenintheworld.com/2015/11/17/marina-abramovic-and-the-art-of-female-sacrifice/> [03.06.2018]
- Meeker, Carlene. "Eleanor Antin" **Jewish Women's Archive**. <https://jwa.org/encyclopedia/article/antin-eleanor> [06.02.2017].
- Mellors, Nathalie. "Hippy Dialectics". Arts Council Collection, 2010. <http://www.artscouncilcollection.org.uk/artwork/hippy-dialectics> [17.08.2018].
- Oursler, Tony. "b0t / fl0w - ch@rt August 25th - September 24th, 2017 Galerie Forsblom, Stockholm". <https://www.tonyoursler.space/b0t-fl0w-chart> [07.08.2018].
- Pearlman, Lazlo. "Performing the Explicit Queer Body". <http://www.lazlopearlman.com/presenting-writing-teaching> (15.05.2015).
- Piccini, Patrica. "Some Thoughts About Embryo". <https://www.patriciapiccinini.net/writing/0/428/82> [16.08.2018].
- _____. "Interview with the Condition Report". <https://www.patriciapiccinini.net/writing/103/428/82> [16.08.2018].
- Sanguinetti, Alessandra. "The Adventures of Guille and Belinda and the Enigmatic Meaning of their Dreams". <http://alessandrasanguinetti.com/index.php/adventures/info/> [06.02.2017].
- Schons, Donna. "The Performance Artists Who Made Feminist History". <http://www.sleek-mag.com/2017/03/14/feminist-performance-art/> [06.06.2018].
- Silver, Daisy. "Gilbert and George". <http://www.tate.org.uk/art/artworks/gilbert-george-light-headed-ar00504> [06.06.2018].

- Straube, Trenton. "These Powerful Photos and Stories Portray HIV and LGBT STigma". <https://www.poz.com/article/powerful-photos-stories-portray-hiv-lgbt-stigma> [10.08.2018].
- Suzuki, Ryoko. "Description: Bind". <http://www.ryokobo.com/contents/bind.html> [27.03.2018].
- Şan, Özlem. "Andy Warhol Sözlüğü". Masa Dergisi. s. 3 (2016). <http://masadergi.com/andy-warhol-sozlugu/> [10.08.2018].
- Quinn, Marc. "About Artwork". <http://marcquinn.com/artworks/single/buck-allanah1> [27.03.2018].
- Toksöz, Hülya. "İkonların Kaotik Evreni". <http://www.rifatsahiner.com/hakkinda.html> [24.09.2018].
- "Taner Ceylan Art International'da" <http://www.pudra.com/eglence/sergi-muze/taner-ceylan-artinternational-da-17095.htm> [26.10.2014].
- Tuncay, Sinan. "About". <http://www.sinantuncay.com/about/> [06.06.2018].
- Ubikam. "Catherine Ikam & Louis Fleri Biography and Interview". <https://www.ubikam.org/bio-c19om> [16.08.2018].
- Volcano, Del LaGrace. "Queering the City Belfast". <http://www.dellagracevolcano.com/gallery/queering-the-city-belfast-2013-35554206> [23.05.2018].
- Wadkins, Kate. "Queer Art Grows in Brooklyn". <https://hyperallergic.com/45283/queer-art-grows-in-brooklyn/> [28.06.2018].
- Witness Change. "Where Love is Illegal". <http://whereloveisillegal.com/about/our-story/> [10.08.2018].
- Wilding, Faith. "Waiting". <http://faithwilding.refugia.net/waiting.html> [22.05.2018].

EKLER

Ek 1. Terimce⁵⁰⁹

Ayna Evresi: Lacan, kişiliğin oluşum evrelerini üçe ayırır: Sıfır ile altı-sekiz aya kadar geçen süre birinci dönemdir. Üç buçuk yaşa kadar geçen ikinci dönem ayna evresi ile anneden ayrılmayı kapsar ve Freud'un oedipus öncesi devresine denk düşer. Altı yaşa kadar olan üçüncü dönemde ayrılma ve bireyleşme gerçekleşir.⁵¹⁰ Öznenin kuruluş aşamasında birey başlangıçta yansımasından dolayı kendisini hayal eder. Kendisini Ötekinde ideal olarak oluşturduğundan, kendi kendini bu idealden ayırarak imgesel gerçeklikte yerini bulması gerekir. Bu oluşum öznenin kendi içinde ve dışında yani Ötekinin alanında gerçekleşir. Lacan burada bilinçdışında (ötekinin söylemi) yer almanın önemini vurgular. Lacan bilinçdışına gönderme yaparken fallusla ilişki kurduğunu açıklar.⁵¹¹

Bilinçdışı: Lacan'ın öne sürdüğü bilinçdışı, öznenin ve insanlar arası bağlantıların kurulmasından önce tarihsel olarak yapılandırılmış dilbiliminin sağladığı statüyle, öznenin içinde konumlanabilmesi için tanınması ve uyması gereken, gösterenler tarafından örgütlenen alandır.⁵¹²

Biseksüel: Freud'a göre her beşeri birey doğuştan eril ve dişi özelliklerin çapraz bileşimine sahip olarak biseksüel yapıdadır.⁵¹³

Biyo-iktidar: Foucault'nun cinselliğin tarihi araştırmasında, iktidar ilişkilerinin oluşturduğu tarihsel ve kültürel bir ağ ile bireyin kendi öznelığının dışında ve

⁵⁰⁹ Terim Sözlüğü (Sündüz Öztürk Kasar, "Dilde Kavramsal Geliştirmeye Koşut Olarak Sözbirim ve Terim Türetimi", *Dilbilim*, c. 1 (2009): 31).

⁵¹⁰ Jacques Lacan, **Fallus'un Anlamı**, çev. Saffet Murat Tura (İstanbul: Afa, Ekim 1994), 28-29.

⁵¹¹ Jacques Lacan, **Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap**, çev. Nilüfer Erdem (İstanbul: Metis, Eylül 2013), 155-156.

⁵¹² *age*, 26-27.

⁵¹³ Sigmund Freud, **Sevgi ve Cinsellik Üzerine**, çev. Akın Kanat, 19.Bs. (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, Haziran 2014), 189.

bilincinde içselleştirmedeği bir cinsel kimlik politikasıyla, bedenine nasıl nüfus ettiğini ve denetlediğini göstermek için kullandığı terim.⁵¹⁴

Bricolage (Yaptakçılık): Öğeleri tarihsel bir süreçten kalan döküntü ve kırıntılardan oluşan söylenin düzeltilerek, sökülen sözcüklerin ilk işlevlerinden farklı bir gerekçeyle kullanılması.⁵¹⁵

Camp: Sanatta izleyici tarafından esprili ve çekici bulunan imgelerin anlamsız olduğunu ifade etmeye yarayan estetik bir tavır. Camp estetiği ile modern sanatta yüksek sanat olarak sınıflandırılan estetik değerler farklılaştırılarak tüketim kültürü nedeniyle kaygı unsuru haline getirilir. 1960'lardan itibaren ABD'de eşcinsel eylemleriyle birlikte gündeme gelmiştir.⁵¹⁶

Cinsellik dispozitif: Foucault dispozitif terimini iktidar dispozitif olarak da kullanır. İktidar dispozitifinde yasa iktidarının tarihini analiz ederek norm toplumuna nasıl dönüştüğümüzü anlatır.⁵¹⁷ Cinsellik dispozitifinde de yine iktidara gönderme yapar. İktidarın düzeninde cinsellik dispozitifini oluşturularak cinsiyetin zevk kodu haline getirildiğini belirtir. İktidarın bu düzenine karşın Foucault, normlandırılmamış zevk ekonomisini önerir.⁵¹⁸

Çağdaş Sanat: 1960 ve 1970 yıllarından günümüze dek süren çağdaş sanat evresinde sanatçılar, sanatın ticarileşmesine ve galeri ve müzelerde yalıtılarak dünyanın gerçeklerinden soyutlanmasına tepki göstermektedirler. Tepkilerini geleneksel yöntemlerden farklı olarak performans ve yeryüzü sanatı gibi sanatsal ifade araçlarıyla ortaya koyan sanatçılar, galeri ve müze gibi sanat kurumlarının dışına çıkmakta ve izleyiciyle karşılıklı etkileşim kuran eylemler gerçekleştirmektedirler.⁵¹⁹ İzleyiciyle kurduğu iletişim ağları ile çağdaş sanat, giderek genişleyen ve evrensel kültürle bütünleşen bir yapı oluşturmaktadır.⁵²⁰

⁵¹⁴ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 109-110.

⁵¹⁵ Claude Lévi-Strauss, **Yaban Düşünce**, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1994), 61.

⁵¹⁶ Rıfat Şahiner, **Çağdaş Sanatta Temsiliyet Krizi, Çağdaş Kuramlar ve Güncel Tartışmalar** (Ankara: Ütopya, 2015), 206

⁵¹⁷ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 77.

⁵¹⁸ **age**, 114.

⁵¹⁹ Fulya Erdemci, "Büyüyü Bozmak, Yeniden-Yön Vermek", **Santralİstanbul Modern ve Ötesi 1950-2000 Sergi Kataloğu** (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2008): 222-223.

⁵²⁰ Terry Smith, **What is Contemporary Art?** (Chicago: The University of Chicago Press, 2009), 241.

Différence / Différance: Jacques Derrida, yazının gramerinin tarihsel-metafizik yapısını sorgularken, özellikle sözcüklerin anlam kökeni yerine ortamının veya atomunun araştırılmasını önerir. Derrida aynı zamanda deneyimleri kapsamayan karşıtlıklar sistemini eleştirir. Yazının yeniden parçalanarak farklı katmanlaşması süreci olarak dilin yapısını sökmeyi önerir.⁵²¹ Dilin çıkış noktasındaki dağınıklıkları ortaya çıkarır. Dildeki dağınıklıkların izini sürerek ayrımları (différence) gösterir.⁵²² Derrida, bu kavramı Rousseau'nun çökeceğini belirttiği tutarsız yazının insan tarafından eklentiselliğini ötelemek (différance) gerekliliğine değinerek anlatır.⁵²³

Dişil Yazı (Écriture Féminine): İlk olarak 1970'lerin ortalarında Hélène Cixous ve Xavière Gauthier'in aralarında bulunduğu bir grup teorisyen, fallus merkezci kültürde ve eril sembolik alanda bastırılmış, sessiz kalmış, dili olmayan dişillliği yazmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Dişil yazının amacı, psikanalizde kadının simgesel dilde yer almayışı söylemine ve kadının erkeğe ait terimlerle tanımlanışına karşı, kadını kategorizeleştirmeden farklılıklarıyla anlatmaya yönelmek olmuştur.⁵²⁴

Doğu: Doğu, coğrafi bir bölgeden ziyade Batı'nın zihninde kurgulanan ve sabit olduğu varsayılan bir takım imgeler ve metinlerdir.⁵²⁵ Kültürel açıdan Batı'nın kendisini özne olarak sembolik evrende merkeze alırken karşısında Doğu'yu ötekileştirmesiyle, öteki ile ifade edilenin ne olduğu değil, ne olmadığı ya da eksikliği vurgulanır.⁵²⁶ Weber'e göre Batı aktif, akılcı, kökeni Protestanlığa dayanan kapitalist dünyaya egemen olarak onun dönüştürücüsü ve sistemin kurucusudur. Weber, Doğu'yu ise pasif, dünyaya uyum sağlayan ya da dünyevi zevklerden arınan, mistik olarak yorumlar.⁵²⁷

Drag: Judith Butler'a göre drag, heteroseksüel formu taklit etme çabasıdır. Butler'ın ifadesiyle "kişinin kendisini oluşturan güç rejimlerine bulaştığı yer" olan drag ya da

⁵²¹ Jacques Derrida, **Gramatoloji**, çev. İsmet Birkan, 2.Bs. (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2014), 18-20.

⁵²² **age**, 354.

⁵²³ **age**, 362.

⁵²⁴ Elizabeth Wright (ed.), **Feminism and Psychoanalysis A Critical Dictionary** (Oxford: Blackwell Publishers, 1992), 74-76.

⁵²⁵ Meryem Köse, Meryem Küçük "Öryantalizm ve «Öteki» Algısı", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, c. 1 s. 1 (2015): 123.

⁵²⁶ **age**, 117.

⁵²⁷ Max Weber, **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**, ed. Guenther Roth, Claus Wittich (University of California Press, 1978), 512'den aktaran: Lütfi Sunar, "Karl Marx ve Max Weber'in Doğu Topluluklarına Yaklaşımı" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2010), 201.

taklit çabası, heteroseksüel normlar tarafından dışlanır. Böylece Butler, drag'ın heteroseksüel yapıyı sarsacak bir tehlike olduğunu vurgular.⁵²⁸

Eşcinsel: Freud eşcinselliği dönüklük olarak ifade eder. Freud, halk arasında insan yaşamının kadın ve erkek olarak ikili cinsel kimliği ve bu kimlikler arasındaki aşkın normal kabul edildiğini, bunun dışında kalan eşcinsel durumların ise şaşkınlıkla karşılandığını belirtir. Dönüklüğün kendi içinde farklı tipleri olduğunu tespit eden Freud, bunun ergenlikten önce ya da sonra oluşabileceğini anlatır. Eşcinsellik ya da dönüklük durumunun azınlıkta kalamayacak ölçüde yaygın olduğunu belirten Freud, kesin dönük olanlara karşın “çift yaşayışlı dönükler” ve “fırsat düştüğünde dönük olanlar” gibi durumların söz konusu olduğunu ve bunların halk arasında normal sayılan cinsel kimliğe sahipmiş gibi de görünebildiklerinden tespit edilmelerinin zorluğuna değinir.⁵²⁹

Fallus olmak ya da fallusa sahip olmak: Lacan'a göre, çocuk eğer erkekse fallusa sahip olmak için ya da eğer kız ise, başkası için fallus olmak için fallus olan annesinden ayrılmayı öğrenmelidir. Çocuk eril veya dişil konum elde etmek suretiyle fallusa sahip olarak ya da fallus olarak Sembolik düzene girmelidir.⁵³⁰ Çocuk, özne olma yolunda simgesel düzende kendi kimliğini kazanırken “fallus olmak” ya da “fallusa sahip olmak” olarak adlandırılan ilk biyolojik kimliğini geride bırakır.⁵³¹

Fallus: Freud'cu doktrinde fallus bir fantezi ya da nesne değildir. Simgelediği penis ya da klitorisle ilişkisi ise çok daha azdır. Fallus, özne analizinde imlenen etkilerini koşullandıran bir imleyendir.⁵³² Lacan'a göre fallus referansı, öznenin simgesel alanda kimliğini edinebilmesini mümkün kılan bir koşuldur. Fallus, anne, baba ve çocuk arasında kimin kiminle eşleşebileceğinin belirlendiği görünürdeki bir ânı temsil eder.⁵³³

⁵²⁸ Zeynep Direk, “Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi”, **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, der. Zeynep Direk, 3.Bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2012): 81-84.

⁵²⁹ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 4-5.

⁵³⁰ Jacques Lacan, “The Signification of the Phallus”, **Écrits: A Selection**, trans. Alan Sheridan, (London: Tavistock, 1977), 28-91'den aktaran: Elizabeth Wright (ed.), **Feminism and Psychoanalysis A Critical Dictionary** (Oxford: Blackwell Publishers, 1992), 321.

⁵³¹ Jacques Lacan, “D'une Question Préliminaire à Tout Traitement Possible de la Psychose”, **Écrits**, c. 1, Editions du Seuil, (1966)'dan aktaran: Saffet Murat Tura, **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz**, 7.Bs. (İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017), 200.

⁵³² Jacques Lacan, **Fallus'un Anlamı**, çev. Saffet Murat Tura (İstanbul: Afa, Ekim 1994), 51.

⁵³³ Jacques Lacan, “D'une Question Préliminaire à Tout Traitement Possible de la Psychose”, **Écrits** (1955-1956), 198'den aktaran: Jacqueline Rose, **Görme ve Cinsellik**, çev. Ayşe Deniz Temiz (İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2010): 76-77.

Fenomenoloji: Psikolog Brentano ve matematikçi Husserl’in çalışmaları, fenomenolojinin temelini oluşturur. Brentano “seçimli yönelimlilik” kavramını geliştirir ve her nesnenin bilinçteki yeri ile düşünüldüğünü açıklayarak özne-nesne ikiliğini ortadan kaldırır. Husserl ise nesnelerin bilinçte ortaya çıkmış “ide”ler olarak ele alınmasını anlatan görüngübilim fenomenolojisinin “özel” nitelikte olmasından hareket eder. Böylece nesnelerin fenomenolojik bilgisine açık ve net bir şekilde ulaşılabilir. ⁵³⁴ Husserl’e göre fenomenoloji, özü görüleme yöntemidir. Husserl, fenomenoloji kuramıyla, varlığın özünü kendisinde inceler ve öz bilgisini olaya ya da kendisinden başka bir varlığa bağlı pasif değil, çapraşık aktif olarak ele alır. ⁵³⁵ Maurice Merleau-Ponty’e göre fenomenoloji, dünyanın ve insanın “olgusalıklarından (facticité)” itibaren özünün kavranarak varoluşa yerleştirilmesi felsefesidir. ⁵³⁶

Göçebe Özne: Rosi Braidotti’nin Deleuze’un göçebibilim kuramından yola çıkarak önerdiği göçebe özne kavramı, ileri kapitalizmin, göçlerin ve küreselleşmenin etkisiyle farklı ırkların ve cinsiyetlerin dönüşerek hibritleşmesi sürecini kapsar. ⁵³⁷

Gücül: Deleuzecü gücül kavramı mevcut anda hayata geçirilen ve geleceğe yönelik potansiyeller içeren gerçekliği ifade eder. ⁵³⁸

Hazır-yapıt: Marcel Duchamp’ın çeşitli endüstriyel ürünlerin üzerini imzalayarak birer sanat eseri olarak sergilemesiyle ortaya çıkmıştır. ⁵³⁹ İlk olarak 1913 yılında “Bisiklet Tekerleği” sergileyen Duchamp’tan sonra sanatçılar endüstriyel ürünleri yaşamsal alanından çıkararak sanatsal ifade biçimi olarak kullanmakta ve hayat ile sanat arasındaki sınırları zorlamaktadırlar. ⁵⁴⁰

⁵³⁴ Saffet Murat Tura, **Freud’dan Lacan’a Psikanaliz**, 7.Bs. (İstanbul: Kanat Kitap, Ocak 2017), 101-102.

⁵³⁵ Edmund Husserl, **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe**, çev. Tomris Mengüşoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 16-17’den aktaran: Ülker Öktem, “Fenomenoloji ve Edmund Husserl’de Apaçıklık (Evidenz) Problemi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 45, 1 (2005): 28-30.

⁵³⁶ Maurice Merleau-Ponty, **Avant-Propos, Phénoménologie de la Perception** (Paris: Galli-mard, 1945)’ten aktaran: Emre Şan, **Merleau-Ponty Algının Fenomenolojisi Önsöz** (İstanbul: Say, 2015), 199.

⁵³⁷ Rosi Braidotti, **Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2017), 11-14.

⁵³⁸ Gilles Deleuze, **Difference and Repeitition** (New York: Columbia University Press, 1994)’ten aktaran: David V. Ruffolo, “Post-Queer Değerlendirmeler”, **KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi**, s. 2 (2015): 7.

⁵³⁹ René Passeron, **Sürrealizm Sanat Ansiklopedisi**, çev. Sezer Tansuğ, 4.Bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, Aralık 2000), 264.

⁵⁴⁰ Ahu Antmen, **Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar** (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), 124-125.

Hermafroditizm: Genellikle doğumda bebeklerde dişi ve eril cinsiyet özelliklerin bir arada bulunduğu tıbben ‘bozukluk’ olarak belirlenen durumlardır. Hangi cinsiyetin ne oranda tespit edildiğine göre kız ya da erkek olarak cinsiyet tayini yapılarak⁵⁴¹ ikili cinsel kimlikten birisinin edinilmesi sağlanır.

Heteronormatif Sistem: Toplumun heteroseksüelliğe dayalı ikili toplumsal cinsiyete bağlı davranış beklentisini normalleştirmek için çalışan bir sistemdir.⁵⁴²

Heteroseksüel Yapı: Kültürel tarih içinde cinsel kimliğin eril ve dişile indirgenerek ikili toplumsal cinsiyetin inşa edilmesini ve normalleştirilmesini kapsayan kurgusal yapıdır.⁵⁴³

Hibrit: Postmodernizm döneminde görülen insan ve makine karışımı gibi farklı unsurların bir arada oluşu ile belirsizleşen ve bir öze sahip olmayan kimlikler.⁵⁴⁴

Homofobi: George Weinberg tarafından geliştirilen “homofobi” terimi, eşcinselliğe karşı sergilenen tutumların, özel korkulara dayandığı gerekçesiyle eleştirilmesi amacını taşımaktaydı. Cinsel önyargı anlamına gelen homofobi, giderek kişisel korkuların ötesinde toplumsal ve politik süreçlerle kolektif ayrımcılık davranışlarına dönüştürülmüş, aynı zamanda ırkçılık ve seksizm ile ilişkili olduğu görülmüştür.⁵⁴⁵

Homoseksüel: Eşcinsellik anlamına gelen “homoseksüel” terimi ilk defa 1869 yılında ruhsal ve bedensel bir hastalık olarak tanımlanması amacıyla kullanılmıştır.⁵⁴⁶ Ancak Freud eşcinselliği bir psikiyatr hastalığı olarak tanımlamamıştır. Eşcinselliğin hastalık olmaktan çıkarılması 1974 yılında Amerikan Psikiyatr Derneğinin çalışmaları neticesinde olmuştur.⁵⁴⁷

İğrençlik (abjection): Kristeva, iğrenç olanın özne ‘ben’in kendisini keşfederken acı çekerek kabul etmek zorunda kaldığı ve kültürel alana geçmesi için attığı ilk adım

⁵⁴¹ AL Ogilvy Stuart ve CE Brain, “Early Assessment of Ambiguous Genitalia”, *Arch Dis Child*, 89 (2004): 401-407’den aktaran: Runa Uslu vd., “ Erkek Yalancı Hermafrodit Olguların Yetiştirildikleri Cinsiyetle İlişkili Biyopsikososyal Değişkenler”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18/2 (2007): 101.

⁵⁴² Myra J. Hird, “Biyolojik Olarak Queer”, *KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi*, s. 2 (2015): 89.

⁵⁴³ Berfu Şeker, “İnterseksüellik ve Cinsiyetin İnşası”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011): 126-127.

⁵⁴⁴ Glenn Ward, *Postmodernizmi Anlamak*, çev. Tufan Göbekçin (İstanbul: Optimist Kitap, Kasım 2014), 325-326.

⁵⁴⁵ Melek Göregenli, “Heteroseksizm, Homofobi ve Nefret Suçları: Sosyal Psikolojik Yaklaşım”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011): 353-354.

⁵⁴⁶ Selçuk Candansayar, “Tıbbın (eş)cinselliğe Bakışı İçin Bir Arkeoloji Denemesi”, *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011): 159.

⁵⁴⁷ *age*, 163.

olduğunu belirtir. Kristeva'ya göre özne kendisini ararken benliğinden iğrenerek son noktaya varacaktır. Benliğinden iğrenme, dil, anlam ve arzu üzerinde yapılanan bir 'eksiklik' farkındalığıdır. Kristeva iğrenç (abject) terimini "benlik bölünmesi" olarak da tanımlar.⁵⁴⁸

İktidar: Foucault'nun iktidar ilişkilerini açıklarken bazen kısaltmak amacıyla kullandığı bu sözcükle anlatmak istediği mevcut siyasi hükümet gibi bir yapı değil, her tür ilişkide değişikliğe uğrayan, tersine dönebilen, ilişki içinde söz sahibi olma durumudur.⁵⁴⁹

İnteraktif Sanat: İzleyicinin katılımıyla oluşturulan sanat çalışmalarıdır.⁵⁵⁰

Kavramsal Sanat: Kavramsal sanatta önemli olan fikirdir. Sanatçı Sol LeWitt'in 1967'de yayınlanan "Kavramsal Sanat" makalesinde belirttiği üzere, "fikir veya kavram yapının en önemli yönüdür... Tüm planlama ve karar(lar) uygulamadan önce hazırlanmalıdır. Fikir sanatı icra eden makine yerine geçmiştir". Kavramsal sanat 1960'lı yıllardan itibaren tarihlenmekle⁵⁵¹ birlikte, Marcel Duchamp'ın hazır-yapıtları sanata dâhil etmesi (örneğin 1917 tarihli Çeşme adlı hazır-yapıtı)⁵⁵² ve Yves Klein'in boş bir galeri sergilemesi⁵⁵³ (1958 Iris Clert Galerisi, Paris⁵⁵⁴) kavramsal sanat olarak değerlendirilmektedir.

Kendilik hakikati: Foucault, cinsel davranışın neden pratik değil de sadece teorik bir çerçevede tanımlandığını sorgularken, modern öznenin kendi hakikatinin cinsel arzuya dayandığını ve insanın kendi hakikatini bilme, anlatma ve anlaşılması ihtiyacında olduğunu belirtir.⁵⁵⁵ Foucault kendilik hakikatinin Yunanca "epimeleia heautou" sözcüğünde olduğu gibi üzerinde derin bilgi, yoğun bir çalışma ve dikkat isteyen "uygulama" ve "didinme" gibi çok güçlü bir sözcük olduğunu belirtir.

⁵⁴⁸ Julia Kristeva, **Korkunun Güçleri İğrençlik Üzerine Deneme**, çev. Nilgün Tatal, 2.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 14-19.

⁵⁴⁹ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 4.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 235.

⁵⁵⁰ Nancy Atakan, **Sanatta Alternatif Arayışlar**, çev. Zeynep Rona (İzmir: Karakalem Kitabevi, 2008), 144.

⁵⁵¹ Harvard H. Arnason, **History of Modern Art**, ed. Peter Kalb, 5.Bs. (New Jersey: Prentice Hall Inc., 2004), 589.

⁵⁵² David Campany (ed.), **Art and Photography**, 2.Bs. (London: Phaidon Press, 2007), 17.

⁵⁵³ Mary Hollingsworth, **Dünya Sanat Tarihi**, çev. Rengin Küçükerdoğan, Banu Ergüder, ed. Mehmet Üstünipek, Sema Diker (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009), 474.

⁵⁵⁴ Özkan Eroğlu, **Sanatın İpuçları** (İstanbul: Nelli Sanat Evi, Kasım 2005), 58.

⁵⁵⁵ Michel Foucault, **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, çev. Işık Ergüden, 3. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012b), 266.

Bilgiye sahip olmak kendilik hakikatının temelidir.⁵⁵⁶ İnsanın doğru şekilde davranmasında kendisini bilmesinin, aşmasının ve kendisine hâkim olmasının, özen göstermesinin zorunlu olduğunu ifade eder.⁵⁵⁷

Kendilik kültürü: Foucault'nun klasik çağın yerine önerdiği çağdaş kendilik kültürü, insanın kendisini psikolojik ya da psikiyatrik bilgi ve çalışma sayesinde bilinmeyen yönlerinden ya da yabancılaştırabilecek şeylerden ayırması ve böylelikle kendi hakikatını bulmasıdır.⁵⁵⁸

Klitoris: Kadınlarda üreme organı tarafından örgütlenen erojen bölgesine yakın, kız çocukta idrar yapmakla ilişkili olan bölgedir.⁵⁵⁹ Erkek cinsel organına benzeyen ve arzu uyandırıcı iletken bir bölge olan klitoris, Freud'a göre kız çocuğun kadın olmaya geçişini gösterir ve psikanaliz evrelerinde araştırılması gereken önemdedir.⁵⁶⁰

Lezbiyen: Kadınlar arasındaki dişil cinsel arzu olarak görülen lezbiyen terimiyle ilgili olarak, lezbiyen cinselliğinin nesnesinin vajinayla mı yoksa klitorisle mi ilişkilendirileceği tartışılmaktadır. Fallus merkeziliğin dışında kaldığı ve denetlenemediği için tehdit olarak görülmektedir.⁵⁶¹

Oedipus Kompleksi: Freud'un çocuğun cinsel gelişim evrelerinin merkezinde yer aldığını düşündüğü bastırılma dönemidir. Freud, çocuğun oedipus kompleksi döneminde henüz keşfedilmediğini belirttiği dişi organını kapsama almayarak, sadece erkek organını söz konusu eder. Erkek çocuk kendi cinsel organını keşfettiği dönemde, özellikle bunun kız çocuğunkinden farklı olduğunu anladığında hadım edilme korkusu yaşar. Erkek çocuğun yaşadığı tehdide karşı ebeveynine karşı sergilediği tutum oedipus evresiyle ilişkilidir. Bu evre sonunda çocuk "ben" kavramına ulaşırken, babasının ya da baba otoritesi yerine geçen ebeveyninin "süper ben" olgusunu yüceltir ve dolayısıyla kendi cinselliğini bastırır.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Michel Foucault, **Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, 3.Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011a), 210.

⁵⁵⁷ **age**, 226.

⁵⁵⁸ **age**, 212.

⁵⁵⁹ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 44.

⁵⁶⁰ **age**, 72.

⁵⁶¹ Elizabeth Grosz, "Deneysel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek", çev. Erkal Ünal, **Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram Sayısı: 65-66 (Bahar 2011): 31-32.

⁵⁶² Sigmund Freud, **Sevgi ve Cinsellik Üzerine**, çev. Akın Kanat, 19.Bs. (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, Haziran 2014), 169-173.

Onanizm: Mastürbasyon anlamına gelen onanizm, Freud’a göre süt çocuğundan itibaren emzirmeyle başlayan cinsel uyarılmalarla ve dışkılama ya da kabızlık süreçleriyle de bağlantılıdır.⁵⁶³

Öteki: Lacan’ın dil gibi yapılanmış olan bilinçdışı önermesinde, öznenin nasıl oluştuğunu anlatmak için çıkardığı topolojide kullandığı Öteki terimi, öznenin alanından çıkıp ona karşıt konumlanan gösterenler ağında, özne ile hem bölümlenen hem de öznenin mevcudiyetini sağlayan alandır. Oedipus sürecinde, kadının veya erkeğin Ötekinden öğrenmesi gereken, öznenin cinsellik yönünden eksikliğini fark etmesidir.⁵⁶⁴ Lacan’a göre özne Ötekinin arzusunu yerine getirmelidir.⁵⁶⁵

Özne: Émile Benveniste’e göre, egonun temelini oluşturan dilin aracılığıyla, dilin içinde gerçek varlığın ortaya çıkmasıdır.⁵⁶⁶ Jean-Claude Coquet, Benveniste’den yola çıkarak özne kavramını geliştirir ve öznenin sadece dil ediminde bulunan (konuşan) değil, aynı zamanda konuştuğunu üstlenen ve bu sayede kimliğini ortaya koyan şeklinde daha belirgin bir içerik kazanmasını sağlar.⁵⁶⁷

Öznellik: Émile Benveniste’e göre konuşanın kendisini “özne” olarak ortaya koyabilme yeteneği öznellik yetisidir.⁵⁶⁸ Jean-Claude Coquet’e göre öznellik, “söyleyen (söylemin üreticisi)” terimi kapsamında çeşitli bileşenlerden oluşur.⁵⁶⁹ Öznenin kendi içindeki itkilerden ve tutkulardan oluşan içkin bileşenler ile öznenin üstündeki kozmik ve simgesel güçlerden oluşan aşkın bileşenler söyleyenin bağımlılık alanını oluşturur. Beş duyu organı ile algılamayı sağlayan beden temel bileşen olarak, akıl ise yargılamayı sağlayan kavramlaştırıcı bileşen olarak söyleyenin özerklik alanını oluşturur. Özneliği oluşturan bu bileşenlerin hangilerinin

⁵⁶³ Sigmund Freud, **Cinsellik Üzerine**, çev. Seher Kutlu (Ankara: Alter Yayıncılık, 2009), 44-45.

⁵⁶⁴ Jacques Lacan, **Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap**, çev. Nilüfer Erdem (İstanbul: Metis, Eylül 2013), 215-217.

⁵⁶⁵ **age**, 227.

⁵⁶⁶ Émile Benveniste, **Problèmes de linguistique générale**, v.1-2 (Paris: Galli-mard, 1966), 259’dan aktaran: Sündüz Öztürk Kasar, “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”, **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**, haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017), 187.

⁵⁶⁷ Jean-Claude Coquet, **Le discours et son sujet**, v.1-2 (Paris: Klincksieck, 1984), 13 ve 16’dan aktaran: Sündüz Öztürk Kasar, “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”, **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**, haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017), 187.

⁵⁶⁸ Émile Benveniste, **Problèmes de linguistique générale**, v.1-2 (Paris: Galli-mard, 1966), 259’dan aktaran: Sündüz Öztürk Kasar, “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”, **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**, haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017), 187.

⁵⁶⁹ Jean-Claude Coquet, **Physis et logos, Une phénoménologie du langage**, (Paris: PUV, 2007), 11’den aktaran: Sündüz Öztürk Kasar, “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”, **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**, haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017), 187.

konuşan özne üzerinde etkili olduğu önemlidir.⁵⁷⁰ Göstergebilim açısından, insanın dünyayı nasıl algılayıp anlamlandırıdığı ve bunu dildeki göstergelere nasıl dönüştürdüğü “öznellik yetisi”nin özünü oluşturur.⁵⁷¹

Performans Sanatı (Gövde ya da Beden Sanatı): Sanatçının anlatmak istediği fikri, bedenini kullanarak ifade etmesidir. Bu sanatsal ifade yöntemi ancak fotoğraf ya da video kayıtlarıyla saklanabilmektedir. Cindy Sherman’ın kadının kitle kültüründeki yerini sorgulamak amacıyla kendisini farklı kostümlerle ve rollerle fotoğraflaması performans sanatının önemli örneklerindendir.⁵⁷² Performans sanatıyla kendilerini ifade eden Gilbert ve George ikilisi de bu yöntemi kullanarak eserleriyle kendilerini bütünleştirdiklerini düşünmektedirler.⁵⁷³

Performatif: Bu çalışmada performatifliği «öznenin ismini kendi koyduğu ve vücut buldurduğu bir “edim” olarak değil, aksine, düzenlediği ve sınırladığı fenomeni üreten söylemin yineleyici iktidarı olarak» anlamak gerekmektedir.⁵⁷⁴

Postfeminizm: Cinsel kimliğin akışkan olduğu gerekçesiyle, sabitlenerek kategorileştirilmesine karşı çıkıldığı, geçişlere olanak sağlanması talebinde bulunulan, sadece kadının özneliğinin savunulduğu bir alan olmak yerine erkeklerin ve diğer tüm cinsel kimliklerin eşit olarak kapsandığı feminizmin geldiği son noktadır.⁵⁷⁵

Queer: Henüz tutarlı bir kavram olarak görülmeyen queer, önceleri eşcinselliği ifade etmek ya da homoseksüelleri aşağılamak için kullanılmaktayken daha sonra kültürel alanda marjinal görülen cinsel kimlikleri kapsayan ortak bir terim olarak nitelendirilmiştir.⁵⁷⁶ Judith Butler, bozulmaya ve aşağılık bir duruma işaret eden bu terimin kullanımına karşı çıkar. Butler, queer terimiyle işaret edilen bireylerin

⁵⁷⁰ Sündüz Öztürk Kasar, “Jean-Claude Coquet ve Söyleyenler Kuramı”, **Prof. Dr. Ayşe Eziler Kıran’a Armağan**, haz. İrem Onursal Ayırır, Ece Korkut (Ankara: Hacettepe Yayınları, 2017), 188-189.

⁵⁷¹ **age**, 195.

⁵⁷² David Company (ed.), **Art and Photography**, 2.Bs. (London: Phaidon Press, 2007), 32.

⁵⁷³ Edward Lucie-Smith, **Artoday**, 7.Bs. (China: Phaidon, China, 2004b), 128.

⁵⁷⁴ Judith Butler, **Bela Bedenler**, çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Mart 2014), 9.

⁵⁷⁵ Elizabeth A. Flynn, “Emergent Feminist Technical Communication”, *Technical Communication Quarterly*, c.6, s.3 (Yaz 1997): 313-321’den aktaran: Deniz Altınbaş, “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, s. 9 (2006): 41.

⁵⁷⁶ Annamarie Jagose, **Queer Teori Bir Giriş**, çev. Ali Toprak (İstanbul: NotaBene Yayınları, Ekim 2017), 9.

dışlanmak, utandırılmak, suçlanmak ya da hakaret edilmek istendiğini ve bunun homofobik insanların düşünce birliğinin bir ürünü olduğunu ifade eder.⁵⁷⁷

Siborg: İnsan ile insan dışı, benlik ile öteki, organik ile teknolojik olanı sorgulayan ve gelecekte olasılık olarak görülen makine ile bedenin karışımı olan postmodern bir kimlik modelidir.⁵⁷⁸

Simgesel kastrasyon: Kız ya da oğlan çocuk baba karşısında eksiklik ve utanç hisseder. Çünkü “ben”in oluşum evresinin temelini dayandırdığı (sahip olsa da) bedeninin bu bölümünün henüz “cinsel erk kazanmamış” olması, onu babaya ve dolayısıyla yasalara karşı “başı öne eğik” kılar.⁵⁷⁹

Simülasyon: Baudrillard’ın gerçek ile onun modelinin ayırt edilemediği uzamı tanımlamak için kullandığı kavram.⁵⁸⁰ Baudrillard’a göre simülasyon gösterişçidir, yapay nesneler aracılığıyla gerçekçilik metafiziğine dayanmasına karşın, hakiki olanın tersidir.⁵⁸¹

Söylem: Tarihsel ve kültürel alanlarda belirli inanışların ve kaygıların dile yansması. Michel Foucault, Hapishane’nin Doğuşu gibi araştırmalarında söylemlerin siyasi iktidar ilişkilerini sorgular. Özneyi tanımlayan söylemlerin hangi sosyal pratikler içinde yapılandırıldığı ve bu yapının çelişkileri postmodernistlerin araştırdıkları konulardır.⁵⁸²

Şizoanalitik Arzu Makinesi: Deleuze ve Guattari’nin, psikoanalizde karşı çıktıkları olgulara yeni öneriler sunmak için kullandıkları bir terimdir. Özellikle Oedipus evresiyle kodlanan birtakım sınırlardan kaçmak ve arzuların keşfedilmesini sağlamak için arzu makinesi terimini kullanırlar. Şizo ile bölünmeden iyileşmeye yönelik olumlu bir gelişme önerirler.⁵⁸³

⁵⁷⁷ Judith Butler, **Bela Bedenler**, çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Mart 2014), 318.

⁵⁷⁸ Glenn Ward, **Postmodernizmi Anlamak**, çev. Tufan Göbekçin (İstanbul: Optimist Kitap, Kasım 2014), 335.

⁵⁷⁹ Jacques Lacan, **Fallus’un Anlamı**, çev. Saffet Murat Tura (İstanbul: Afa, Ekim 1994), 33.

⁵⁸⁰ Jean Baudrillard, **Sessiz Yığınların Gölgesinde**, çev. Oğuz Adanır, 3.Bs. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006), 69.

⁵⁸¹ Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları**, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, 4. Bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010b), 193.

⁵⁸² Glenn Ward, **Postmodernizmi Anlamak**, çev. Tufan Göbekçin (İstanbul: Optimist Kitap, Kasım 2014), 336.

⁵⁸³ Gilles Deleuze, Felix Guattari, **Anti-Oedipus Capitalism and Schizophrenia**, 10. Bs. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000), xvii.

Toplumsal Cinsiyet: Feminist psikoanalitik söylemde kültürel yapılanma probleminin nasıl ve nerede formüle edileceğine dair bir dizi fikir tartışmalarını gün ışığına çıkaran alan.⁵⁸⁴

Travestisizm: Foucault, heteroseksüel sistem içinde kadın ve erkek olarak belirlenen ikili karşı cinsin arasında diğerinin giysilerinin giyinerek onun gibi davranılması durumunu travestisizm olarak tanımlar.⁵⁸⁵

Yapısökümü: Jacques Derrida'nın önerisiyle ikili karşıtlıkların ve hiyerarşilerin arasındaki sınırların ve kutuplaşmanın belirsizleştirilmesi ve ortadan kaldırılması tekniği olup, postmodernizmin temel taşlarından birisidir.⁵⁸⁶

Wetware: Canlı beden ile bilgisayar işlevleri arasındaki benzerliklerden dolayı bedenin bir siborg organizma olarak tasarlandığı bilişsel bir kavram.⁵⁸⁷

Zoe: Tüm organizma türleri arasında üretkenliği kapsayan güç.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ Elizabeth Wright (ed.), **Feminism and Psychoanalysis A Critical Dictionary** (Oxford: Blackwell Publishers, 1992), 140.

⁵⁸⁵ Michel Foucault, Jean Le Bitoux, “Şen / Gey Bilim” Söyleşi”, çev. Şeyda Öztürk, **Cogito**, s.70-71 (Yaz 2012a): 266.

⁵⁸⁶ Jacques Derrida, **Positions** (London: Anthlone Press, 1978), 6’dan aktaran: Natali Esayan, “Angela Carter ve Aykırı Dünyası: Postmodern ve Feminist Unsurların Stratejik İttifakıyla İktidar Dinamiklerinin Yapıbozumu”, **Toplumbilim**, s. 15 (Mayıs 2002): 82.

⁵⁸⁷ Rosi Braidotti, **İnsan Sonrası**, çev. Öznur Karakaş (İstanbul: Kolektif Kitap, Ekim 2014), 108.

⁵⁸⁸ **age**, 115.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Ebru Dede
Doğum Yeri ve Yılı : İstanbul, 1975
Web Sitesi : www.ebrudede.com
Eğitimi :

Derece	Üniversite ve Bölüm	Yıl
Lisans	Marmara Üniversitesi GSF Resim Bölümü	2008
Lisans (Erasmus)	Accademia di Belle Arti, L'Aquila, İtalya	2007
Yüksek Lisans	İstanbul Üniversitesi Müze Yönetimi	2012

Akademik Kariyer :

2009 - Kadir Has Üniversitesi Grafik Tasarımı Önlisans Programı, Öğr.Gör.

Doktora Tezinden Üretilen Yayınlar :

Dede, Ebru. "Toplumsal Cinsiyet Temasının Çağdaş Sanat Pratiklerinde İfadesi". **Cudes 2017 VI. International Congress on Current Debates in Social Science**. İstanbul. Current Debates in Labour Economics Demography & Gender Studies vol.7 (2017): 147-164.

Dede, Ebru. "İkili Olmayan Cinsel Kimliklerin Çağdaş Sanat Pratiğinde İfadesi". **Kadın Araştırmaları Dergisi**. c. 18, s. 2 (2017): 1-28.

Dede, Ebru. "Çağdaş Sanat Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Sorgulamaları". **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**. c. 5, s. 2 (2015): 97-117.

Dede, Ebru. "Feminist Kuramların Çağdaş Sanat Pratiğinde İfade Bulması". **Kadın Araştırmaları Dergisi**. c. 16, s. 1 (2015): 45-73.

Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

Dede, Ebru. "1960 Sonrası Tüketim Kültürünün Sanata Yansımaları". **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. c. 3, s. 4 (2014): 17-45.

Mesleki dergilerde yayımlanan makaleler:

Dede, Ebru. "Batı Sanat Akımları Çilesinde Bir Japon Ressam". **rh+ art magazine**., s. 107 (2014): 58-62.

Sanat Etkinlikleri :

Kişisel Sergiler (Ulusal):

- 2017, “Dream of Water” Ebru Dede Kişisel Resim Sergisi, D-Marin Yacht Club, Turgutreis, Bodrum.
- 2014, "Nesneden Özneye" Ceylan Dökmen & Ebru Dede Resim ve Heykel Sergisi Pera Art Gallery, İstanbul
- 2014, "Aşkın Ritminde" Ebru Dede Kişisel Resim Sergisi, Bahariye Sanat Galerisi, İstanbul
- 2013, "Kadın ve Kimlik" Ebru Dede Kişisel Resim Sergisi, Cem Karaca Kültür Merkezi, İstanbul

Uluslararası Karma Sergi, Bienal, Fuar, Sempozyum, Artist Residency:

- 2018, “Water for Life” International Art Exhibition. Niagara Falls History Museum, Ontario, Canada.
- 2017, “Viva Arte” Group Exhibition. Church of San Leonardo, Venice, Italy
- 2017, “EnterCity Turin Video”. Cavallerizza Reale, Turin, Italy.
- 2017, “Art Ankara 3. Uluslararası Çağdaş Sanat Fuarı”, ATO Congressum, Ankara, Turkey
- 2016, “Paper Works Exposition” Organization by Pinelo Gallery & Niş Art Gallery, Miami, Orlando USA
- 2016, “CAMAC Artist Residency Program” Marnay Sur Seine, France
- 2016, “1st Intl Mail Art Biennial of NKU”, Fine Arts, Design and Architecture Faculty, Tekirdağ, Turkey
- 2015, “X Edition Florence Biennale” Florence, Italy
- 2015, “Art Fair B.AGL Berlin Art Goes Live 2015”, Berlin, Germany
- 2014, "Patchworld" Basın Müzesi, İstanbul, Turkey
- 2013, "Blue & White" Catalin Alexandru Chifan & E.Dede, Ion Irimescu Art Gallery, Suceava, Romania
- 2013, “International Plastic Art Exhibition” Akdeniz University, Faculty of Fine Arts, Antalya, Turkey
- 2013, International Plastic Art Symposium, Patras, Greece
- 2007, International Young Artists Exhibition, Saint Francesco Basilica, Assisi, Italy